

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXXIII

Beograd

No. 1/2021.

Katarina ZAKIĆ, Nevena ŠEKARIĆ

China's energy cooperation within the 17+1

Vladimir TRAPARA

*Međunarodni odnosi u doba korone:
preispitivanje koncepta entropije*

Dragan TRAILOVIĆ

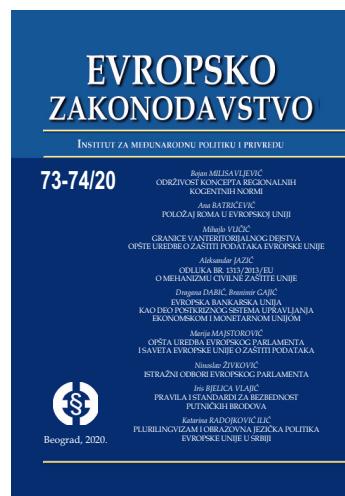
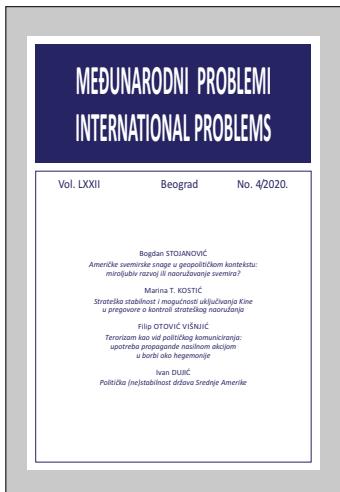
*Politika ljudskih prava Evropske unije i kineski suverenizam:
slučaj Sindžanga*

Ognjen PRIBIĆEVIĆ

Tramp, Bregzit i Rusija

Aleksa NIKOLIĆ

*Nagorno-Karabah u jurisprudenciji Evropskog suda
za ljudska prava*

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 3373 633, fax: 3373 835, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555
UDK 327
MP, 73, (2021), br. 1, str. 1–180

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik
Dr Srđan KORAĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Dr Ivona LAĐEVAC

Sekretar
Dr Marina KOSTIĆ

IZDAVAČKI SAVET

Prof. dr Dragan SIMIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Dejan JOVIĆ, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
Prof. dr Demetrius Andreas FLOUDAS, Hijuz Hol koledž, Univerzitet u Kembridžu
Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pittsburgh
Prof. dr Irena KIKERKOVA, Ekonomski fakultet Univerziteta Sv. Ćirilo i Metodije, Skoplje
Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ekonomski institut Ruske akademije nauka, Moskva
Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva
Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi
Prof. dr Dražen DERADO, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu
Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
Prof. dr Vlada JONČIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Vladimir CVETKOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Zoran JEFTIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Milenko DŽELETOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Jelena KOZOMARA, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
Dr Vatroslav VEKARIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo
Prof. dr Dejan GUZINA, Univerzitet Vilfrid Lorier, Vaterlo
Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje
Prof. dr Radmila NAKARADA, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Aleksandar FATIĆ, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Vanja ROKVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Doc. dr Vladimir AJZENHAMER, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Ivana POPOVIĆ-PETROVIĆ, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
Dr Dejana VUKASOVIĆ, Institut za političke studije, Beograd
Dr Milan IGRUTINOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Dušan PROROKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Stevan RAPAIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Kompjuterska obrada

Sanja BALOVIĆ

Lektorka za engleski jezik

Maja NIKOLIĆ

Štampa

Donat Graf doo, Mike Alasa 52, Beograd

Internet prezentacija:

<https://www.diplomacy.bg.ac.rs/casopisi/medjunarodni-problemi/>

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXXIII

BEOGRAD

BROJ 1/2021.

SADRŽAJ

Katarina ZAKIĆ, Nevena ŠEKARIĆ

China's energy cooperation within the 17+1

7

Vladimir TRAPARA

*Međunarodni odnosi u doba korone:
preispitivanje koncepta entropije*

39

Dragan TRAILOVIĆ

*Politika ljudskih prava Evropske unije
i kineski suverenizam: slučaj Sindžanga*

58

Ognjen PRIBIĆEVIĆ

Tramp, Bregzit i Rusija

87

Aleksa NIKOLIĆ

*Nagorno-Karabah u jurisprudenciji
Evropskog suda za ljudska prava*

106

PRIKAZI

125

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXXIII

BELGRADE

No. 1/2021

CONTENTS

Katarina ZAKIĆ, Nevena ŠEKARIĆ

China's energy cooperation within the 17+1

7

Vladimir TRAPARA

International relations in the corona age:

The concept of entropy revisited

39

Dragan Trailović

*The European Union's Policy on Human Rights
and Chinese sovereignty:*

The case of Xinjiang

58

Ognjen PRIBIĆEVIĆ

Trump, Brexit and Russia

87

Aleksa NIKOLIĆ

*Nagorno-Karabakh in the jurisprudence
of the European Court of Human Rights*

106

BOOK REVIEWS

125

UDK: 620.9(510)
BibId: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, No. 1, pp. 7–38

Original article
Received: 24 November 2020
Accepted: 8 February 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2101007Z>

China's energy cooperation within the 17+1

Katarina ZAKIĆ, Nevena ŠEKARIĆ¹

Abstract: The paper analyses Chinese energy cooperation within the 17+1 Cooperation Framework. In order to present the broader political context of this collaboration, special attention is given to Chinese energy interests and EU energy policy. Since the existing databases about Chinese energy projects in 17+1 were incomplete, the authors created a new dedicated database. The authors address key questions about the principal projects involved such as: what are the countries and energy subsectors in which China invests the most; what are the main obstacles in existing energy cooperation; does this kind of energy cooperation have a positive impact on the development of 17+1 members and is China successful in fulfilling its geo-economic strategy in 17+1 in regards to its overall energy policy. The authors find that China is primarily interested in building coal-fired power plants, but results remain below expectations, with performance affected by a combination of EU opposition, project costs, and internal political issues in the 17+1 countries. The nuclear energy subsector is where Chinese enterprises have experienced some of their greatest failures, while the hydro energy subsector still has potential for future development. In addition, China is strongly investing in green energy and slowly but surely achieving its energy policy goals as part of its broader geo-economic strategy. The authors conclude that the overall effects of cooperation in the energy field are promising, but there is still space for further improvement.

Key words: China, 17+1, energy policy, energy cooperation, energy projects.

¹ Dr Katarina Zakić is a Research Fellow at the Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

E-mail: katarina@diplomacy.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-6091-8433>

Nevena Šekarić is a Research Associate at the Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

<https://orcid.org/0000-0002-4514-6498>

The paper presents the findings of a study developed as part of the research project entitled "Serbia and challenges in international relations in 2021", financed by the Ministry of Education, Science, and Technological Development of the Republic of Serbia, and conducted by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

China's Going Global Strategy and the 17+1

For many decades, China has been the world's largest recipient of foreign direct investment and has benefited immensely from this process. However, as the country's economy grew, it saw its chance to reverse this trend and make its own investments abroad. Initially focusing on Asia and Africa, China seized the opportunity to invest in other regions, such as the EU and the USA. Central and Eastern European countries (CEECs) were not China's first choice of investment destination, but this did not deter China from considering this area as a potential market. The first phase of Chinese involvement in the CEECs started in 2009, and, by 2011, China had collected sufficient information about trade, investment, and lending opportunities available in this market that it could use for a variety of development projects. The decision to engage with the CEECs was reinforced by the 2009 economic crisis, which dealt a severe blow not only to the EU but to other European countries as well, giving China opportunity to seek new partners within Europe that were trying to recover their economies. Consequently, the 16+1 cooperation framework was officially founded in 2012 in Budapest, as a result of the Chinese "Going Global" strategy that marked a new era in China's development. Cooperation between the CEECs and China has today evolved far beyond its limited beginnings, with increasing levels of trade, investments, and infrastructure and energy projects.²

The 17+1 Cooperation Framework (hereinafter 17+1) has been labelled as a mechanism for "promoting a new type of international relations" (Liu 2017, 21), which has focused attention on transit countries sitting between East and West. Although numerous studies focus on China-CEECs relations in the different domains of cooperation, there is a noticeable gap in literature when it comes to the domain of energy cooperation within 17+1. This is the main reason why this analysis was conducted.

Chinese energy diplomacy, as it was previously said, is often described as "an important part of [China's] 'going out' strategy and national development strategy" (Yu 2016, 11) and an extension of Chinese national interests, and they seemed to be perceived as significant geo-economic tool for reshaping global

² The original group comprised 16 Central and Eastern European countries (CEECs): Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, North Macedonia, Montenegro, Poland, Romania, Serbia, Slovakia and Slovenia. Greece joined in 2019, when what had hitherto been the 16+1 became the 17+1. The 17+1 countries are all part of China's Belt and Road Initiative (BRI), and 17+1 was subsumed into it. 17+1 and CEECs are being used as synonyms in this paper.

energy governance. Among the key goals of the Chinese 13th Five-Year Plan are greater environmental protection and the intention to better position the country on the global economic stage through greater investment and active participation in global economic governance (Kennedy and Johnson 2016, viii). In other words, with the shift in Chinese foreign policy and the country's re-opening to the world, geo-economic projects that are part of the Belt and Road Initiative (hereinafter BRI) now serve to announce China's increased presence in the economic sectors of participating countries. Energy sectors of the individual 17+1 countries are among key areas for Chinese investment in these states, with specific emphasis on the building and revitalisation of critical energy infrastructure (Yu 2018).

In recent years, China's economic penetration into various parts of the world has raised many doubts and generated much research, but some questions remain unanswered. Increased Chinese presence worldwide has provoked questions about the political meaning of the country's behaviour and which security concerns this raises, leading even to a "China Threat" narrative (Rogelja and Tsimonis 2020). Therefore, and in a sense responding to the observations of these authors that case-by-case examination of the deals is missing (Rogelja and Tsimonis 2020, 132), this paper examines China's energy cooperation as part of the cooperation within 17+1 in a case-by-case manner.

Chinese involvement with the European Union (EU) and the 17+1 countries and their energy sectors has raised some controversial questions, such as the impact of this collaboration on the European energy market and security, overseas investments, the balance of power, and climate change (Gueldry and Liang 2016, 218). The 17+1 has significant geopolitical and geo-economic implications, and its implementation is expected to result in numerous investments into energy (and other sectors as well) in the 17+1 countries. As economic involvement and the number of proposed investments are the most controversial aspects of Chinese energy cooperation within the 17+1 group, this paper also aims at identifying and analysing the overall nature and results of Chinese energy cooperation with the 17+1.

China's energy cooperation within the 17+1: The concept of energy interests and the context of the EU energy policy

Data show that Chinese direct investment in the EU "increased sharply since 2010, and since 2013 in particular" (Bickenbach and Liu 2018, 15), with 2013

marking the very beginning of the BRI. However, there are insufficient data on the nature of Chinese economic involvement in the energy sectors of the 17+1 in more recent years. The 17+1 consists of both EU Member States and candidate countries for EU membership and is often seen as a “useful complementary asset” that could play a positive role in China–EU relations (Ge 2019, 253). The geopolitical significance of the 17+1 is usually underlined by referring to these countries through the concept of the *intermarium*, the area situated “between the Black and Baltic seas” (Chodakiewicz 2012). As this notion emphasises strong traditional geopolitical interests of diverse international actors in this region and its “proposed large-scale development of transportation and energy infrastructure” (Pavličević 2019, 250), the significance of the 17+1 needs to be highlighted in the context of China’s growing interest towards this region, especially in terms of energy.

Energy cooperation between China and the 16+1, as it then was, officially was announced in 2016, when the Center for Dialogue and Cooperation on Energy Projects (CDCEP) was established during a high-level meeting between the heads of state and government of CEECs and China. The main goal of this platform was to network academia, businesses, institutions, and governments of China and the 16 CEECs with the aim of promoting and exchanging best practices that foster shared development. The Dubrovnik Guidelines for Cooperation between China and CEECs were adopted during the latest summit dedicated to promoting and deepening relations between China and the 17+1 Cooperation Framework in 2019, with the objective of providing closer directions for mutual cooperation. Energy was specifically highlighted, with China stating that “technical exchanges as well as energy cooperation planning and research in the area of energy including exploration of cooperation in the field of green energy and biological energy by the Center for Dialogue and Cooperation on Energy Projects in Bucharest” were of the utmost importance for any upcoming projects (*China Daily* 2019). As the Dubrovnik summit took place in 2019, and in 2020, the COVID-19 pandemic started, the timeframe for assessing the effects of the Guidelines on the CDCEP is still very short.

As one of the world’s largest economies, China is facing a variety of energy security challenges. Therefore, “Chinese energy policies must be viewed as the results of balancing conflicting aspects of energy security” (Liedtke 2017, 662). More specifically, China is both the world’s largest consumer of energy, in particular coal, and the largest CO₂ emitter (Umbach and Yu 2016; Liedtke 2017) but is also simultaneously strongly committed to investing in green energy and technology, green development, and renewable sources (CCTP 2016; ISDP 2018; EC JOIN[2019] 5 final). This “balancing” between different energy subsectors

needs better explanation of the key drivers for such behaviour, and, to gain this insight, it is necessary to more comprehensively understand China's energy interests by examining its key strategic commitments. In this context, the case of the 17+1 should serve as a basis for identifying key policy drivers that are "underpinning Chinese energy investments and policy approaches" (Liedtke 2017, 661) towards countries participating in the BRI. Here, relations between China and the 17+1 countries could be seen as a "fertile ground for studying not only regional policies of China but its evolution as a global power and the evolving context of its relationship with the world" (Vangeli and Pavličević 2019, 362).

Chinese economic involvement in the energy sectors of the 17+1 countries should be understood in the context of China's 13th Five-Year Plan, as part of a broader pragmatic strategy that aims at achieving Chinese economic and environmental goals (Liedtke 2017, 659). The set of relevant strategic documents on China's overall development, and energy policy in particular, also states similar goals. For instance, the two White Papers on China's energy policy (published in 2007 and 2012, respectively) express its commitments to fossil fuel supply and technological innovation, on the one hand, and pursuit of renewable sources and green energy, on the other. This energy policy has shaped China's international energy cooperation within the BRI (and other parts of the world as well). Put differently, even though 17+1 countries differ by economic and energy development, they nevertheless share some aspects relevant to China's overall energy strategy within the BRI: upstream and downstream industries, development and processing of coal mining products, and development and utilisation of renewable energy and new energy (Hou and Liang 2018, 97). As a significant part of China's geo-economic strategy, the country's energy cooperation within the 17+1 includes the pursuit of numerous projects, such as "the development of onshore and offshore oil and gas fields, coal mines and coal-fired power plants, grid networks, other energy infrastructures and the expansion of renewable energy sources" (Umbach 2019, 3). Since connectivity is a key objective in energy cooperation, particular emphasis is placed on economic activities and greater regional integration (Yu 2018, 252). Thus, China's involvement in the construction of massive coal, hydro, nuclear and green energy infrastructure is of the utmost analytical importance for Chinese actions in the energy sectors of the 17+1 countries.

Although China has recently stepped-up efforts to combat climate change and pollution, its involvement in building coal-fired power plants worldwide should not be ignored. So, what is the key reason for this behaviour? Edward Cunningham, an expert on China at Harvard University, emphasises that China's push for coal is not surprising, especially as China, the world's largest coal

consumer, knows how to build coal plants (Inskeep and Westerman, 2019), making investment in coal a sound business practice for Chinese firms. Against this backdrop, the paradox is that China has scaled back its coal industry at home, but not in other countries under the BRI umbrella. Whilst leading the field in decarbonisation domestically, China simultaneously continues to invest in fossil fuels (primarily coal), mostly in BRI countries (Shearer, Brown and Buckley 2019). According to China's Global Energy Finance database, China has invested more than \$51 billion in the coal industry since 2000 (BU GDPC n.d.). As "most coal funding outside China is being provided by public Chinese banks that back Chinese state-owned enterprises to build the plants with a largely Chinese workforce" (Brown and Buckley 2019), it is unsurprising that "Chinese engineers, metalworkers and laborers who built coal-fired power plants must be kept employed" (Inskeep and Westerman 2019), primarily in countries of the BRI and the 17+1. Nevertheless, it is worth noting that the 17+1 countries have already developed this infrastructure owing to their extensive mineral deposits and is having significant share of fossil fuels within its energy-mixes, so the logical move is to revitalise this energy capacity (given its short and medium-term benefits).

By contrast, China's energy strategies and plans emphasise investment in green energy, renewable sources, and green technology as the other side of the coin of Chinese energy policy. The Chinese Government's efforts to promote green energy have resulted in the People's Republic of China replacing the US as the top investor in the green sector (Pareja-Alcaraz 2017, 607). According to the latest report by the Institute for Energy Economics and Financial Analysis, as of 2018, China's New Development Bank (NDB) has approved 23 projects, valued at \$5.7 billion, with a "focus on renewable energy, energy conservation, water access, and sustainable development infrastructure" (Shearer, Brown and Buckley 2019, 22). Green energy and green vehicles are also seen as key industries of the Made in China 2025 plan (ISDP 2018). China's Energy Development Strategy Action Plan (2014–2020) also puts forward green energy as a crucial priority for the period. In addition, China has also expressed its commitment to promoting clean energy cooperation with the 17+1 countries, primarily for wind and solar power (SC PRC 2019). Finally, the upcoming 14th Five-Year Plan (for the period 2021–2025) is expected to bring green energy and low-carbon development under China's central policy priorities (Wong 2020; Yixiu and Zhe 2020).

As already mentioned above, the 17+1 includes the Member States and the EU candidate countries likewise, the latter being simultaneously part of the European Energy Community and, therefore, committed to harmonising their national legislation with the EU *acquis communautaire* and integrating their

national energy systems with the European energy market.³ In that sense, the EU imposes itself as the most significant intervening variable when considering the broader political and economic functioning of the 17+1. Therefore, some facts need to be underlined when this analysis is placed in the wider context of EU energy policy. In recent years, the EU's energy policy has focused on decarbonising Member States' economies and strongly emphasized climate actions and green energy. China is also building economic relations with the EU, seeing the European Union as an "one of the most important trade and investment partners" and hoping that "both sides will contribute to the long-term, steady and in-depth development of their economic and trade relationship" (MFA PRC 2014). However, no official documents have been signed thus far between the European Commission and China, but the dialogue on energy cooperation is very active.⁴ The key outcome to date has been the creation of an EU-China energy cooperation platform in 2019 in order to:

(...) enhance EU-China cooperation on energy. In line with the EU's Energy Union, the Clean Energy for All Europeans initiative, the Paris Agreement on Climate Change and the EU's Global Strategy, this enhanced cooperation will help increase mutual trust and understanding between EU and China and contribute to a global transition towards clean energy on the basis of a common vision of a sustainable, reliable and secure energy system (EC ECP 2019).

We drew on the studies and trends cited above to define the main questions that guided our research:

- (1) What are the main energy subsectors and countries in which China has invested the most and to what extent have these investments been successful?
- (2) What are the main obstacles for Chinese energy cooperation within the 17+1?
- (3) Has energy cooperation between China and the 17+1 positively affected the development of energy sectors in the 17+1 countries?
- (4) Is China successful in fulfilling its geo-economic strategy in regard to its energy policy in the 17+1?

Besides answering the research questions, one of the aims of this paper is to develop a transparent database with Chinese energy projects in the CEECs (as a snapshot of the state of play) that will provide clear data for further investigation.

³ More details about EU accession criteria relevant for energy security applicable to candidate countries are available in: Stanojević, Jeftić and Obradović 2020.

⁴The list of key documents shaping the future of EU-China energy cooperation is available at: EC 2020.

Analysis founded upon these research questions will serve as the basis for describing and explaining the state of play of Chinese energy cooperation with the 17+1 that can further contribute to the overall interpretation of energy cooperation Chinese energy cooperation within the 17+1 group.

Methodology

The analysis will employ several steps to answer the questions presented above. As noted, unreliable databases and a wide gap in literature in this area have resulted in a lack of operational data that could be used for further analysis. As official data is either non-existent or affected by language barriers, media articles have been our dominant sources of information about every single energy project between China and the 17+1 countries.⁵ To ensure objectivity, each source was checked multiple times. Furthermore, collecting data for an analysis of descriptive statistics proved difficult, given the research timeline of only six years (2014–2019). We took into account only projects that were negotiated after the establishment of the 17+1. Thereafter, these findings were compared with data on Chinese energy projects in the 17+1 countries in the period before its establishment, to determine whether the initiative had produced positive effects on these countries.

Considering the power of the EU to intervene in its CEEC Member States energy policies, further analysis will employ this fact. Nevertheless, other factors affecting energy cooperation between China and 17+1, such as national energy-mixes and environmental concerns, are by no means excluded from the considerations and these factors will be also taken into account when analysing case-by-case to create an overall image on the main obstacles tackling this energy cooperation. In addition, Greece was excluded from the analysis. The main reason was that Greece joined the platform in 2019, which makes it irrelevant for the period observed. However, we briefly reviewed Chinese energy projects in Greece to gain an understanding of whether China's investment in the country could be relevant for future analysis.

The starting point for our database of projects was the China Global Investment Tracker, maintained by the American Enterprise Institute (AEI n.d.). Although this database proved to be insufficient and unreliable, it contains more

⁵ The full list of references used to make database could be find at the end of paper under the Database references.

data than other sources, and was therefore used as a starting reference. AidData (RLWM n.d.) was also consulted, albeit with much reservation as its coverage of Chinese investments ends in 2014. We referred to those datasets as the starting point, as we intended to assess all aspects of Chinese energy policy towards the 17+1 during the period observed. Accordingly, we looked not only at completed projects, but also at any agreements, memorandums, and success stories and failures. To achieve this goal, we broadened the scope of our research and analysed every single energy project that we were able to trace and connect to Chinese companies, going beyond English-language sources to also include national sources from each country where Chinese projects are ongoing. In doing so, we also looked at national news and analyses in order to discover the main internal (national) obstacles within China-17+1 energy cooperation as well.⁶ The aim was to produce more transparent data on those projects so as to clarify Chinese energy policy and its results in practice.

It ought to be emphasized that uncovering contract values was the most difficult aspect of this research. We had incorrectly assumed the main issue would be only finding data for non-EU countries, but that was not the case. Furthermore, announcements of the energy projects could be found in at least twenty sources, but financial values were missing from the majority of them. Even where values were available, different sources referred to different numbers.

Results and discussion

This section analyses energy projects in the 17+1 group. Apart from Greece, the analysis also excludes North Macedonia, Estonia, Lithuania, Latvia, and Slovenia, as these five countries have no energy projects in the period observed. For the purposes of this paper, a new database with Chinese energy projects in 17+1 is made, and the database is presented at the end of this paper in a form of an Appendix. Seven categories of information are provided for each project in this database: Country, Project (name of each individual project), Chinese Partner/Investor, Type of Project (loan, greenfield, joint venture, etc.), Energy Subsector, Status, and Value. The “Status” category indicates the stage of each project. These may be: *Completed* (construction completed); *Finalised* (acquisition completed); *Active* (construction in progress); *On hold* (awaiting EU approval; delays in finalising agreements; delays with court procedures; or

⁶ This research uses sources created no later than February 2020.

delayed financing for completion); *Negotiations ongoing* (projects at various stages of negotiations); and *Unsuccessful* (projects where one partner has withdrawn). In the following analysis, we used at first country approach, and then we analysed the structure of those energy projects.

The results and discussion are given in the following text, and are sorted according to previously stated research questions. Worth of notion is the fact that the additional part of the analysis dedicated to Greece follows the research questions. Greece recently joined the format 16+1 – making it 17+1 – and as such could not be part of this analysis. However, future research will include Greece, as a new 17+1 member, so the authors will present data that are available so far.

The main 17+1 energy subsectors and countries in which China has invested the most

Bosnia-Herzegovina leads the field with eight projects. Poland and Serbia come next with five each, whilst Hungary has three energy projects with Chinese involvement. Whereas projects in Poland, Serbia, and Hungary were mainly successful, most initiatives in Bosnia-Herzegovina failed to leave the drawing board (see Table 1).

***Table 1: Number of energy projects applied for by Chinese companies
in the countries of the 17+1 by project status***

Country	Number of energy projects applied for by Chinese companies	Project status
Albania	1	finalised
Bosnia and Herzegovina	8	2 actives, 3 on hold, 3 negotiations ongoing
Bulgaria	2	1 on hold, 1 negotiation ongoing
Czech Republic	1	finalised
Croatia	1 (1+1)	on hold
Hungary	3	1 completed, 1 active, 1 finalised
Montenegro	3	1 unsuccessful, 1 completed, 1 negotiation ongoing
Poland	5	4 finalised, 1 on hold
Romania	4	2 unsuccessful, 2 negotiations ongoing
Serbia	5	3 active, 1 unsuccessful, 1 negotiation ongoing
Slovakia	2	2 unsuccessful

Source: Authors' compilation of the data reviewed.

There are in total six projects concerning thermal power plants. One is active (Serbia's Kostolac TPP), and one is at the beginning stage (Bosnia Tuzla TPP), whereas the rest are on hold or subject to ongoing negotiations. In addition, according to available data, we have the greatest potential and real Chinese investments in this subsector. The main target are Balkan countries, since they have natural resources to build or modernise thermal power plants (TPP), and they are not EU members, so the procedures for applying are easier. Serbia for example used its position as a non-EU state to avoid a public tender for selecting the construction company for Kostolac TPP. In practice, Serbia agreed to use a Chinese loan, Chinese construction company and their workers to do the job, even though it was not according to Energy Community obligations.

The Tuzla TPP project remains active but has been listed in Appendix as “on hold” due to EU objections over state warranties for the Exim Bank’s loan (Đugum 2019). That being said, the Bosnia-Herzegovina Government is eager to complete this facility, especially as Units 3, 4 and 5 at Tuzla are set to be phased out, resulting in an urgent need for new production capacity. In addition, the Banovići TPP is currently on hold as the Bosnian Government has proven unable to find local banks willing to extend finance. Facing similar problems as the Tuzla TPP, Gacko TPP is also currently on hold. In Romania, Government has been negotiating a joint venture in Rovinari TPP for several years with China Huadian Engineering and has signed multiple memorandums of understanding, each time with changed conditions (*Romania Insider* 2019). According to the Romanian Government, this project is a necessity “because countries energy system is dependent on the plants of the Oltenia Energy Complex”,⁷ while a recent study showed that “energy losses from the shutdown of coal-fired power stations could not be recuperated by means of domestic production and energy imports” (Dulămită and Bird 2020). In Serbia, Power China SEDC is interested in Štavalj TPP, and negotiations are still ongoing regarding this project (SES n.d.). China Machinery Engineering Corporation (CMEC) put in a bid for the reconstruction of Unit 2 in Pljevlja TPP (Montenegro) but did not win the tender. Finally, in the Mintia-Deva TPP case (Romania), the Chinese company withdrew from the modernization project of this TPP.

Hydropower plants are also a point of interest of Chinese companies, once again in the Balkan countries. Chinese companies applied for several hydropower projects in Bosnia-Herzegovina: the Dabar hydropower plant (HPP), HPPs on the Drina River (Buk Bijela, Foča, and Paunci), and four smaller HPPs (three on the

⁷ Rovinari TPP is part of this complex.

Bistrica River and one on the Janjina). The Dabar HPP is a specific case as the tender attracted many interested companies from a variety of countries (*Direkt* 2019).⁸ According to official information, a Chinese company submitted the winning bid, but another Chinese firm and a Slovenian company, which also put in bids, sought a review of the tender from the Government, putting the whole project's beginning postponed. The second project is the construction of three HPPs in Buk Bijela, Foča, and Paunci on the Drina River, with China National Aero-technology International Engineering Corporation (AVIC-ENG) negotiating with the Government over this investment (Spasić 2019). The same company is also interested in building four small-scale HPPs, three on the Bistrica, and one on the Janjina (Spasić 2019). In Montenegro, in March 2019, Norinco submitted documentation for the construction of HPP on the Morača River to the Montenegrin Government. This project consists of building eight HPPs in a cascade arrangement on the Morača, which will be financed by a concession. The negotiations have been going on for several years (*Investitor* 2019). In Slovakia, China National Nuclear Corporation applied for the construction of a hydroelectric plant on the Ipel River, but that was unsuccessful.

Tellingly, the number of alternative energy (green energy) projects is increasing, and these ventures are proving to be the most successful (nine out of fourteen). Chinese companies have been investing in all types of green energy, mainly wind turbines, solar energy, and gas and geothermal power stations (see appendix). Since decarbonisation is a mainstay of the EU's energy policy, the Union has not interfered in Chinese investment in this field. As a matter of fact, it could be said that "a convergence of policy frames between China and the EU" occurred in the period analysed (Gippner and Torney 2017, 649). At the same time, it ought to be noted that investments in, and profits from, these forms of energy are lower than for either nuclear or coal (see Table 2).

⁸ The bidders in this tender were China Gezhouba Group Co. Ltd.; the Serbian subsidiary of China International Water & Electric Corp.; Sinohydro Corporation Limited; and Slovenia's Riko.

Table 2: Number of energy projects applied for by Chinese companies in the countries of 17+1 by energy subsectors

Energy subsector	Number of energy projects applied for by Chinese companies	Potential value of projects	Number of successful projects	Value of successful projects
Thermal power plants	8	€3.925bn+ 1N/A	2	€1.339bn
Hydro power plants	5	€765mn+3N/A	1	€265mn
Nuclear power plants	4	€17bn+1N/A	/	/
Green energy	14	€729mn+6N/A	9	€410mn +4N/A
Oil	2	€442.3+N/A	1	€442.3mn
Mixed	3	€633mn	2	€403mn
Total	36	more than €23.5bn	15	more than €2.9bn

Source: Authors' compilation of the data reviewed.

In the nuclear energy sector, Chinese companies bid for new construction or joint ventures in Poland, Romania (Cernavoda), Bulgaria (Belene), and Slovakia, and all four were unsuccessful, even though they had appeared highly promising in the beginning. In case of Belene, the Bulgarian Government announced it wanted to keep a “blocking stake in the venture and be involved in the site, the nuclear reactors, and the acquired licenses” (Tsolova 2019). However, Bulgaria does not wish to offer state guarantees for continued long-term purchases of electricity at subsidised prices, which is the main reason why the negotiations are still ongoing. China General Nuclear Power Company (CGN) applied for the construction of Units 3 and 4 at Cernavodă, Romania’s sole nuclear power plant. According to reports, the plan was to set up a joint venture in which CGN would have a 51-percent stake and Romania’s Nuclearelectrica 49 percent (WNN 2019). The negotiations remained ongoing, because of so many changes within Romanian Government – five prime ministers led the negotiations within two and a half years (Popescu and Brînză 2018, 32). At the end of 2019, media reports appeared about Romanian’s intention to cooperate with the US in the nuclear energy sector (Brînză 2019), and in early 2020, the Romanian Prime Minister announced Romania would not continue working with

Chinese firms (*NEI* 2020). In Slovakia, Enel Produzione, Italian company who was the owner of nuclear power project within Slovenske Elektrarne, was negotiating with Chinese company to sell that plant. The dispute between Slovakian Government and Enel Produzione stopped this transaction (Chang 2015). In Poland, Government repeatedly changed its plans on nuclear power plant project, which resulted in the Chinese firm ultimately withdrawing.

In the field of gas and oil, Chinese companies only applied for two acquisitions. Albania has already seen the completion of one project, the acquisition of Canada-based Banker's Petroleum Company that held a controlling interest in two Albanian oilfields (Rapoza 2016). The second project was unsuccessful. The Romanian Government approved the purchase of a majority stake in KMG International by China Energy Company Limited. This acquisition was important as KMG International owns the Romanian energy company Rompetrol Rafinare. The plan was to sell a controlling stake of 51 percent to the Chinese company, but the transaction was not completed due to issues at the Chinese firm (Melenciu 2018).

There are three cases in energy field in which Chinese companies participated, which are combining several types of energy resources in one project. Two are in progress, while one was unsuccessful. The latest Chinese contract in Serbia, signed in January 2020 between Belgrade City Council and Power Construction Corporation of China (Dojčinović 2020), is for the construction of a hot water pipeline to connect the Obrenovac TPP and the New Belgrade heating plant. The Serbian oil and gas company NIS, in which Russia's Gazprom holds a controlling stake, contracted Shanghai Electric Group Company for turnkey construction of the Pančevo combined cycle power plant, with a generating capacity of 200MW. The project started in March 2019 and involves installing "two Ansaldo Energia gas turbines and one steam turbine" (Gazprom 2019). China National Electric (CNEEC) and its partner, the UK-based Scarborough Group International, were interested in building a combined-cycle natural gas-fuelled heat and power plant in Loznica, with a capacity of 240MW (Power Technology 2016). Given the absence of new information about this project, it is likely that one of the parties has now withdrawn.

The key obstacles for energy cooperation between China and the 17+1

As expected, the analysis has shown that EU interfered mostly within building or revitalization of fossil fuels infrastructure e.g. coal-fired power plants in 17+1.

The EU objections were among the main obstacles why many proposed projects were either stalled or blocked due to its firm energy policy based on decarbonising member economies. While this policy and mutual agreements within EU members are part of their joined energy policy, the position of states with candidate status is somewhat complex due to their membership in Energy Community. Namely, for those countries there is an imbalance between their wishes to join the EU and their reality of slow accession process. This is what Rogelja and Tsimonis (2020, 130) explain by the Europe's peripheries where "the Europe's eroding influence *vis-à-vis* China is perhaps most visible". The reality of those countries is that their politics, economics, and law burdens are stopping them to access the EU. While they are committed to harmonize their own energy legislations and markets with the EU, the unknown future and not so bright present time, are forcing them to asset their situation in regard to their reality. Countries in the CEECs have large reserves of ore and existing infrastructure, so it is logical for them to invest in TPP modernization.⁹ The economic benefits of TPP modernization in the short and medium periods are too good to be overlooked, and this is the main reason why they chose to invest in them. On the other hand, green energy is still an "unknown future" for them, which cannot provide enough electricity and is too expensive so far.

Beside strong EU objections, expense of projects (nuclear power plants especially), problems with local governments (countries internal issues e.g. Croatia), inner political problems (e.g. Romania) were the main reasons that effected the results of the projects being negotiated. Therefore, even though many negotiations lasted for several years, at the end nothing happened.

⁹ The Eurostat's analysis, *Enlargement countries – energy statistics*, states:

In 2018, nuclear and renewable energy sources [...] made up just over two thirds (67.3 %) of the energy production in the EU-27. By contrast, more than three quarters of Kosovo's* (78.3 %) and Bosnia and Herzegovina's (78.1 %) energy production was from solid fuels and this was also the main source of primary energy production – accounting for more than half of all primary production – in North Macedonia and Serbia. In Montenegro, the share for solid fuels was just under half (49.9 %) while it was just over two fifths (41.5 %) in Turkey. Albania was an exception as solid fuels contributed 7.2 % of primary production while the contribution of petroleum products was 45.6 %, far higher than in any of the other candidate countries and potential candidates (Eurostat 2020).

Those data are clearly indicating the structure of energy production in the Western Balkans that is reflecting their need for TPP modernization.

The effects of energy cooperation between China and the 17+1

A number of issues can be highlighted with regard to Chinese energy projects in CEECs before the 17+1 was established. Chinese state companies first became interested in the energy sector in 2005, but the number of projects they sought to participate in – and actually completed – is relatively modest. According to our findings, only two ventures were completed before 2014. One took place in 2009, when Sinomach invested \$100mn in a 35MW solar plant in the Czech Republic, and the other was the first stage of modernisation at Serbia's Kostolac TPP, worth \$293mn.

Having in mind these results, we can conclude that platform 17+1 has had a positive impact on Chinese projects in the energy sector after 2014, even though many recent projects have been unsuccessful. China has resources and will to invest, while the CEECs are willing to accept those projects of crucial importance for their economies. So far, 15 projects are completed successfully, worth more than €2.9bn (see Table 2), while some of the newly propositioned look very promising. Needless to say, this tempo of China's applying and completing energy projects in this region, especially in the Balkans, could make China one of the leading investors in the CEECs energy fields.

While the economic effects of investing in the energy field are known and trackable, the same cannot be said regarding the ecological ones. On the one hand, the construction and revitalization of many TPP in the Balkan region will certainly not improve national green footprints. In that sense, it is vital to implement correct ecological standards and improve in the best way work of TPP. The construction of HPP also brings concerns over this issue, so being aware of the consequences that can emerge from the non-applying ecological standards becomes crucial. Still, it is very encouraging that China is simultaneously pursuing many projects in the green-energy field. By doing that, China is assisting CEEC countries to more actively change their national energy policies in accordance with green energy goals.

China's geo-economic strategy and its energy policy in the 17+1

17+1 states do not supply China with significant amounts of energy resources. However, similar to Liedtke's notion on Chinese investments towards EU (2017, 664), China's energy policy contributes to its strategic economic and environmental goals in form of "increasing its share in foreign production and thus global supply, the construction of energy infrastructure and technology exchanges". This China's pragmatism could also be viewed through development

of its domestic energy policy. As a matter of fact, it could be said that the strategy of penetrating the CEECs energy market is very similar to the energy development strategy in China itself. Namely, at the beginning of its development, China invested mainly in traditional energy sources such as TPP and hydropower plants. With the increasing level of pollution within its territory, which is not only connected to energy production but also industry, China decided to invest in green energy (solar and wind energy) and nuclear plants.

One of the main parts of China's geo-economic strategy is to increase its economic presence in the 17+1, and with an energy policy that was presented here, China is slowly, but surely achieving that. The number of projects is constantly increasing while there is still enough space to negotiate new projects and initiatives.

Chinese energy projects in Greece

Greece joined the 16+1 in 2019, so Chinese energy ventures in this country should also be assessed. In 2016, the State Grid Corporation of China bought a 24-percent stake in ADMIE, Greece's state-owned power transmission system operator, for €320mn (Xinhua 2017). This firm is currently pursuing two projects with Chinese funding, the Cyclades Interconnection and the Crete-Peloponnese Interconnection, both of which aim at securing more reliable and stable power supply for the Greek islands. Another facility is being constructed on Crete with the involvement of two Chinese firms, Energy China CGGC International Ltd. and Supcon Solar of China, which have been contracted to design and build Minos CSP Park, a 50MW concentrated solar power plant.¹⁰ In addition, China Energy Investment Corporation has signed a cooperation agreement with Greece's Copelouzos Group for projects that use both renewables and conventional energy. According to Copelouzos, the Chinese company has agreed to invest €3bn in a variety of ventures in Greece (*TornosNews* 2017). Official statements claim that CEIC will acquire 75 percent of the pipeline of wind farms operated by the Greek firm (Jovanović 2018b). Hence, including Greece in the equation seems to lend added weight to the belief that China will increase energy investments in the 17+1 countries, especially when it comes to renewables.

¹⁰ The UK's Nur Energie Ltd. and the Greek firm Motor Oil Hellas have overall responsibility for the project.

Conclusion

This paper analyses the nature of China's economic involvement in the energy sectors of the 17+1, and the main purpose of the research was to assess the overall nature and results of Chinese energy policy towards the 17+1, whilst at the same time producing a transparent database that provides a snapshot of the state of play in energy cooperation between China and the 17+1.

Bosnia and Herzegovina, Poland, Serbia and Hungary were the countries in which China showed the greatest interest to invest in the energy sector, judging by the number of projects listed in the appendix. According to available and presented data, the successful rate of Chinese projects is less than 50% (15 successful projects out of the 36 listed). Although some trends indicate that China prefers coal-fired power plants when it comes to building new energy infrastructure, the realisation rate and results of these projects are below expected, due to strong EU objections and individual countries' internal issues. In addition, China is increasingly showing interest in green energy in the 17+1 countries, and this aspect of its energy policy has to date yielded the most success relative to the investments made and is mostly aligned with European energy principles. The nuclear energy sector is where Chinese firms have experienced some of their greatest failures, while the hydro energy subsector still has potential. In total, Chinese investments in energy field had a positive impact on the development of energy sector in 17+1, and the greatest potential lies in green energy development because it is aligned with Chinese energy policy, the EU's energy policy, as well as with internal strategic orientation of CEECs towards green development. Nevertheless, though China and the CEECs have achieved some outcomes, there still remains room for improvement.

Finally, although Greece was excluded from the initial analysis given its late entrance to the 17+1, an examination of China's bilateral relationship with Greece in the energy sector indicates Chinese investment in the 17+1 countries is only set to increase, especially in the field of renewable energy.

China's shift in geopolitical and geo-economic policy has increased Chinese investment in the energy sectors of the 17+1 countries, as proved by comparing results of energy cooperation before and after the cooperation framework was established. Assessing the state of play of Chinese energy cooperation with the 17+1 has proven to be significant for identification of the key aspects of China's energy policy towards countries of the BRI and its overall energy policy that underpins the country's international energy cooperation. Chinese companies have invested much time, energy, and resources in seeking investments in the

energy sectors of the 17+1 and have revealed themselves to be highly competitive. China has emerged as a pragmatic actor and its involvement in the energy sectors of the 17+1 countries ought to be understood as a part of a broader, rational strategy that aims at achieving Chinese economic and environmental goals. This pragmatism has, nevertheless, raised many doubts with other stakeholders on the international stage, and this is the key reason why it should be looked upon more carefully and rationally.

References

- [RLWM] A Research Lab at William & Mary. n.d. “AidData”. Accessed 20 February 2020. <https://www.aiddata.org/about>.
- [AEI] American Enterprise Institute. n.d. “China Global Investment Tracker”. Accessed 20 February 2020. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>.
- Bickenbach, Frank and Wan-Hsin Liu. 2018. *Chinese direct investment in Europe—Challenges for EU FDI policy*. Munich: CESifo Forum.
- [BU GDPC] Boston University Global Development Policy Center. n.d. “China’s Global Energy Finance”. Accessed 30 January 2020. <http://www.bu.edu/cgef/#/all/EnergySource/Coal>.
- Brown, Mellisa and Tim Buckley. 2019. *IEEFA China: Lender of last resort for coal plants*. January 22. <https://ieefa.org/ieefa-china-lender-of-last-resort-for-coal-plants/>.
- [CCTP] Central Compilation & Translation Press. 2016. *The 13th Five-Year Plan for Economic and Social Development of the People’s Republic of China (2016–2020)*. https://en.ndrc.gov.cn/newsrelease_8232/201612/P020191101481868235378.pdf.
- China Daily*. 2019. *The Dubrovnik Guidelines for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries*. April 13. http://www.china daily.com.cn/a/201904/13/WS5cb15f54a3104842260b5ff3_3.html.
- Chodakiewicz, Marek Jan. 2012. *Intermarium: the land between the Black and Baltic Seas*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- [EC ECP] EU-China Energy Cooperation Platform. 2019. “About EU-China Energy Cooperation Platform (ECECP)”. Accessed 15 February 2020. <http://www.ececp.eu/en/about-eu-china-energy-cooperation-platform-ececp/>.

- [EC] European Commission. 2020. "China". Accessed 7 September 2020. https://ec.europa.eu/energy/topics/international-cooperation/key-partner-countries-and-regions/china_en#documents.
- [EC] European Commission. 2019. EU-China – A strategic outlook. European Commission and HR/VP contribution to the European Council, JOIN(2019) 5 final, Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council, March 12. <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>.
- Eurostat. 2020. "Enlargement countries – energy statistics". Accessed 3 January 2021. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Enlargement_countries_-_energy_statistics#Primary_production_and_net_imports.
- Dulămiță, Ionut and Michael Bird. 2019. "Chinese Coal Power in Romania's Rustbelt". *Echowall*, December 2. <https://www.echo-wall.eu/plus-one/chinese-coal-power-romania-rustbelt>.
- Ge, Gao. 2019. "16+ 1 Cooperation Considering Three Sets of Relationships". *Global Economic Observer* 7 (1): 249–257.
- Gippner, Olivia and Diarmuid Torney. 2017. "Shifting policy priorities in EU-China energy relations: Implications for Chinese energy investments in Europe". *Energy Policy* 101: 649–658.
- Gueldry, Michel and Wei Liang. 2016. "China's Global Energy Diplomacy: Behaviour Normalization Through Economic Interdependence or Resource Neo-mercantilism and Power Politics?". *Journal of Chinese Political Science* 21 (2): 217–240. DOI: 10.1007/s11366-016-9405-3.
- Hou, Yang and Linlin Liang. 2018. "Research on Energy Cooperation among Countries in China and along the Belt and Road Initiative". *Advances in Economics, Business and Management Research* 58: 96–99. DOI: 10.2991/isbcd-18.2018.20.
- Inskeep, Steve and Ashley Westerman. 2019. "Why Is China Placing A Global Bet On Coal?", *npr*, April 29. <https://www.npr.org/2019/04/29/716347646/why-is-china-placing-a-global-bet-on-coal>.
- [ISDP] Institute for Security & Development Policy. 2018. *Made in China 2025*. <https://isdp.eu/content/uploads/2018/06/Made-in-China-Backgrounder.pdf>.
- Kennedy, Scott and Christopher K. Johnson. 2016. *Perfecting China, Inc. The 13th Five-Year Plan*. Washington, DC: Center for Strategic & International Studies.
- Liedtke, Stephan. 2017. "Chinese energy investments in Europe: an analysis of policy drivers and approaches". *Energy Policy* 101: 659–669. DOI: 10.1016/j.enpol.2016.09.037.

- Liu, Zuokui. 2017. "China-CEEC Cooperation: China's Building of a New Type of International Relations". *Croatian International Relations Review* 23 (78): 19–34. DOI: 10.1515/cirr-2017-0005.
- [MFA PRC] Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. 2014. *China's Policy Paper on the EU: Deepen the China-EU Comprehensive Strategic Partnership for Mutual Benefit and Win-win Cooperation*. April 2. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/wjzcs/t1143406.shtml.
- Pareja-Alcaraz, Pablo. 2017. "Chinese investments in Southern Europe's energy sectors: Similarities and divergences in China's strategies in Greece, Italy, Portugal and Spain". *Energy Policy* 101: 700–710. DOI: 10.1016/j.enpol.2016.09.034.
- Pavličević, Dragan. 2019. "A power shift underway in Europe? China's relationship with Central and Eastern Europe under the Belt and Road Initiative". In: *Mapping China's 'one belt one road' initiative*, edited by Li Xing, 249–278. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-319-92201-0_10.
- Popescu, Liliana and Andreea Brînză. 2018. "Romania-China Relations. Political and Economic Challenges in the BRI Era". *Romanian Journal of European Affairs* 18: 20–38.
- Rogelja, Igor and Konstantinos Tsimonis. 2020. "Narrating the China threat: securitising Chinese economic presence in Europe". *The Chinese Journal of International Politics* 13: 103–133. DOI: 10.1093/cjip/poz019.
- Shearer, Christine, Melissa Brown and Tim Buckley. 2019. *China at a Crossroads: Continued Support for Coal Power Erodes Country's Clean Energy Leadership*. Lakewood: Institute for Energy Economics and Financial Analysis.
- Stanojević, Petar, Zoran Jeftić and Žarko Obradović. 2020. "The Western Balkans Countries' Accession to the European Union from the Energy Perspective". *The Review of International Affairs* LXXI (1178): 27–54.
- [SC PRC] The State Council the People's Republic of China. 2019. *Official: China ready for higher-level clean energy cooperation with CEECs*. October 10. http://english.www.gov.cn/statecouncil/ministries/201910/19/content_WS5daa475fc6d0bcf8c4c15677.html.
- Umbach, Frank and Ka-ho Yu. 2016. *China's expanding overseas coal power industry: New strategic opportunities, commercial risks, climate challenges and geopolitical implications*. London: The European Centre for Energy and Resource Security.
- Umbach, Frank. 2019. *China's Belt and Road Initiative and its Energy-Security Dimensions*. Singapore: S. Rajaratnam School of International Studies.

- Vangeli, Anastas and Dragan Pavličević. 2019. "Introduction: New perspectives on China–Central and Eastern Europe relations". *Asia Europe Journal* 17 (4): 361–368. DOI: 10.1007/s10308-019-00560-4.
- Wong, Dorcas. 2020. "What to Expect in China's 14th Five Year Plan? Decoding the Fifth Plenum Communiqué", *China Briefing*, November 12. <https://www.china-briefing.com/news/what-to-expect-in-chinas-14th-five-year-plan-decoding-the-fifth-plenum-communique/>.
- Yu, Ka Ho. 2016. *From energy diplomacy to global governance: A case study on China's energy security in the 21st century*. Doctoral dissertation. King's College London. University of London.
- Yu, Ka Ho. 2018. "Energy cooperation in the Belt and Road Initiative: EU experience of the Trans-European Networks for Energy". *Asia Europe Journal* 16 (3): 251–265. DOI: 10.1007/s10308-018-0512-y.
- Yixiu, Wu and Yao Zhe. 2020. "Climate and energy in China's 14th Five Year Plan – the signals so far", *China Dialogue*, November 26. <https://chinadialogue.net/en/energy/chinas-14th-five-year-plan-climate-and-energy/>.

Database References

- B92. 2016. "Britanci i Kinezi grade termoelektranu u Loznici" [Britain & China are building a TPP in Loznica], July 7. https://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2016&mm=07&dd=19&nav_id=1156902.
- Balkan Green Energy News. 2017. "No permit yet for Chinese CMEC for windfarm in Tomislavgrad", June 2. <https://balkangreenenergynews.com/no-permit-yet-chinese-cmech-for-windfarm-in-tomislavgrad/>.
- Brînză, Andreea. 2019. "How the US-China Competition is playing out in Romania", *The Diplomat*, November 1. <https://thediplomat.com/2019/11/how-the-us-china-competition-is-playing-out-in-romania/>.
- CEE Equity Partners. 2014. "Fund invests \$77m to help create Poland's largest independent vertically-integrated energy group", September 1. <http://cee-equity.com/fund-invests-77m-to-help-create-polands-largest-independent-vertically-integrated-energy-group/>.
- CEE Equity Partners. n.d. Accessed 26 February 2020. <http://cee-equity.com/category/press-releases/page/2/>.
- CEE Equity Partners. 2016. "CHINA CEE Investment Co-operation Fund invests in Energy 21", January 1. <http://cee-equity.com/china-cee-investment-co-operation-fund-invests-in-energy-21/>.

- Chang, Lyu. 2015. "CNNC plans to bid for Slovakian nuclear power plant", *China Daily*, June 30. http://www.chinadaily.com.cn/business/2015-06/30/content_21144238.htm.
- Chen, Xin and Márton Ugrósdy, eds. 2019. *China and Hungary: 70 Years of Bilateral Relations in a Changing World*. Budapest: China-CEE Institute.
- Direkt. 2019. "Samo četiri, od 19 svjetskih firmi, zainteresovane za HE 'Dabar'" [Only 4 out of 19 global companies interested for HPP Dabar], February 13. <https://www.direkt-portal.com/samo-cetiri-od-19-svjetskih-firmi-zainteresovane-za-he-dabar/>.
- Dhimolea, Antonela. 2017. "Chinese economic cooperation in the Balkans-challenges and future expectations", *Balkanalysis.com*, May 11. <http://www.balkanalysis.com/blog/2017/05/11/chinese-economic-cooperation-in-the-balkans-challenges-and-future-expectations/>.
- Dojčinović, Jelica. 2020. "Definitivno: Kinezi potpisali za toplovod Obrenovac – Novi Beograd" [Definitely: China signed for the Obrenovac–New Belgrade hot water pipeline], *Mondo*, January 9. <https://mondo.rs/Info/Ekonomija/a1268596/Toplovod-Obrenovac-Novи-Beograd-ugovor-sa-Pauercajna.html>.
- Đugum, Aida. 2019. "Energetska zajednica: Prekršajna procedura zbog državne garancije za kineski kredit" [Energy Community: Misdemeanor procedure due to state guarantee for Chinese credit], *Radio Slobodna Evropa*, December 13. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-termoelektrane-kina/30324387.html>.
- Garaca, Maja. 2017. "Bosnia's Serb Republic to join forces with China's Poly Group for Gacko 2 TPP project", *See News*, July 18. <https://seenews.com/news/bosnias-serb-republic-to-join-forces-with-chinas-poly-group-for-gacko-2-tpp-project-576496>.
- Gazprom. 2019. "Gazprom starts building thermal power plant in Serbia". Accessed 25 February 2020. <https://www.gazprom.com/press/news/2019/march/article476546/>.
- Imamović, Adisa. 2017. "Investicije u BiH: Kinezi polako preuzimaju primat" [Investments in BiH: The Chinese are slowly taking over], *N1 BiH*, November 4. <http://ba.n1info.com/Vijesti/a224787/Investicije-u-BiH-Kinezi-polako-preuzimaju-primat.html>.
- Investitor. 2019. "Kinezi ponudili gradnju osam hidroelektrana na Morači" [China offered to build eight HPPs on the Morača River], March 3. <https://investitor.me/2019/03/12/kinezi-ponudili-gradnju-osam-hidroelektrana-na-moraci/>.

- Jovanović, Svetlana. 2018a. "China's Sunpower to design biomass power plant in Bulgaria", *Balkan Green Energy News*, January 5. <https://balkangreenenergynews.com/chinas-sunpower-to-design-biomass-power-plant-in-bulgaria/>.
- Jovanović, Svetlana. 2018b. "China Energy gains renewable foothold in Greece, eyes Balkan expansion", *Balkan Green Energy News*, July 10. <https://balkangreenenergynews.com/china-energy-gains-renewable-foothold-in-greece-eyes-balkan-expansion/>.
- Kaishan*. 2018. "Kaishan's geothermal power plant in Turawell Hungary attracts visitors from countries in Europe", May 3. <http://www.ouyangailian.com/en/shownews/id/4708.html>.
- Marica, Irina. 2014. "Chinese company to modernize Mintia-Deva power plant in Romania under USD 271 mln project", *Romania insider*, September 1. <https://www罗马尼亚-insider.com/chinese-company-to-modernize-mintia-deva-power-plant-in-romania-under-usd-271-mln-project>.
- Melenciuc, Sorin. 2018. "KazMunayGaz deal to sell Rompetrol to China's CEFC falls apart", *Business Review*, July 3. <https://business-review.eu/news/kazmunaygaz-deal-to-sell-rompetrol-to-chinas-cefc-falls-apart-175257>.
- NEI [Nuclear Engineering International]. 2020. "Romania cancels China deal on Cernavoda but proceeds with life extension", January 24. <https://www.neimagazine.com/news/newsromania-cancels-china-deal-on-cernavoda-but-proceeds-with-life-extension-7653710>.
- Power Technology. 2016. "Scarborough Group and CNEEC sign EPC agreement for heat and power plant project in Serbia", July 19. <https://www.power-technology.com/news/newsscarborough-group-cneec-sign-epc-agreement-heat-power-plant-project-serbia-4953983/>.
- Prkić, Jakov. 2018. "Plenković otvorio radove na vjetroparku kod Senja, Kinezi na projektu od 160 milijuna eura" [Plenković started works on the wind farm near Senj], *Tportal.hr*, November 20. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/plenkovic-otvorio-radove-na-vjetroparku-u-okolici-senja-kinezi-rade-na-projektu-od-160-milijuna-eura-foto-20181120>
- Ralev, Radomir. 2017. "China's CMEC to build 3rd unit at Serbia's Kostolac B power plant", *See News*, November 21. <https://seenews.com/news/chinas-cmecc-to-build-3rd-unit-at-serbias-kostolac-b-power-plant-591835>.
- Rapoza, Kenneth. 2016. "Albania Becomes Latest China Magnet", *Forbes*, June 13. <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2016/06/13/albania-becomes-latest-china-magnet/#5fbefac02490>.

- Reuters.* 2014. “China-CEE, Israeli Enlight to invest \$406 mln in Polish wind farms”, September 01. <https://www.reuters.com/article/windfarm-enlight-renew-jointventure/china-cee-israeli-enlight-to-invest-406-mln-in-polish-wind-farms-idUSL5N0R249M20140901>.
- Romania Insider.* 2019. “Romania defers once again the EUR 1 bln coal fired power plant project”, July 30. <https://www罗马ia-insider.com/romania-postpones-coal-plant-project>.
- SES [Savez energetičara Srbije]. n.d. “TE Štavalj – Kinezi ili Česi.” [TPP Štavalj – Chinese or Czech]. *Portal Senerges.* Accessed 25 February 2020. http://www.senerges.rs/veliki_projekti_l.html.
- Select USA.* 2019. “Bosnia – Renewable Energy”, July 22. <https://www.selectusa.gov/article?id=Bosnia-Renewable-Energy>.
- Spasić, Vladimir. 2019. “Kineska kompanija AVIC nudi finansiranje i gradnju HE Buk Bijela i 4 MHE” [The Chinese company AVIC offers financing and construction of HPP Buk Bijela and 4 SHPPs], *Balkan Green Energy News*, July 24. <https://balkangreenenergynews.com/rs/kineska-kompanija-avic-nudi-finansiranje-i-gradnju-he-buk-bijela-i-4-mhe/>.
- Turcsanyi, Richard Q. 2017. “Central European attitudes towards Chinese energy investments: The cases of Poland, Slovakia, and the Czech Republic.” *Energy Policy* 101: 711–722. DOI: 10.1016/j.enpol.2016.09.035.
- TornosNews.* 2017. “China’s expanding overseas coal power industry: New strategic opportunities, commercial risks, climate challenges and geopolitical implications”, May 12. <https://www.tornosnews.gr/en/tornos/green-travel/25263-china%E2%80%99s-shenhua-and-greek-copelouzos-group-sign-deal-for-green-energy-projects.html>.
- Tsolova, Tsvetelia. 2019. “Russia, China and South Korea vie for Bulgarian nuclear project.” *Reuters*, August 20. <https://www.reuters.com/article/us-bulgaria-nuclear/russia-china-and-south-korea-vie-for-bulgarian-nuclear-project-idUSKCN1VA114>
- WNN [World Nuclear News].* 2019. “CGN agrees to invest in completion of Romanian reactors”, May 08. <https://world-nuclear-news.org/Articles/CGN-agrees-to-invest-in-completion-of-Romanian-rea>.
- Xinhua. 2017. “China’s State Grid completes purchase of Greek power grid operator stake”, *Xinhua Net*, Jun 6. http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/21/c_136383754.htm

Xinhua. 2019. "Xinhua Headlines: Winds of BRI blow into green energy ambitions of Montenegro, Malta", *Xinhua Net*, November 20. http://www.xinhuanet.com/english/2019-11/20/c_138569996.htm.

Yahoo Finance. 2019. "ReneSola Divests 13MW Polish Solar Projects to SUNfarming", November 27. <https://finance.yahoo.com/news/renesola-divests-13mw-polish-solar-150903403.html>.

Katarina ZAKIĆ, Nevena ŠEKARIĆ

ENERGETSKA SARADNJA KINE U OKVIRU „17+1”

Apstrakt: Autorke u radu analiziraju energetsku saradnju između Kine i zemalja koje okuplja okvir „17+1”. Kako bi se bolje razumeo širi politički kontekst ove saradnje, posebna pažnja je posvećena kineskim energetskim interesima i energetskoj politici Evropske unije. S obzirom na to da postojeće baze podataka o kineskim energetskim projektima u „17+1” nisu pouzdane niti potpune, autorke su kreirale novu, namensku bazu podataka. Autorke nastoje da odgovore na neka ključna pitanja o glavnim projektima unutar saradnje između Kine i „17+1”, poput: u koje zemlje i koje energetske podsektore je Kina najviše investirala; koje su glavne prepreke u postojećoj energetskoj saradnji; da li je ovakav vid energetske kooperacije imao pozitivan uticaj na razvoj članica „17+1”, kao i da li je Kina, na primeru „17+1”, uspešna u ostvarivanju svoje geoekonomiske strategije i celokupne energetske politike. Autorke zaključuju da je Kina u okviru „17+1” posebno zainteresovana za izgradnju termoelektrana, ali i da su do sada realizovani rezultati ispod očekivanja, s obzirom da je na takav učinak uticala kombinacija faktora poput protivljenja Evropske unije, troškova projekata i unutarpolitičkih pitanja u zemljama „17+1”. Podsektor nuklearne energije jeste onaj u kome su kineske kompanije doživele neke od svojih najvećih poraza, dok podsektor hidroenergetike još uvek ima potencijala za budući razvoj. Pored toga, primetan je i trend pojačanog ulaganja Kine u zelenu energiju u zemljama „17+1”. Na osnovu dobijenih rezultata, može se zaključiti da Kina polako, ali sigurno postiže ciljeve proklamovane energetske politike kao dela svoje šire geoekonomiske strategije. Ukupno posmatrano, efekti saradnje u energetskom sektoru jesu obećavajući, ali još uvek ima prostora za njeno dalje unapređenje.

Ključne reči: Kina, „17+1”, energetska politika, energetska saradnja, energetski projekti.

APPENDIX:
Chinese energy projects in the 17+1 countries

Country	Project	Chinese partner/investor	Type of project: loan, greenfield, joint venture etc.	Energy subsector	Status	Value
Albania	Controlling rights in two Albanian oilfields owned at the time by Canada-based Banker's Petroleum	Geo-Jade Petroleum Company	Acquisition of Banker's Petroleum	Oil	Finalised	\$442.3 million
	Tuzla thermal power plant, Unit 7	China Gezhouba Group Company Limited Peking and Guangdong Electric Power Design Institute	Loan	Coal	Active	€722mn
	Banovići thermal power plant	Dong Fang Electric Corporation (DEC)	Loan	Coal	On hold	€405mn
Bosnia and Herzegovina	Gacko 2 thermal power plant	China Poly Group	Joint venture	Coal	On hold	€500mn
	Wind farm in Tomislavgrad, 112MW	China Machinery Engineering Corporation (CMEC) and China-Africa Investment and Development Corporation	Greenfield	Alternative energy	On hold	\$162mn

Country	Project	Chinese partner/investor	Type of project: loan, greenfield, joint venture etc.	Energy subsector	Status	Value
Bosnia and Herzegovina	Two wind farms (50MW) in the Central Bosnia Canton	China Machinery Engineering Corporation (CMEC), Tomix Kneževa, TLG Travnik	Joint venture	Alternative energy	Negotiations ongoing	€140mn
	Dabar hydropower plant	N/A	N/A	Hydro	Active	€265mn
	Hydropower plants on river Drina (Buk Bijela, Foča and Paunci)	China National Aero-technology International Engineering Corporation (AVIC-ENG)	Financing and construction	Hydro	Negotiations ongoing	N/A
	Four small-scale hydropower plants (three on Bistrica River and one on Lanjina River)	China National Aero-technology International Engineering Corporation (AVIC-ENG)	N/A	Hydro	Negotiations ongoing	N/A
	Beleno nuclear project	China National Nuclear Corporation (CNNC)	Strategic investor	Nuclear	Ongoing negotiations	\$11bn
	Biomass power generation facility in Bulgaria	Shandong Yangguang Engineering Design Institute Co. Ltd.	Project design	Alternative energy	On hold	N/A

Czech Republic	Energy 21, solar power company, 61MW	China – CEE Fund	Acquisition	Alternative energy	Finalised	N/A
Croatia	Wind farm in Senj, 156MW	China North Industries Cooperation (Norinco)	N/A	Alternative energy	On hold	\$200mn
	Energija Projekt power company	Norinco	Acquisition of 76% of company	Alternative energy	On hold	\$36mn
	40-megawatt geothermal power station in the Pest County town of Tura developed by KS ORKA	Zhejiang Kaishan Compressor Co.	Construction and project development	Alternative energy	Completed	€141mn
Hungary	Kaposvar solar power plant, 100MW	China National Machinery Import & Export Corporation (CMC), a subsidiary of China General Technology (Group) Holding Co., Ltd (Genertec)	Greenfield project	Alternative energy	Active	€100mn
	Two solar projects with capacity of 13.9 MW and 2.15 MW, respectively	ReneSola	N/A	Alternative energy	Finalised	N/A

Country	Project	Chinese partner/investor	Type of project: loan, greenfield, joint venture etc.	Energy subsector	Status	Value
Montenegro		China Engineering Corporation Machinery (CMEC) was one of two companies that unsuccessfully bid in recent tender	Loan	Coal	Unsuccessful	N/A
	Pjevlja thermal power plant					
	Enemalta p.c., wind turbine on Mt Morača	Shanghai Power Electronics	Construction of wind turbine	Alternative energy	Completed	€87mn
	Hydropower plant on Morača River	Norinco	Construction and concession	Hydro	Negotiations ongoing	€500mn
Poland	Polenergia	China-CEE Fund	Acquisition of 16% of Polenergia	Alternative energy	Finalised	\$60mn
	36 MW Wróblew and 214 MW Project 2 wind farms	China-CEE Fund and Enlight Renewable Energy	Joint venture	Alternative energy	Finalised	\$350mn to \$406mn
	Zopowy wind farm, 30MW	China-CEE Fund and GEO Renewables	Joint venture	Alternative energy	Finalised	N/A
	Poland's first nuclear power plant	China General Nuclear Power Group	N/A	Nuclear	Unsuccessful	N/A

Poland	Solar auction bids to 26 utility projects of 1MW total	ReneSola	N/A	Alternative energy	Finalised	N/A
	Rompetroi Rafinare	China Energy Company Limited	Acquisition of 51%	Oil	Unsuccessful	N/A
Romania	Rovinari thermal power plant	China Huadian Engineering	Joint venture	Coal	Negotiations ongoing	€847mn to €1bn
	Cernavodă nuclear power plant	China General Nuclear Power and Nuclairelectrica	Joint venture	Nuclear	Negotiations ongoing (uncertain)	\$7bn for expansion
	Mintia-Deva thermal power plant	China National Electric Engineering Construction Corporation	Modernisation	Coal	Unsuccessful	\$271mn
	Kostolac thermal power plant	CMEC	Loan	Coal	Active	\$715mn
Serbia	Pančevo combined cycle power plant, 200MW	Shanghai Electric Group	N/A	Gas and water	Active	\$210mn
	Loznica combined cycle natural gas-fuelled heat and power plant, 240MW	Consortium of Scarborough Group International and China National Electric (CNEEC)	Loan	Heat and gas	Unsuccessful	€230mn

Country	Project	Chinese partner/investor	Type of project: loan, greenfield, joint venture etc.	Energy subsector	Status	Value
Serbia	Štavajlj thermal power plant	Power China SEDC	Various options possible	Coal	Negotiations ongoing	€600mn to €700mn
	Construction of hot water pipeline linking Obrenovac thermal power plant and Novi Beograd heating plant	Power Construction Corporation of China	Loan	Hydro and coal	Active	€193mn
Slovakia	Slovenske Elektrarne	China National Nuclear Corporation (CNNC)	N/A	Nuclear	Unsuccessful	N/A
	Hydroelectric plant on Ipel River	CNINC	N/A	Hydro	Unsuccessful	N/A

Source: Authors' compilation of the data reviewed. Sources used for this table are included in the list of Database references.

Međunarodni odnosi u doba korone: preispitivanje koncepta entropije

Vladimir TRAPARA¹

Apstrakt: Predmet rada je odnos između koncepta entropije u međunarodnim odnosima i uticaja pandemije virusa korona na njih. Pandemija virusa korona je na više načina događaj bez presedana u savremenoj istoriji, ali doba korone samo potvrđuje već prisutan trend haosa i nepredvidljivosti u posthладnoratovskim međunarodnim odnosima, koji je Randal Šveler (Randall L. Schweller) objasnio konceptom entropije – tendencije porasta neuređenosti svakog zatvorenog sistema. Cilj rada je razmatranje ovog koncepta, a zatim njegovo preispitivanje putem ocene kako se uticaj pandemije korone na međunarodne odnose uklapa u njega. Polazeći od toga da je Šveler ustanovio da su u prošlosti hegemonski ratovi bili osnovni mehanizam suzbijanja entropije u međunarodnom sistemu, a da bi određeni uticaj u tom pravcu u budućnosti mogla da ima i neka prirodna katastrofa, autorovo osnovno istraživačko pitanje glasi: da li pandemija korone može da utiče na smanjenje entropije u post-korona dobu, ili će se entropijski trend samo produbiti? Utvrdivši da je ovo drugo tačno, objašnjenje za rezilijentnost entropije autor nalazi u odsustvu ravnoteže snaga u savremenom međunarodnom sistemu – što je suprotno Švelerovom očekivanju da samo hegemonija može da suzbi entropiju. Zaključak je da će velike sile u doba post-korone morati svesno da rade na obnovi i održavanju ravnoteže snaga, ako žele da učine sistem otpornijim na neku sledeću globalnu katastrofu.

Ključne reči: pandemija, virus korona, entropija, Randal Šveler, hegemonija, ravnoteža snaga, međunarodni odnosi.

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine”, koji finansira Ministarstvo prosветe, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

Godina 2020. u međunarodnim odnosima nije bila kao i svaka druga. Iako bogata međunarodno značajnim zbivanjima – od izbornog poraza Donalda Trampa (Donald J. Trump) u kontekstu nezapamćene podeljenosti američkog društva, preko serije turbulencija širom postsovjetskog prostora (uključujući i rat između Jermenije i Azerbejdžana), do izlaska Velike Britanije iz Evropske unije i novog talasa terorizma u Evropi – sva su ostala u senci i pod uticajem pandemije novog koronavirusa, koja je i u 2021. ušla punom snagom. „Doba korone” naziv je za novu epohu međunarodnih odnosa u kojoj živimo i trenutno je neizvesno dokle će ono trajati. No, stiže se utisak da su nam haos i neizvesnost koje trenutno proživljavamo nekako poznati – kao da smo u nekoj meri na njih navikli i pre korone. Cilj ovog rada je da razmotri jedan koncept koji se upravo bavi haotičnim i nepredvidljivim karakterom savremenih međunarodnih odnosa – dakle, i pre pandemije – te da ga preispita u svetu onoga što smo do sada saznali o njihovom funkcionisanju u doba korone i izgledima za njihovo funkcionisanje u doba post-korone. Reč je o konceptu entropije, koji je iz prirodnih nauka preuzeo i na međunarodne odnose primenio poznati američki teoretičar Randal Šveler.

Nakon što je najplodniji period svog istraživačkog rada posvetio proučavanju savremene istorije i ustanovljavanju pravilnosti kako odnosi moći i interesa država utiču na njihovo ponašanje i ishode njihovog međudelovanja, Šveler je uočio da u posthladnoratovskom periodu nešto oko tih pravilnosti očigledno „ne štima”, našavši uzrok u fenomenu entropije – zakonitom kretanju međunarodnog sistema od uređenog i predvidljivog ka haotičnom i nepredvidljivom. Baveći se i pitanjem kako se trend entropije može preokrenuti, Šveler je ustanovio da je u prošlosti to činjeno ratovima velikih sila, da bi onda – gotovo proročanski – razmotrio i mogućnost da u tom pravcu deluje neka prirodna katastrofa, ističući globalnu virusnu pandemiju kao najverovatnijeg „kandidata”. Naše osnovno istraživačko pitanje tiče se procene kako se pandemija virusa korona uklapa u Švelerov koncept entropije, odnosno da li može odgovor sistema na nju zaista u nekoj meri da preokrene ovaj trend u post-korona dobu, ili – naprotiv – ima tendenciju da učini svet još entropičnjim? Nastavak rada sastoji se od tri glavna dela. U prvom izlažemo Švelerov koncept entropije i podvrgavamo kritici mehanizam koji je ovaj autor uočio za njeno prevazilaženje, a čiji nedostatak proizilazi iz njegovog shvatanja unipolarnosti i hegemonije. U drugom delu bavimo se karakteristikama doba korone, nastojeći da potvrdimo da je ova pandemija istorijski događaj bez presedana, koji se time kvalifikuje kao empirijska potpora preispitivanju Švelerovog koncepta entropije. U trećem delu to preispitivanje i vršimo, te ustanovljavamo da pandemija iznosi na videlo pomenuti nedostatak Švelerovog mehanizma za prevazilaženje entropije, ali i potvrđuje korisnost koncepta kao takvog za proučavanje međunarodnih odnosa u doba korone i post-korone.

Koncept entropije u međunarodnim odnosima

Nakon što je devedesetih godina prošlog i u prvoj deceniji ovog veka dao veliki doprinos utemeljenju teorijskog pravca poznatog kao neoklasični realizam, Šveler je počev od članka „Entropija i putanja međunarodnih odnosa: zašto polarnost gubi značenje“ (Schweller 2010), pa zaključno sa knjigom *Maksvelov demon i zlatna jabuka: globalni nered u novom milenijumu* (Schweller 2014) usmerio fokus svog teorijskog rada u sasvim novom pravcu. Na verovatno najvažnije realističko pitanje nakon Hladnog rata – hoće li međunarodni poredak ostati unipolaran, ili će se ravnoteža snaga obnoviti u obliku neke nove bipolarnosti ili multipolarnosti – Šveler je kao odgovor ponudio treću opciju: nezaustavljivo kretanje sveta ka entropiji, koja obesmišljava sam koncept polarnosti (Schweller 2010, 145–151). Entropija u međunarodnim odnosima, najkonkretnije rečeno, podrazumeva haotičnu disperziju moći na veliki broj aktera, što ove odnose čini nasumičnjim i nepredvidljivijim u poređenju sa onim kakvi su bili stotinama godina (Schweller 2010, 146–147; Schweller 2014, ix). Jedino sredstvo za preokretanje ovog trenda, koje je tradicionalno služilo za preoblikovanje svetskog poretka – hegemonski rat – sada je nedostupno usled postojanja nuklearnog naoružanja, pa je Švelerovo predviđanje u osnovi pesimistično: entropija će se sve više povećavati, težeći svom maksimumu, u kome će moći biti podjednako disperzovana na ogroman broj aktera, što će je učiniti beskorisnom (Schweller 2010, 150–151; Schweller 2014, xi).

Pre nego što je Šveler uneo u nauku o međunarodnim odnosima, entropija je dugo bila prisutna u fizici, te bi za razumevanje njegovog toka zaključivanja najpre trebalo utvrditi kako je obrazložio izvorni koncept entropije i zašto mu se ovaj učinio podesnim za objašnjavanje savremenih međunarodnih odnosa. Entropija izvorno podrazumeva meru neuređenosti sistema, odnosno stopu kojom se korisna energija (raspoloživa za rad) transformiše u beskorisnu (Schweller 2014, 31). Prema Drugom zakonu termodinamike, ukupna entropija u zatvorenom sistemu (onom koji ne razmenjuje energiju sa okolinom) teži maksimumu, što vodi sistem iz stanja poretka ka stanju nereda, u kome bi kretanje čestica bilo potpuno nasumično (Schweller 2014, 31, 37). Drugim rečima, haos je prirodno stanje stvari – da bi se one uredile, potrebno je uložiti korisnu energiju, a kad nije više ne preostane (jer se u zatvorenom sistemu zakonito rasipa, a nema otkud da se dovede), nikakva aktivnost u tom pravcu više nije moguća (Schweller 2014, 9–10, 39–40). Osim nesposobnosti za obavljanje aktivnosti, maksimalna entropija u sistemu znači i minimum informacije, odnosno potpunu nepredvidljivost (Schweller 2014, 38). Što je sistem složeniji, to je nestabilniji i lakše može da sklizne ka entropiji, putem mehanizma pozitivne povratne sprege – kada i mali poremećaji u sistemu mogu da izazovu velike lomove (Schweller 2014, 12). Kao rešenje za suzbijanje entropije

Šveler koristi metaforu „Maksvelovog demona”, bića koje je fizičar Džejms Maksvel (James Clerk Maxwell) zamislio kako stoji na vratima između tople i hladne sobe i planski raspoređuje molekule tako da održi razliku u toploti između soba i time obnavlja korisnu energiju (2014, x–xi).

Šveler vidi međunarodni sistem kao primer zatvorenog sistema, što ga čini podložnim važenju Drugog zakona termodinamike, odnosno rastućoj entropiji, te kao složeni sistem koji funkcioniše „na ivici haosa”, odnosno „između poretna i nasumičnosti” (Schweller 2014, 13). Kao i u svakom društvenom sistemu, poredak je u međunarodnom sistemu u funkciji stabilnosti (sposobnosti sistema da se nakon poremećaja vrati u prvo bitno stanje mehanizmom negativne povratne sprege) i predvidljivosti, gde se akteri uglavnom ponašaju po nekim ustaljenim obrascima. Nered, na drugoj strani, podrazumeva nasumičnost i nepredvidljivost, što izaziva dezorientaciju i međusobno udaljavanje aktera (Schweller 2014, 10–11). Rast entropije i beskorisne energije, samim tim razgradnja poretna, u međunarodnom sistemu ispoljava se u vidu dvojakog rasipanja moći: sve više aktera je poseduje, ali je ona sve manje upotrebljiva, sve do tačke potpune difuzije moći, kada nijedan akter ili grupa aktera neće moći nikome ništa da nametne, odnosno da vlada nad bilo kim (Schweller 2014, 26–27). Slabljenje strukturalnih ograničenja u poretku koji se razgrađuje entropijom podstiče nasumično ponašanje država i nepredvidljivost ishoda njihovog međudelovanja, kao i smanjenje upotrebljivosti tradicionalnih oblika moći koje one poseduju (Schweller 2010, 150; Schweller 2014, 41). U ranijim fazama razvoja međunarodnog sistema, problem entropije rešavan je hegemonским ratovima – rat u kome bi učestvovale sve velike sile bio bi taj Maksvelov demon koji bi do kraja razorio postojeći nefunkcionalni poredak i krunisao povednika kao hegemonu koji bi uspostavio novi poredak i obrasce ponašanja aktera; bez toga, dolazilo bi do prostog gomilanja novih struktura nad starim, što bi dovelo do toga da autoriteta ne bi bilo nigde (Schweller 2014, 22–23).

Šveler uočava nekoliko razloga zašto je savremeni međunarodni sistem podložniji entropiji nego ikad, odnosno ovaj koncept nikad korisniji za objašnjenje međunarodne politike (Schweller 2014, 44):

- dekolonizacija je šezdesetih godina 20. veka učinila međunarodni sistem gotovo isključivo suverenih država potpuno zatvorenim sistemom;
- unipolarna raspodela moći u sistemu vrlo slabo ograničava aktere, kojima se otvaraju beskrajne opcije;
- zbog nuklearnog oružja ne može da dođe do hegemonskog rata kojim bi u postunipolarnoj eri bio uspostavljen stabilan poredak;
- nova multipolarnost imaće mnogo više centara moći nego što su to imali raniji multipolarni sistemi;

- globalizacija i digitalna revolucija dodatno rasipaju moć na mnoštvo novih aktera.

Od nabrojanog je posebno zanimljivo Švelerovo viđenje unipolarnosti. Za razliku od drugih oblika raspodele moći, u unipolarnom sistemu strukturalna ograničenja su mala, jer nema rivalskih velikih sila. Unipol (najjača sila) stoga nije pod pritiskom i ima slobodu delovanja – može da bira hoće li stupiti u savez sa drugima, ili delovati jednostrano (Schweller 2010, 145; Schweller 2014, 47). No, i ostali akteri imaju veću slobodu izbora kako će odgovoriti na zahteve unipola, jer imaju manju potrebu za zaštitnikom nego što je to slučaj u drugim vrstama sistema, tako da je hegemonu teže da pretvori svoju preovlađujuću moć u uticaj nad njima – njegova moć je dobrim delom beskorisna energija (Schweller 2010, 146; Schweller 2014, 50). Uz to, Šveler smatra da je, osim pomenutim činiocem nuklearnog naoružanja koje sprečava rat velikih sila, kretanje ka klasičnoj multipolarnosti uravnoteživanjem unipola otežano time što je jedino u unipolarnom sistemu uravnoteživanje revisionistička, a ne *status quo* strategija – te bi one sile koje se upuste u njega i preoblikuju svetski poredak automatski bile označene kao agresori (Schweller 2010, 153; Schweller 2014, 151).

Da li to znači da Šveler smatra da će unipolarnost večno trajati? Naprotiv, prema njegovom mišljenju, svet je uveliko zakoračio u multipolarnost i kreće se ka ravnoteži snaga, ali to nisu multipolarnost i ravnoteža snaga kakve poznaju ranije epohe. Umesto upuštanja u vojno uravnoteživanje, države izazivači nastoje da se obogate, te Šveler očekuje da nejednaki ekonomski rast uspostavi relativnu jedнакost u moći (Schweller 2010, 157; Schweller 2014, 91). Difuzija moći na sve veći broj aktera postepeno će dovesti do maksimalne entropije, u kojoj će ravnoteža snaga biti postignuta bez tradicionalne politike uravnoteživanja, a akteri ostati bez podsticaja da menjaju stanje (Schweller 2010, 150–151; Schweller 2014, 83–84). Moć u novoj epohi sve više je negativna („veto“ moć) – sposobnost da se nešto blokira, poremeti i onesposobi, pre nego da nešto omogući, popravi i sagradi (Schweller 2014, 57). Rastuće sile u tom kontekstu mogu da igraju uloge podržavalaca postojećeg poretku (*supporters*), remetilaca (*spoilers*) i zabušanata (*shirkers*, onih koje izvlače koristi iz postojećeg stanja stvari, ali nisu spremne da plate za njegovo održavanje), ponekad i sve tri istovremeno (Schweller 2014, 61–62). Entropija raste i na mikronivou, kroz preopterećenje informacijama, pri čemu je i ta informaciona entropija uglavnom negativna – ona jača moć svih vrsta nedržavnih aktera, ali to nije moć da nateraju druge da nešto učine, već da ih spreče (Schweller 2014, 24). Da bi reagovale na hibridne pretnje u svetu entropije, zaključuje Šveler, države moraju da priznaju ograničenja tradicionalne moći i identifikuju aktere sa kojima mogu da sarađuju u upravljanju putem uspostavljanja mreža (2014, 104–105).

Ako je hegemonski rat koji bi preokrenuo ovo stanje nedostupan, ima li alternativnog mehanizma? Po Šveleru, to bi morao da bude neki „enorman šok za

sistem, tumbanje ogromnih razmera koje bi probilo spoljnu ljušturu zatvorenog sistema i ubrizgalo svetu novu, korisnu energiju da bi mogao ponovo da radi”, poput „strašne prirodne katastrofe, globalne pandemije, ili serije koordinisanih terorističkih napada širom sveta” (Schweller 2014, 140). Prednost daje pandemiji: „(...) pojava smrtonosne virusne pandemije izazvana prelaskom zaraze sa životinja na ljudе čini se najverovatnijim kandidatom za izvor sledeće globalne katastrofe, sličnog nivoa kao pređašnji hegemonski ratovi” (Schweller 2014, 141). No, smatra i da bi pandemija mogla samo privremeno da podstakne međunarodnu saradnju – ona bi poput hegemonskog rata „prodramala stvari” i na nju bi bilo utrošeno „mnogo krvi i novca”, ali za razliku od njega ne bi bila politički čin koji bi mogao da sruši postojeće institucije i kruniše novog hegemonu, ili potvrdi starog (Schweller 2014, 143–150). Ipak, Šveler unosi i dozu optimizma – iako kaže da će teško biti pronađen lek za entropiju, smatra da je pogrešno nju unapred doživljavati kao nešto loše, te da je, ako ništa drugo, savremenii svet entropije mirniji i prosperitetniji nego ikad (Schweller 2014, 159).

Švelerova primena koncepta entropije na savremene međunarodne odnose sadrži jednu značajnu protivrečnost u odnosu na njegov raniji teorijski opus. Kada utvrđuje da unipolarni sistem na čelu sa SAD doprinosi entropiji, on odstupa od sopstvenog viđenja polarnosti iz ranijih radova, između ostalih kapitalnog dela *Smrtonosna neravnoteža: tripolarnost i Hitlerova strategija osvajanja sveta* (Schweller 1998). On tamo kaže da, pored polova – velikih sila koje poseduju 50 odsto i više moći najmoćnije sile – u međunarodnom sistemu postoje i tzv. manje velike sile (*lesser great powers*), koje nemaju tu količinu moći, a ipak imaju dovoljnu da bi mogle da utiču na ukupnu ravnotežu snaga (Schweller 1998, 17–18). Zbog čega onda Šveler, kako smo videli, tvrdi da u unipolarnom sistemu nema rivalskih velikih sila koje bi unipolu uskraćivale slobodu delovanja? Shodno njegovom izvornom konceptu polarnosti, sasvim je realno da sem unipola (SAD) u savremenom sistemu postoje i „manje” velike sile – poput Kine i Rusije (Trapara 2017, 67–74). Iako nedovoljno moćne da (svaka za sebe ili u koaliciji) sruše unipola, one ipak mogu da ga osujete u uspostavljanju globalne hegemonije, dok ovaj – zbog njihovog posedovanja nuklearnog oružja, što i sam Šveler ističe – ne može na tradicionalni način (ratom) da ih eliminiše iz sistema.

Iz Švelerovog zanemarivanja činjenice da unipolarnost ne znači automatski i hegemoniju (pogotovo u savremenom svetu) sledi i pogrešna ocena da je u unipolarnom sistemu uravnoteživanje revizionistička strategija. Šveler je svojevremeno definisao revizionističke sile kao države nezadovoljne aktualnim odnosom snaga u međunarodnim odnosima, usled čega teže ekspanziji na štetu drugih sila (Schweller 1994, 74, 104–105). Postavlja se pitanje zbog čega onda unipol (SAD) ne bi mogao da bude posmatran kao revizionistička sila ukoliko nastoji da

izmeni aktuelni odnos snaga eliminacijom drugih velikih sila iz sistema (Kine i Rusije) i uspostavljanjem hegemonije, dok bi njihovo odupiranje tome, odnosno uravnoteživanje unipola sa ciljem da se postojeći odnos snaga sačuva, bio *status quo* ponašanje (Trapara 2017, 97–99)? Mada ovaj nedostatak ne poništava suštinu Švelerovog koncepta entropije, vodi nas ka preispitivanju mehanizama njenog svezbijanja, te čemo se vratiti na njega pri razmatranju kako se aktuelna pandemija koronavirusa uklapa u ovaj koncept.

Doba korone

Već navedeno Švelerovo „proročanstvo” da će prelazak virusa sa životinja na ljudе izazvati globalnu katastrofu koja će po svojim posledicama na međunarodne odnose moći da se „takmiči” sa hegemonskim ratom, ostvarilo se, što nam je dalo kvalitetan materijal za testiranje koncepta entropije. Iako se Šveler jasno ogradio od mogućnosti da pandemija preokrene trend entropije na način na koji bi to bilo postignuto hegemonским ratom, bio je jasan i u pogledu očekivanja da ona makar delimično i privremeno deluje u tom pravcu. Ako bi se ispostavilo da ona ne da ne deluje u tom, već u suprotnom pravcu – odnosno, da pojačava trend entropije – onda bismo imali pravo da posumnjamo i da bi hegemonski rat tako delovao, što bi nas vratilo na preispitivanje koncepta entropije. No, najpre valja izneti činjenice koje potvrđuju da se u slučaju pandemije virusa korona nedvosmisleno radi o nesvakidašnjoj globalnoj katastrofi koja ima kapacitet da promeni „pravila igre” u međunarodnim odnosima – mada posedovanje kapaciteta još uvek ne znači da će rezultat biti takav, niti garantuje u kom pravcu bi se ta promena odigrala.

Iako je pomenuta pandemija još od izbijanja globalna tema broj jedan u javnosti, ozbiljnija akademska literatura koja se bavi njenim uticajem na međunarodne odnose još uvek je relativno siromašna. Ipak, većina autora koji su objavljivali na ovu temu slaže se da je reč o jednom od prelomnih događaja u savremenoj istoriji. Tako Kurt Kembel i Raš Doši (Kurt M. Campbell, Rush Doshi) ocenjuju da bi korona mogla da preoblikuje svetski poredak, te da bi SAD zbog nje mogle da dožive „Suecki momenat”, odnosno da kao Velika Britanija nakon Suecke krize 1956. godine, budu prinuđene da se odreknu ambicija globalne sile (2020, 1). Za Kerija Brauna i Rubiju Vanga (Kerry Brown, Ruby Congjiang Wang) širenje koronavirusa jedan je od odlučujućih geopolitičkih trenutaka u moderno doba, koji će imati posledice ne godinama, već decenijama, a neke od najvažnijih su već vidljive: vraćanje fizičkih i trgovinskih barijera koje je globalizacija prethodno bila uklonila; ulazak u novu verziju Hladnog rata, u kojoj će se SAD i Kina ne samo

dodatno udaljiti i strateški nadmetati, već biti i u otvorenom neprijateljstvu (2020, 247, 260–262). Robert Blekvil i Tomas Rajt (Robert D. Blackwill, Thomas Wright) smatraju da je, uz hladnoratovsko nadmetanje sa Sovjetskim Savezom, korona najveći izazov poretku predvođenom SAD još od Drugog svetskog rata (2020, 1). Po njima je ovo „trenutak radikalne međunarodne neizvesnosti” u kome se društva i na mikro i na makro nivou menjaju na način koji većina pojedinaca ne može ni da razume, a kamoli da oblikuje (Blackwill, Wright 2020, 2, 11). Prema Tomasu Kristensenu (Thomas J. Christensen), već zategnute odnose SAD i Kine pandemija vodi u tragediju (2020). Jedini autor koji iznosi donekle drugačije mišljenje je Danijel Drezner (Daniel W. Drezner).² I za njega je pandemija događaj koji je, poput nijednog od Drugog svetskog rata na ovamo, za jako kratko vreme uticao na značajnu promenu ponašanja ljudi na globalnom nivou (Drezner 2020, 1). No, prema Drezneru pandemija nije i prelomna tačka u istoriji, jer smatra da neće značajnije transformisati raspodelu moći u međunarodnom sistemu, niti interese aktera (2020, 2). Ipak, on ostavlja mogućnost da pandemija naknadno ipak ostvari preloman uticaj, i to posrednim putem, između ostalog, i ukoliko bi američki predsednik Donald Tramp zbog nje izgubio izbore (2020, 14–15).³

Po našem mišljenju, pandemija virusa korona je, ukoliko uzmemo u obzir sve njene aspekte, ne samo jedan od prelomnih događaja u savremenoj, već događaj bez presedana u celokupnoj istoriji. Dva su osnovna argumenta za to: prvi se tiče kombinacije ubojitosti i zaraznosti samog virusa, proporcionalno nivou razvoja medicine, a drugi opsega i domaćaja mera primenjenih u borbi protiv širenja pandemije. Virus nazvan SARS-CoV-2 – po teškom akutnom respiratornom sindromu koji je njegov korona prethodnik iz 2002. izazivao – svakako nije najsmrtonosniji uzročnik zarazne bolesti koji poznajemo. Problem je u tome što se, za razliku od nekih od njega daleko opasnijih virusa (HIV, ebola, besnilo, i sl.) mnogo lakše prenosi – kapljičnim i aerosolnim putem, poput većine drugih respiratornih virusa, pri čemu ima neuobičajeno dug period inkubacije i mogućnost prenosa i sa predsimptomatskih i asimptomatskih prenosilaca (Brown, Wang 2020, 247–250). Kako je reč o sistemskom virusu koji se, osim što izaziva ozbiljnu upalu pluća, širi krvotokom i može da napadne niz drugih organa, on se pokazao opasnijim od bilo

² Drezner je inače autor knjige *Teorije međunarodne politike i zombiji* ([2010] 2015), u kojoj se služi misaonim eksperimentom da bi testirao upotrebljivost teorija međunarodnih odnosa za svet u kome bi se dogodila zombie apokalipsa, a polazeći od brojnih naslova popularne kulture (filmova, serija i stripova) koji obrađuju tu tematiku. Kako pandemija korone ima izvesnih sličnosti sa apokaliptičnim miljeom koji Drezner zamišlja, tema nekog od budućih radova mogla bi da bude primena zaključaka iz njegove knjige na aktuelnu fazu međunarodnih odnosa.

³ Dreznerov članak objavljen je pre nego što je Trampov poraz zaista i usledio.

koje varijante sezonskog gripa, izazvavši pandemiju koja je do trenutka pisanja (januar 2021) odnела preko dva miliona života za samo godinu dana – više nego i jedna pandemija u poslednjih stotinak godina, tj. još od Španskog gripa u periodu 1918–1920. godine (Rosenwald 2020). Ako uzmemo u obzir da je Španski grip izbio u toku haosa izazvanog Prvim svetskim ratom, da su protivepidemijske mere bile mnogo slabije nego u tekućoj pandemiji, te da je u ono doba medicina bila na mnogo nižem nivou razvoja nego danas – varijanta virusa slična onoj koja je izazvala Španski grip, nazvana Svinjskim gripom, 2009. i 2010. odnела je stotinak puta manje života, upravo zbog mnogo razvijenije medicine – jasno je da se korona pokazala mnogo težim uzročnikom bolesti. Zapravo, ako kriterijum proporcionalnosti nivou razvoja medicine primenimo i na ranije pandemije bolesti koje su povremeno znale da desetkuju stanovništvo na područjima gde su se širile (npr. kuga, kolera, velike boginje), a koje su sada vakcinama, lekovima i promenom higijenskih navika ljudi ili sasvim iskorenjene ili se sporadičnojavljaju, možemo samo da zamislimo koliko bi korona tek bila ubojita da se javila u nekom ranijem istorijskom trenutku.

Premda na današnjem nivou razvoja medicine ubojitost korone ne može da nadmaši nekadašnje velike pandemije, ona je očigledno bila dovoljna da pokrene mehanizam koji predstavlja drugi, još važniji razlog zašto je ovo pandemija bez presedana u istoriji. I na ranije epidemije i pandemije društva su odgovarala nizom preventivnih mera, od nošenja zaštitne opreme, pa do različitih oblika karantina i socijalnog distanciranja. To se, međutim, nikada pre korone nije dogodilo ovako naglo, temeljno i široko – gotovo na globalnom nivou. Neposredno nakon što je Svetska zdravstvena organizacija 11. marta 2020. godine proglašila pandemiju, svet je na neko vreme praktično stao. Prestanak rada većine tzv. nevitalnih delatnosti (*lockdown* – uključujući ponegde i ukidanje javnog prevoza, čak i potpunu zabranu kulturnih i sportskih dešavanja), razne vrste zabrane kretanja ljudi (od potpune zabrane izlaska iz kuće u određenim vremenskim intervalima – policijski čas, preko kvalitativnih ograničenja poput dozvole izlaska samo u kupovinu, do hermetičkog zatvaranja granica), uz obavezu nošenja maski za lice na većini javnih prostora, postale su šablon primenjen u manje ili više doslednoj meri u najvećem broju država sveta (Our World in Data 2021). Uočavamo tri osnovna razloga zašto se ovo baš sada dogodilo. Prvi je što je današnji nivo globalizacije, te brzine i obima kretanja ljudi po svetu omogućio da se virus prenese širom sveta brže nego ikad, te se kao takav i sekuritizovao i naišao na jednako brz globalni odgovor u vidu preduzetih mera.⁴

⁴ Sekuritizacija je koncept koji su u nauku o međunarodnim odnosima uveli pripadnici Kopenhaške škole. Po njima, za neko pitanje kažemo da je sekuritizovano ako ono izvorno nije vojno-političke prirode, ali mu se odlukom aktera (države) prida egzistencijalni značaj koji opravdava preuzimanje vanrednih mera (Buzan, Waever, de Wilde 1998, 21–26).

Drugi je da savremena tehnologija zapravo omogućava da se preduzmu ovako oštре mere – od toga da se kretanje ljudi sada mnogo lakše prati, do postojanja zamenskih načina rada (*online*) za niz delatnosti koje su fizički prekinute. Treći je visok nivo humanitarne svesti savremene epohe, kojom je motivisana borba da se sačuva svaki život, za razliku od nekih ranijih vremena kada je ljudski život bio mnogo „jeftiniji”.

Ovde se nećemo upuštati u ocenu efikasnosti primenjenih mera, odnosno u kojоj meri one zaista doprinose cilju koji se želeo postići – ublažavanju ili zaustavljanju pandemije i očuvanju ljudskih života, iako i za raspravu o tome ima dovoljno osnova. Nećemo procenjivati ni da li je „lek gori od bolesti”, odnosno da li će posledice mera protiv korone biti teže od onih koje bi nanela sama korona, da joj se dozvolilo neobuzdano širenje. Samo ćemo konstatovati nesporну činjenicu – da su virus korona i prateće mere fundamentalno izmenili način ponašanja ljudi, koji je do pandemije uziman zdravo za gotovo. Svi elementi društva su uzdrmani. Na nivou socijalne psihologije, pandemija u nekim aspektima – usled izolacije i distance – proizvodi teže posledice od ratnih. Globalna ekonomija, posebno privrede pojedinih država, beleži pad koji nije viđen još od Velike ekonomske krize – od 4,4% na svetskom nivou, a 5,8% u razvijenijim ekonomijama (International Monetary Fund 2020). U nizu država nezadovoljstvo stanovništva načinom na koji se elite bave korona krizom dovelo je do protesta i drugih oblika političkih turbulencija. Napokon, pandemija je uticala i na međunarodne odnose, i to najpre neposredno, time što je praktično paralisala neke značajne događaje i procese koji su do tada bili u centru pažnje (na primer, građanski rat u Siriji). Neposredan uticaj pandemije vidljiv je i kroz resuverenizaciju, jer je od samog početka gotovo svugde prevladao nacionalni pristup u suzbijanju korone – čak i u nadnacionalnoj Evropskoj uniji, gde su članice počele da vraćaju granične kontrole jedne prema drugima, te da svaka suvereno odlučuje o merama koje će primeniti.

Posredan uticaj pandemije na međunarodne odnose je možda i još važniji, jer se tek tu vidi ubrzavanje pojedinih trendova. Drezner je dobro predvideo da će korona doprineti Trampovom izbornom porazu – da nije bilo pandemije, on bi u januaru 2021. verovatno započeo drugi mandat. Njegovo ležerno shvatanje virusa kada se ovaj pojavio i katastrofalne posledice koje je epidemija ostavila u SAD već u prvih nekoliko meseci, postaće teg koji je prelomio ravnotežu na vagi u korist njegovih protivnika. I ne samo to – SAD su zbog prikazane nekompetentnosti u suzbijanju korone dosta izgubile na međunarodnom ugledu, pored ogromne ekonomske štete koju će pretrpeti (Campbell, Doshi 2020, 1–2; Blackwill, Wright 2020, 16; Drezner 2020, 9–11). Ovo je sušta suprotnost u odnosu na Kinu, čiji će se uspeh u suzbijanju epidemije (krajnje ekstremnim merama preduzetim u njenoj ranoj fazi) pretočiti u znatno lakše ekonomske posledice, ali i porast prestiža u svetu zahvaljujući medicinskoj pomoći koju je pružila mnogim zemljama nakon stabilizacije situacije na svom tlu (Campbell, Doshi 2020, 3–4). Već prisutan trend,

dakle, relativnog opadanja jaza u moći između SAD i Kine, pandemijom je ubrzan, čime je potvrđen njen kapacitet da doprinese transformaciji sistema.

Naravno, za dubinu pečata koji će pandemija ostaviti na međunarodne odnose nije svejedno koliko će ona trajati. Kada ćemo moći da kažemo da smo iz doba korone prešli u doba post-korone? Za tako nešto bilo bi neophodno da se opasnost od virusa korona svede na dovoljno malu meru da bi se okončala njegova sekuritizacija, odnosno primena vanrednih mera koje smo pominjali, a koje proizvode poteškoće u funkcionisanju pojedinaca i društava. Određeni iskorak u tom pravcu načinjen je već u toku 2020. godine. Iako se na jesen umereno područje severne hemisfere suočilo sa još težim talasom pandemije od onog koji je u martu i aprilu „zaustavio život”, većina država je pokušala do poslednjeg trenutka da izbegne ekstremne mere koje su onda bile preduzete, svesna da virus njima neće biti iskorenjen, te da treba naći ravnotežu između ublažavanja epidemije (kako se ne bi za kratko vreme opteretili zdravstveni sistemi) i održavanja društva i ekonomije u funkcionalnom stanju. U toku zime 2020/2021. godine novi izazov pojavio se u vidu „britanskog” i još nekih novih sojeva virusa koji su se pokazali infektivnijim i naterali niz vlada da zadrže ili pojačaju postojeća ograničenja. Pozitivan događaj, pak, koji se takođe odigrao ove zime, jeste početak vakcinacije protiv korone, i to vakcinama nekoliko različitih proizvođača (u perspektivi će ih biti sve više). Od vakcinacije se očekuje da, u kombinaciji sa prirodno stečenim imunitetom stanovništva koje je već preležalo koronu, trajno svede koronu na nivo obične sezonske respiratorne bolesti koja ne zahteva sekuritizaciju. Ipak, to je još uvek „na dugom štapu” – logistički problemi u proizvodnji, transportu i aplikaciji potrebnog broja vakcina, što će naročito pogoditi siromašne zemlje koje nemaju novca da je kupe, te otpor tzv. antivakserskog pokreta, ali i mogućnost novih mutacija virusa koje bi ga činile rezistentnim na postojeće vакcine, zakomplikovaće i produžiti put u doba post-korone. Već sada, na izmaku prve godine pandemije, možemo da konstatujemo da će taj proces teško biti završen u sledećih godinu dana, tako da je jasno da imamo posla sa globalnom katastrofom čije se trajanje pre meri godinama nego mesecima. Dakle, i kada je trajanje u pitanju, pandemija virusa korona se može posmatrati ravnopravno sa globalnim ratovima, što je kvalifikuje za postavljanje ključnog pitanja ovog rada – kako se pandemija korone i posledice koje ona izaziva uklapaju u Švelerov koncept entropije i već prisutan entropijski trend u međunarodnim odnosima?

Entropija i korona

Pandemija korone nesumnjivo je dokazala složenost, nestabilnost i podložnost entropiji kako nacionalnih, tako i međunarodnog sistema današnjice. Mali poremećaj izazvao je veliki lom, kroz mehanizam pozitivne povratne sprege. Virus koji na današnjem nivou razvoja medicine ne bi mogao da odnese ni približan procenat života kao onaj koji su nekad odnosile kuga, kolera ili velike beginje, pa i Španski grip, izazvao je – usled hiper-brzog globalnog širenja virusa, tehnoloških mogućnosti i savremenih humanitarnih standarda – reakciju u vidu kombinacije mera koje remete funkcionisanje društvenih sistema (uključujući i međunarodni) više nego što bi ga virus poremetio sam po sebi. Sposobnost tako (samo)poremećenog sistema da odgovori i na redovne, a pogotovo potencijalne nove vanredne izazove, drastično opada. Ako je nekad postojao idealan trenutak za vanzemaljce koji žele da napadnu Zemlju da to učine, to je bilo nekad u martu ili aprilu 2020, kada je većina svetskih vojski i privreda bila paralisana *lockdownom* i socijalnim distanciranjem. Šveler je u svojoj knjizi dobro predvideo da će današnji svet ovakav kakav je teško moći da izbegne katastrofu kakva nam se trenutno dešava, s tim što on to dovodi u vezu sa odsustvom kompetentnog hegemonija koji bi obezbedio odgovor na katastrofu u vidu „javnog dobra“ – a do takvog hegemonija (novog ili starog) se po njemu ne može doći bez hegemonorskog rata (Schweller 2014, 143). Ako se složimo sa Švelerom da do takvog rata usled postojanja nuklearnog naoružanja ne može ni da dođe, ključno pitanje glasi – možemo li da očekujemo stabilizaciju sistema nakon njegovog uspešnog savladavanja pandemije korone, do koga će kad-tad svakako doći? Videli smo da se Šveler unapred ogradio rekavši da ta stabilizacija može da bude samo nepotpuna i privremena, ali hajde da vidimo da li nam dosadašnji nagovještaji trendova koji će oblikovati doba post-korone sugerisu da će doći do bilo kakve stabilizacije, ili možda naprotiv – da će korona iza sebe ostaviti snage koje će nastaviti da destabilizuju sistem i mnogo nakon što se pandemija okonča.

Karakteristika istorijskog događaja bez presedana koji ima pandemija savršeno se uklapa u koncept entropije, jer je način života i interakcije ljudi kakav poznajemo od pamтивекa, zaštitnim sredstvima i socijalnom distancicom preko noći transformisan u nešto drugo, sasvim neprirodno za ljudsku vrstu. Pri čemu prelazom na tzv. novu normalnost nije napuštena stara – nemaju sve države isti tok epidemije i oštrinu usvojenih mera, kao što se ni svi ljudi ne štite od virusa i ne poštuju mere jednako, a veoma česta pojava je i neproporcionalnost između pogoršanja/poboljšanja epidemiološke situacije i zatezanja/popuštanja mera, što unosi haos i nepredvidljivost. Ovo odgovara Švelerovoj primedbi da u doba entropije koegzistiraju prošlost, sadašnjost i budućnost (Schweller 2014, 1). Sasvim je izgledan

scenario po kome delovi „nove normalnosti” i u doba post-korone po inerciji nastavljaju da koegzistiraju sa obnovljenim elementima „stare” i eventualno nekom trećom. U koncept entropije uklapa se i potpuni neuspeh tradicionalne moći da odgovori na pandemiju. Svest o beskorisnoj energiji kakvom klasična vojna i ekomska, pa i meka moć postaju u suočavanju sa jednom prirodnom katastrofom, sigurno neće nestati nakon završetka pandemije, što može samo da oteža obnovu poretku tradicionalnim metodama. Novi akteri – pripadnici lekarske profesije (u prvom redu epidemiolozi i virusolozi) i Svetska zdravstvena organizacija – kojima je pandemija dala moć i uticaj kakve su u redovnim okolnostima mogli samo da sanjaju, neće ni nakon pandemije moći tek tako da budu razvlašćeni. S tim što je – zbog neuspeha u sprečavanju pandemije i otpora koji ljudi pružaju merama koje nameću – i njihova moć ograničenog domaćaja, te se uklapaju u Švelerovu opasku da u entropiji „dojučerašnji pratioci pravila postaju sutrašnji kreatori istih, ali niko više ne poštuje pravila” (Schweller 2014, 1). Napokon, pandemija nije dala nijednom trendu tako jak „vetar u leđa” kao kada je u pitanju informaciona entropija. Prezasićenost informacijama o jednoj temi kakvu vidimo od početka pandemije, takođe je bez presedana. Problem ne dolazi od količine informacija same po sebi, već od njihove neusklađenosti i protivrečnosti – čak i kad dolaze od krajnje kompetentnih izvora – što ih čini beskorisnim. Stiče se utisak da na izmaku prve godine pandemije o virusu i dalje ne znamo ništa. „Veto” moć najrazličitijih aktera ovde u punoj meri dolazi do izražaja – tako borbu protiv korone sa lakoćom otežavaju tzv. antivakseri i teoretičari zavere, ali i ozbiljniji akteri koji preuveličavaju opasnost i zastrašuju lude. Trenutno se ne vidi mehanizam kojim bi „duh” informacione entropije, pandemijom pušten „iz boce”, mogao da se vrati u nju i u doba post-korone.

Tendencija da pandemija ostavi iza sebe još veći haos i nakon što bude okončana, još je vidljivija kada se pređe na teren konkretnih zbivanja u međunarodnim odnosima. Ako podemo od toga da su njihova glavna osa odnosi dveju najjačih sila u sistemu – SAD i Kine, upravo na tom planu najbolje vidimo delovanje pandemije u pravcu jačanja entropijskih trendova. Nejednaki ekonomski rast koji bi trebalo da okonča unipolarnost pojačan je činjenicom da će Kina biti jedina od većih ekonomija sveta koja će u 2020. ostvariti rast BDP (od 2,3 odsto), te da će po nominalnom BDP preteći SAD ranije nego što se očekivalo pre pandemije – do 2028, a možda i već 2026. godine (Elegant 2021). Pored različitog uticaja na ekonomiju, uspeh Kine i neuspeh SAD u obuzdavanju epidemije utiče i na uvećanu sposobnost Kine za „meko” uravnoteživanje, koje je Šveler video kao jedno od sredstava za podrivanje položaja unipola u fazi njegove delegitimacije (Schweller 2010, 154–155). No, ništa ne govori u prilog scenariju prema kome bi oko Kine mogao da se izgradi stabilniji poredak u post-korona dobu. Kina je napravila velike greške u početku epidemije, koje su i omogućile da ova preraste u

pandemiju, prikrivajući njene prave razmere i ozbiljnost pretnje. „Rat“ američkog predsednika Trampa i jednog zvaničnika kineskog ministarstva spoljnih poslova putem uzajamnih optužba na Triteru ko je „veštački“ proizveo virus, pokazao je sistemsku nesigurnost kineske komunističke partije, kao pandan dubokoj podeli američkog društva i psihološkoj nesigurnosti predsednika (Brown, Wang 2020, 254; Christensen 2020, 4). Posmatrači primećuju da, pre nego da obore stari, velike sile – a među njima i Kina – jednostavno nastoje da paralelno uspostave svoje poretke tamo gde mogu (Blackwill, Wright 2020, 12), što se uklapa u Švelerovu tezu da u entropiji nove strukture ne poništavaju stare, već se gomilaju preko njih. To najbolje vidimo u konkurenciji prozvođača vakcina, koja, iako podseća na tradicionalne trke u naoružanju, ipak kreira netradicionalne sfere uticaja koje se međusobno preklapaju. Ako pandemija, dakle, ne pokazuje tendenciju ni da delimično, ni da privremeno pomogne stabilizaciji sistema u vremenu koje dolazi za njom, imamo li osnova da tvrdimo da bi to mogao i hegemonski rat (kada bi bio moguć)? Sadrži li Švelerov koncept entropije – iako je ona nedvosmisleno prisutna u praksi, ali ovde preispitujemo mehanizme za njeno suzbijanje – ozbiljnu šupljinu?

Problem leži u Švelerovom poimanju unipolarnosti i oceni da bi potvrda starog ili ustoličenje novog hegemonova stabilizovali sistem. On, doduše, na jednom mestu kaže i da je koncert više ravnopravnih velikih sila jedno od mogućih alternativnih rešenja, ali sumnja u mogućnost da one prevaziđu postojeću podelu o ključnim pitanjima globalnog upravljanja (Schweller 2014, 149–150). Istoriski primeri, međutim, pokazuju da je upravo koncert velikih sila obezbeđivao najduže periode stabilnosti i predvidljivosti međunarodnog sistema, čak i kada su se sile koje ga čine radikalno ideološki i vrednosno razilazile. Tako je bilo nakon 1815. godine, kada će višedecenjski mir u Evropi potrajati i nakon što se Velika Britanija vrednosno bude razila sa kontinentalnim konzervativnim monarhijama, ali i posle 1945, kada su se supersile od starta žestoko ideološki sukobljavale, pa to nije smetalo mnogo stabilnjem funkcionisanju svetskog poretka od ovog danas. Ono što je u oba slučaja održavalo sistem i pored neslaganja velikih sila, što je ujedno i neophodan uslov za uspostavljanje njihovog koncerta, bila je ravnoteža snaga. U Švelerovoj verziji, ako konsultujemo njegovu teoriju pre pisanja o entropiji, ravnoteža snaga dobija oblik ravnoteže interesa, koja postoji onda kada moć *status quo* sila u sistemu prevazilazi moć revizionističkih (Schweller 1994, 104). Ravnoteža interesa, time i stabilnost sistema najčešće se remeti tako što jedna sila bitno ojača u odnosu na ostale, pa se upusti u revizionizam sa ciljem da uspostavi hegemoniju. To se desilo triput u modernoj istoriji, i sva tri puta su za nagli poremećaj ravnoteže snaga/interesa bili zaslužni unutrašnji događaji – Francuska revolucija, koja će lansiranjem nove verzije patriotizma i masovne vojne mobilizacije poremetiti vestfalsku ravnotežu snaga i poslužiti kao uvod u Napoleonove hegemonističke ratove; serija buđenja nacionalnih

pokreta u devetnaestovekovnoj kontinentalnoj Evropi, koja će kulminirati ujedinjenjem Nemačke 1871. godine, od tog trenutka najmoćnije evropske države, čija će želja za hegemonijom kasnije izazvati dva svetska rata; samoukidanje Sovjetskog Saveza, koje će transformisati sistem iz bipolarnog u unipolaran i dati krila posthladnoratovskom liberalno-hegemonističkom pohodu Sjedinjenih Država.

Hegemonistički ratovi iz prošlosti – najpre Napoleonov, a zatim i Prvi i Drugi svetski rat – jesu kao rezultat imali stabilizaciju sistema, odnosno suzbijanje entropije, ali ne zato što su, kako Šveler kaže, potvrđili postojećeg hegemonona ili ustoličili novog, već jer su sprečili uspostavljanje hegemonije i obnovili ravnotežu snaga/interesa. Ravnoteža snaga/interesa, dakle, a ne hegemonija, rešenje je za entropiju. Hegemonija ne samo što nije rešenje, već naprotiv, ona bi trasirala put ka maksimalnoj entropiji, jer bi sistem postao statičan, bez korisne energije koju stvara međuigra dveju ili više (bilo rivalskih, bilo saradničkih) velikih sila. Tome nas, uostalom, uči i istorijski primer Rimskog carstva koje je uspelo da izgradi svojevrsni hegemonistički poredak u svom delu sveta u vreme kada globalni međunarodni sistem nije postojao, da bi se nakon toga postepeno „razložilo“ u entropiji, utirući put najhaotičnijoj epohi u zapadnoevropskoj istoriji – Srednjem veku. Sada postaje jasno – i tu je Šveler u pravu, mada mu je argumentacija drugačija – zašto unipolarnost naročito pogoduje entropiji. U unipolarnom sistemu bi, usled prednosti u moći koju unipol ima u odnosu na ostale velike sile zajedno, najverovatniji ishod hegemonističkog rata bio uspeh unipola u uspostavljanju hegemonije, time i ultimativnom usmeravanju međunarodnog sistema u pravcu entropije. Srećom, nuklearno oružje sprečava rat, time i ovakav ishod, ali ostaje i neravnoteža u vidu unipolarne premoći revizionističkih SAD nad ostalima, koja održava sistem u stanju kontinuirane nestabilnosti.

Problem može da bude rešen jedino unutrašnjom dinamikom, kakva je u slučajevima o kojima smo govorili remetila ravnotežu, a sada bi mogla i da je obnovi. Trenutno vidimo dve takve dinamike. Jedna je da SAD naprave radikalni zaokret u spoljnoj politici i od revizionističke postanu *status quo* sila – ovo ne bi povratilo ravnotežu snaga, ali bi ravnotežu interesa. Ovaj ishod je, međutim, malo verovatan, i vidimo da nije uspeo ni u vreme Trampovog predsednikovanja, koje je u tom pogledu najviše obećavalo (Trapara 2020, 221–225). Druga mogućnost, koju i sam Šveler navodi, jeste da se do nove bipolarnosti ili multipolarnosti dođe neravnomernim ekonomskim razvojem. Videli smo da pandemija tome pogoduje, ali i da, usled drugih činilaca o kojima Šveler govori – globalizacije i tehnologije – ubrzava difuziju moći na širi krug aktera, koja onda razvodnjava klasičnu ravnotežu snaga. U savremenom međunarodnom sistemu – i pre korone, a tako će ostati i posle nje – uporedo s jednim korakom u obnovi ravnoteže snaga idu dva koraka difuzije moći, koji ravnotežu i polarnost obesmišljavaju. Rešenje je u svesnom delovanju velikih sila da – što same,

Što u koaliciji sa različitim novim akterima koji su procesom difuzije već stekli moć – brane ravnotežu snaga i kontrolisu difuziju moći. One bi na taj način igrale ulogu Maksvelovog demona, primenjujući mehanizam negativne povratne sprege – nešto nalik na ekonomsku intervenciju države onda kada se ispostavi da slobodno tržište ne može da garantuje stabilnost privrede. Uostalom, presedan za svesno održavanje ravnoteže snaga postoji – u viševekovnoj politici „sjajne izolacije“ koju je u vestfalskom sistemu država sprovodila Engleska/Velika Britanija.

Da li kod današnjih velikih sila postoji volja za kreiranje nove Vestfalije koja će nas izvući iz haosa novog srednjovekovlja? Vidimo da kod SAD ne postoji, a uopšte nije sigurno da će postojati i kod Kine kada ih ona po moći bude stigla i prestigla – iako je malo verovatno da bi Kina ispoljila hegemonističke ambicije po američkom modelu, moguće je da bi se upustila u „odmereni“ revizionizam, težeći preoblikovanju međunarodnog poretku u nekim aspektima (Pejić 2020, 104–105, 112). U tom pogledu pandemija korone bi ipak mogla da odigra pozitivnu ulogu, time što bi podigla svest velikih sila i drugih aktera da je obnavljanje ravnoteže zarad kvalitetnijeg globalnog upravljanja javnim dobrima neophodno. Jer, svet entropije u kome živimo nije više onakav kakvim ga je Šveler video, „mirniji i prosperitetniji nego ikad“; pre će biti da je u doba korone on ponovo nalik onom hobsovskom svetu u kome je život čoveka „usamljenički, siromašan, opasan, skotski i kratak“. Vrlo je moguće da ovo nije poslednja prirodna katastrofa koja će zadesiti čovečanstvo, pa bi u doba post-korone podizanje sposobnosti međunarodnog sistema da odgovori na nove izazove bilo od egzistencijalnog značaja.

Zaključak

Kakvog ima smisla deliti ljude na one što mogu i one što ne mogu,
a onda napraviti svet u kome niko ne može ništa?

Borislav Pekić, *Besnilo*, 1983.

Nauka o međunarodnim odnosima od svog nastanka najveći deo objašnjenja svetske politike temelji na utvrđivanju odnosa moći država (i drugih aktera). Bez obzira na razlike u definicijama i merenju moći, različite škole mišljenja i teorijski pravci se uglavnom slažu da su po pravilu jači ti koji određuju pravila igre, dok ih slabiji prihvataju. Na tome se i zasniva postojanje poretku u međunarodnim odnosima, koje im daje stabilnost i predvidljivost. Randal Šveler je u svojim novijim radovima ustanovio da, međutim, poredek nije prirodno stanje stvari, te da svaki zatvoreni prirodni i društveni sistem – uključujući i međunarodni – ima tendenciju da sklizne u

nered, odnosno entropiju. Prema ovom autoru, upravo je sistem u kome danas živimo, iz nekoliko razloga koje je obrazložio, podložniji entropiji nego ikad. Usled toga postulati na kojima se nauka o međunarodnim odnosima tradicionalno zasniva, o tome kako odnosi moći država i polarnost sistema utiču na međunarodna zbivanja, više nemaju pouzdano važenje kao ranije – današnji svet je haotičniji i nepredvidljiviji nego ikad. Onda je došla 2020. i pandemija virusa korona, koja je dodatno uzdrmala značaj tradicionalne moći – pokazalo se da su najsavremenije naoružanje i bilioni dolara uloženih u njega nemoćni protiv jednog sićušnog stvorenja. Što samo po sebi ne bi moralo da bude ništa novo, niti neobjašnjivo, da sistem nije reagovao na situaciju merama koje potkopavaju same temelje načina na koji funkcioniše savremeno društvo, dajući time dodatni snažan impuls već prisutnim silama entropije. U doba virusa korone gotovo svakodnevno nailazimo na potvrdu da su i države i pojedinci dezorganizovaniji, dezorientisani i nemoćniji nego ikad.

Kao i svaka druga pandemija u istoriji, i pandemija korone će jednom proći, što usled prirodnog gubitka kapaciteta virusa da se prenosi, što usled odgovora medicinske nauke vakcinacijom i unapređenjem lečenja. Doba post-korone koje za njom ostaje neće biti isto kao doba pre nje, osim utoliko što će takođe biti entropično – i to mnogo više nego do sada. Ta entropija, međutim neće biti entropija mira, slobode i prosperiteta, na koju je najveći deo razvijenog sveta navikao u posthладnoratovskom periodu. To će biti entropija globalnog post-traumatskog sindroma i napetog iščekivanja novih katastrofa, uz strah da neku od njih čovečanstvo možda i neće preživeti. Svetu koji dolazi zato je potrebno svesno i kontinuirano delovanje na suzbijanju entropije i uspostavljanju funkcionalnijeg i rezilijentnijeg svetskog poretka. Svetu, međutim – suprotно Švelerovom viđenju – nije potreban hegemon. Pogotovo ne hegemon koji je dozvolio da za prvih godinu dana pandemije izgubi blizu pola miliona stanovnika od virusa, te da se u par navrata nađe na ivici građanskog rata niskog intenziteta. Svetu treba obnova ravnoteže snaga, pod kojom je međunarodni sistem uvek bio stabilniji i funkcionalniji nego kada bi dolazilo do njenog poremećaja. S tim što će to u današnjem svetu, u kome bezbroj novih „veto“ igrača čeka da – kao u pesmi *Zidanje Skadra* – za noć sruši ono što bi za dan tradicionalni akteri sagradili, biti teži zadatak nego ikad. Pandemija korone bi mogla da bude poslednja opomena da je krajnje vreme za posvećivanje tom zadatku.

Bibliografija

- Blackwill, Robert D. and Thomas Wright. 2020. “The End of World Order and American Foreign Policy”. Council of Foreign Relations: Council Special Report

- No. 86. May. <https://www.cfr.org/report/end-world-order-and-american-foreign-policy>.
- Brown, Kerry and Ruby Congjiang Wang. 2020. "Politics and Science: The Case of China and the Coronavirus". *Asian Affairs* 51(2): 247–264.
- Buzan, Barry, Ole Waever, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
- Campbell, Kurt M. and Rush Doshi. 2020. "The Coronavirus Could Reshape Global Order". *Foreign Affairs*. March 18. <https://www.foreignaffairs.com/print/node/1125706>.
- Christensen, Thomas J. 2020. "A Modern Tragedy: COVID-19 and U.S.-China Relations". Brookings Institution. May. <https://www.brookings.edu/research/a-modern-tragedy-covid-19-and-us-china-relations/>.
- Drezner, Daniel. (2010) 2015. *Theories of International Politics and Zombies*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Drezner, Daniel. 2020. "The Song Remains the Same: International Relations After COVID-19". *International Organization* 74, COVID-19 Online Supplemental Issue. August 19. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/song-remains-the-same-international-relations-after-covid19/C0FAED193AEBF0B09C5ECA551D174525>.
- Elegant, Naomi Xu. 2021. "China's 2020 GDP means it will overtake U.S. as world's No. 1 economy sooner than expected". *Fortune*. January 18. <https://fortune.com/2021/01/18/chinas-2020-gdp-world-no-1-economy-us/>.
- International Monetary Fund. 2020. "World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent". October. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>.
- Our World in Data. 2021. "COVID-19: Government Stringency Index". Accessed 1 February 2021. <https://ourworldindata.org/grapher/covid-stringency-index>.
- Pejić, Igor. 2020. "Measured Revisionism: Altering Power Relations Between the Status Quo States and Rising Challengers in the Contemporary International Order". *Review of International Affairs* 71(1180): 92–117.
- Rosenwald, Michael C. 2020. "History's deadliest pandemics, from ancient Rome to modern America". *The Washington Post*. April 7. <https://www.washingtonpost.com/graphics/2020/local/retropolis/coronavirus-deadliest-pandemics/>
- Schweller, Randall L. 1994. "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In". *International Security* 19(1): 72–107.

- Schweller, Randall L. 1998. *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. New York: Columbia University Press.
- Schweller, Randall L. 2010. "Entropy and the Trajectory of World Politics: Why Polarity Has Become Less Meaningful". *Cambridge Review of International Affairs* 23(1): 145–163.
- Schweller, Randall L. 2014. *Maxwell's Demon and the Golden Apple: Global Discord in the New Millennium*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Trapara, Vladimir. 2017. *Vreme „resetovanja”: odnosi Rusije i Sjedinjenih Država u periodu od 2009. do 2012. godine*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Trapara, Vladimir. 2020. *Ratovi Rusije 1999–2019*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Vladimir TRAPARA

**INTERNATIONAL RELATIONS IN THE CORONA AGE:
THE CONCEPT OF ENTROPY REVISITED**

Abstract: The paper deals with the relation between the concept of entropy in international relations and the influence of the coronavirus pandemic upon them. In many ways, the coronavirus pandemic is an unprecedented event in contemporary history, but the corona age only confirms the already present trend of chaos and unpredictability in post-Cold War international relations, which Randall Schweller explained by the concept of entropy – the tendency of the rise in the disorder of every closed system. The goal of the paper is to consider this concept and revisit it by an assessment of how the impact of the coronavirus pandemic on international relations fits into it. Starting from Schweller's observation that, in the past, hegemonic wars were the primary mechanism of containing entropy in the international system, along with his prediction that some natural catastrophe could have a certain impact in that direction in the future, the author departs with this research question: Could the coronavirus pandemic bring a reduction of entropy in the post-corona age, or will it only deepen the trend of entropy? Confirming the latter, the author finds the explanation for the resilience of entropy in the absence of balance of power in the contemporary international system – which is opposed to Schweller's expectation that only hegemony can contain entropy. The conclusion is that the great powers in the post-corona age should consciously work on restoring and maintaining a balance of power if they want to make the system more resilient to some next global catastrophe.

Keywords: pandemic, coronavirus, entropy, Randall Schweller, hegemony, the balance of power, international relations.

UDK: 341.231.14(4-672EU:510)
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 1, str. 58–86

Originalan naučni rad
Primljen 16. februara 2021.
Odobren 8. marta 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2101058T>

Politika ljudskih prava Evropske unije i kineski suverenizam: slučaj Sinđanga

Dragan TRAILOVIĆ¹

Apstrakt: Rad istražuje pristup Evropske unije pitanjima ljudskih prava u Kini kroz procese bilateralnog i multilateralnog dijaloga o ljudskim pravima između Unije i njenih država članica i Kine, i to na studiji slučaja Ujgurske autonomne regije Sinđang. Autor sagledava i odgovor Kine na normativne i političke aktivnosti EU, njenih institucija i pojedinačnih država članica u okviru politike ljudskih prava, generalno uzev, ali i u odnosu na slučaj Sinđanga. Analiza obuhvata diskurs i delovanje Kine, kako u okviru formalizovanog dijaloga o ljudskim pravima sa Unijom, tako i na nivou sistema Ujedinjenih nacija, ali i u okviru bilateralnih odnosa sa državama članicama Unije. Autor ispituje da li se i kako karakteristike opšteg pristupa EU zaštiti ljudskih prava na globalnom planu reflektuju u slučaju Sinđanga, posebno kada je reč o diferencijaciji država članica u pogledu njihovog pristupa ljudskim pravima u Kini, a koja je uslovljena raskorakom između njihovih političkih vrednosti, normativnih interesa i ideacionih faktora, sa jedne strane, i materijalnih faktora i ekonomskih interesa sa druge. Analiza obuhvata bitne odlike različitog pogleda Evropske unije i Kine na samu ulogu njihovog dijaloga o ljudskim pravima, kao i njihova različita shvatanja koncepta ljudskih prava. Zaključak je da se karakteristike opšteg pristupa Unije ljudskim pravima u Kini, kao i različite percepcije pitanja ljudskih prava Kine i EU, na isti način manifestuju i u slučaju Sinđanga.

Ključne reči: ludska prava, prava etničkih manjina, Evropska unija, Kina, Sinđang, Ujguri.

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za političke studije, Beograd.

E-pošta: dragan.trailovic@ips.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačke delatnosti Instituta za političke studije koju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Uvod

Rastuće interesovanje šire međunarodne zajednice, pa i same Evropske unije (EU), tada Evropskih zajednica (EZ), za pitanja ljudskih prava u Kini započelo je intenzivno 1989. godine nakon dešavanja na trgu Tjenanmen. Pre toga, odnosi između Evropske unije i Kine bili su više usredsređeni na ekonomski i trgovinski pitanja, dok su se pitanja ljudskih prava otvarala veoma retko ili gotovo da nisu bila ni pokretana (Shen 2013, 166–168; Baker 2002, 47–48). Od tada ovi problemi postaju jedna od najvažnijih tema u odnosima između Evropske unije i Kine, kao i jedna od najčešćih tačaka sporenja (Geeraerts 2016).

Pristup Evropske unije pitanjima ljudskih prava u Kini menjao se tokom vremena. On je najpre podrazumevao otvorene kritike i pokušaje donošenja rezolucije o lošoj situaciji u oblasti ljudskih prava u zemlji u okviru sistema Ujedinjenih nacija (UN), a čija je karakteristika na početku bila jedinstveno nastupanje država članica. Nakon bezuspešnih pokušaja donošenja rezolucije u telima UN, između ostalog i zbog toga što je jedinstvo među državama EU po ovom pitanju slabilo, na predlog Kine pokrenut je redovni i formalizovani dijalog o ljudskim pravima 1995. godine. Dijalog se od 1997. godine u većini slučajeva redovno održava, da bi poslednji krug, trideset i sedmi za redom, bio održan 2019. godine, sa najavama da se nastavlja dalje. Sam dijalog, kao i ranije delovanje država Evropske unije pri UN, takođe nije bez problema, kako onih vezanih za nejedinstvo unutar same Unije, tako i onih nastalih usled različitih vrednosnih i političkih stavova dveju strana. Pored gore pomenutog formalnog dijaloga EU–Kina o ljudskim pravima, Evropska unija razmatra pitanja ljudskih prava u Kini i dalje na nivou UN, ali i na nivou pojedinačnih država članica u okviru njihove bilateralne saradnje sa Kinom.

Kineski odgovor i aktivnosti kada su u pitanju ljudska prava takođe su se vremenom menjali. U početku, Kina je zauzimala „odbrambeni” stav pozivajući se na poštovanje principa nemešanja u unutrašnje stvari država, te poštovanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta, da bi vremenom od defanzivnog pristupa prešla na proaktivnu ulogu putem sve glasnijeg zalaganja za navedene principe na međunarodnom nivou (Zhang and Buzan 2020, 169–170). Pored toga što sada aktivno podnosi predloge rezolucija u okviru Saveta za ljudska prava UN, u koje nastoji da ugradi pomenute principe, Kina širi dijalog o ljudskim pravima, pored onog koji već postoji sa Evropskom unijom, i na grupu zemalja u razvoju preko Foruma za ljudska prava jug-jug, okupljajući oko sebe države istomišljenike, posebno u okviru sistema Ujedinjenih nacija (Chen 2019, 1218).

U akademskoj i stručnoj literaturi kao glavni činioci koji od samog početka određuju karakter dijaloga Evropske unije o ljudskim pravima sa Kinom, pa i sam

opšti pristup Unije pitanjima ljudskih prava u njoj, navode se: 1) razlike u shvatanju same uloge dijaloga o ljudskim pravima dveju strana; 2) razlike dveju strana u shvatanju suštine koncepta ljudskih prava, koje su u osnovi vrednosne i ideacione prirode i 3) česti nedostatak jedinstvenog pristupa Evropske unije ljudskim pravima u Kini, koji je uslovljen diskrepancijom između normativnih i materijalnih interesa država članica (Wang 2021; Taylor 2020; Renouard 2020; Rühlig, Jerdén, et al. 2018; Forsby 2018; Maull 2017; Geeraerts 2016; Kinzelbach 2015; Smith 2015; Shen 2013; Kinzelbach and Thelle 2011; Men 2011; Freeman and Geeraerts 2011; Baker 2002).

Poslednjih nekoliko godina, pored pitanja političkih, građanskih, kulturnih i socijalnih prava, EU u dijalogu sa Kinom ponovo aktuelizuje i pitanja tretmana manjinskih etničkih grupa i verskih zajednica. U prošlosti pažnja Evropske unije i pojedinih država članica bila je usredsređena uglavnom na Tibet, a pitanja prava i tretmana drugih etničkih manjina otvarana su sporadično i najčešće u vezi sa određenim incidentom koji je uključivao etničko nasilje, kao što su to bili nemiri koji su se dogodili u Sindžangu tokom 2009. i 2013. godine. Nakon brojnih izveštaja u medijima i izveštaja međunarodnih nevladinih organizacija za ljudska prava da kineske vlasti u zapadnoj autonomnoj regiji Sindžangu drže u pritvoru u tzv. kampovima za reeduksiju više od milion pripadnika muslimanskih manjinskih grupa, uglavnom Ujgura, interes međunarodne zajednice i Evropske unije za ovo pitanje je obnovljen. Izveštaji o mogućoj pojačanoj represiji u Sindžangu podstakli su brojne, neformalne i formalne reakcije različitih aktera međunarodnih odnosa najčešće u formi izražavanja zabrinutosti zbog potencijalnog ugrožavanja ljudskih prava Ujgura (Chestnut Greitens, Lee and Yazici 2019/2020, 9–10). Takođe, nije izostala ni reakcija država koje podržavaju aktivnosti kineskih vlasti u Sindžangu, kao ni reagovanje same Kine, koja je ovo pitanje stavila u kontekst njene borbe sa verskim ekstremizmom, terorizmom i separatizmom i odredila ga isključivo kao njen unutrašnje pitanje.

Polazeći od svega pomenutog postavlja se pitanje da li se i kako uočene karakteristike opšteg pristupa Unije pitanjima ljudskih prava u Kini i kineskog odgovora na to uočavaju i u individualnom slučaju njihovog pristupa dešavanjima u Sindžangu. U radu argumentujemo da se navedene razlike, problemi i nedostaci koji se detektuju u literaturi u opštem pristupu Evropske unije ljudskim pravima u Kini, manifestuju i u slučaju Sindžanga, a u vezi sa tretmanom muslimanske manjine u ovoj regiji. Razlike se ispoljavaju kako na nivou različitog vrednosnog i političkog pogleda Unije i Kine na dešavanja u ovoj regiji, koje se očituju u njihovim normativnim i političkim aktivnostima, te u njihovom različitom diskursu, tako i na nivou različitog reagovanja pojedinačnih članica EU na ova pitanja, a koga takođe često karakteriše odsustvo jedinstvenog i zajedničkog odgovora.

Polazeći od toga, cilj rada je da opiše pomenute razlike, njihove uzroke, kao i načine na koje one uslovljavaju divergentne pristupe pojedinih država članica pitanjima ljudskih prava u Kini, onemogućavajući konsenzus i narušavajući jedinstvo u okviru Unije služeći se konkretnim slučajem Ujgurske autonomne regije Sinđang. Takođe, ovaj primer služiće i za pregled diskursa, odgovora i načina na koje Narodna Republika Kina reaguje na pristupe zemalja Evropske unije ovom pitanju i koje predstavljaju racio na kome ona temelji i zastupa svoje pozicije. Rad je s toga podeljen na tri dela. Prvi deo rada posvećen je različitim pogledima Evropske unije i Kine na dijalog o ljudskim pravima i na njihova različita tumačenja koncepta ljudskih prava, a drugi (ne)jedinstvenom pristupu Unije ljudskim pravima u Kini. Treća celina rada bavi se refleksijom generalnog pristupa i politike Unije o ljudskim pravima u Kini na konkretan slučaj Ujgurske autonomne regije Sinđang, kao i kineskim odgovorom.

Dijalog Evropske unije i Narodne Republike Kine o ljudskim pravima: različiti pristupi

Interesovanje šire međunarodne zajednice za stanje ljudskih prava u Kini, od država i međunarodnih vladinih organizacija, do nevladinih organizacija za ljudska prava i pojedinaca, započinje intenzivno 1989. godine nakon događaja na trgu Tjenanmen, kada su kineske vlasti uz upotrebu sile ugušile prodemokratske proteste. Na protestima koji su se tada dogodili u Kini demonstranti, posebno studenti, isticali su, pored ostalih problema u vezi sa lošim i nejednakim ekonomskim položajem ljudi i korupcijom, i zahteve za demokratijom i većim građanskim slobodama. U Pekingu su u istom periodu demonstrirali i štrajkovali glađu i studenti pripadnici etničkih i religijskih manjina u Kini, posebno Ujguri i Hui. Njihovi zahtevi su, između ostalih, bili i poštovanje ustava NR Kine u pogledu verskih sloboda. Istovremeno, protesti se održavaju i u drugim delovima Kine nastanjениム muslimanskom manjinom, u Sinđangu i provincijama u kojima žive Hui muslimani. Velike i brojne demonstracije sa zahtevima za demokratijom, poštovanjem ljudskih prava, pa čak i zahtevima za nezavisnošću, odvijaju se i u Unutrašnjoj Mongoliji, a od 1987. do 1989. godine izbijaju neredi i u autonomnoj regiji Tibet (Траиловић 2019, 205). Od tada se Kina suočava sa brojnim osudama stanja ljudskih prava koje dolaze sa međunarodnog nivoa, i koje nisu bile samo u vezi sa dešavanjima iz juna 1989. godine u pogledu poštovanja građanskih i političkih prava, već i u odnosu na tretman etničkih i verskih manjina.

Evropska zajednica se pridružila kritikama stanju ljudskih prava u Kini i nastojala je da se ona što više, zajedno sa drugim državama, kako Evrope, tako i sa Sjedinjenim Američkim Državama, razmatraju na međunarodnom nivou, odnosno u okviru sistema UN, posebno pri tadašnjoj Komisiji za ljudska prava UN. Osnovna aktivnost u tom pogledu bila je kosponzorisanje nacrtova rezolucija u okviru UN koje bi kritikovale stanje ljudskih prava u Kini. Sa druge strane, Kina je ovakve osude definisala kao nelegitimne zbog toga što po njenom viđenju one predstavljaju mešanje u unutrašnje poslove nezavisne države, te stoga i kršenje principa suverenosti (Chen and Hsu 2020, 3). Kina je raznim proceduralnim načinima, uglavnom pokretanjem takozvanog *no-action motion* pokušavala da blokira aktivnosti na podnošenju nacrtova rezolucija, u čemu je i imala uspeha (Kinzelbach 2015, 26).

Nakon nekoliko neuspelih pokušaja da se pri Komisiji za ljudska prava UN usvoji rezolucija o stanju ljudskih prava u Kini, Evropska unija razvila je novi pristup koji je zasnovan na neposrednom dijalogu sa Kinom, iako se učešća u forumima o stanju ljudskih prava u Kini na međunarodnom nivou, pa ni u okviru UN, ne napuštaju. Tako su se vremenom iskristalisala tri glavna okvira za interakciju između Evropske unije i Kine po pitanju ljudskih prava: Dijalog o ljudskim pravima EU–Kina u formalizovanom obliku, UN (Savet za ljudska prava) i bilateralni odnosi pojedinačnih država članica sa Kinom.

Dijalog o ljudskim pravima između Evropske unije i Kine započeo je 1995. godine, da bi regularno počeo da se održava od 1997. godine, a odvija se na diplomatskom nivou kroz ekspertske seminare, te putem projekata tehničke saradnje (Kinzelbach and Thelle 2011, 60–61). Od 1997. godine Dijalog se održava dva puta godišnje, a detalji diskusija su poverljivi.² Od samog početka, Dijalog je opterećen brojnim problemima, koji ga u manjoj ili većoj meri prate i danas, a sami seminari u okviru njega nisu završavali zajedničkim preporukama, već su bili ograničeni samo na usvajanje uopštenih saopštenja (Kinzelbach and Thelle 2011, 67–73). Ovi problemi su se sastojali u različitim viđenjima same uloge dijaloga, različitim obrazloženjima razloga za učestvovanje, različitim vrednosnim pogledima na suštinu ljudskih prava, insistiranjem na različitim temama, neslaganjima oko učesnika dijaloga i drugim. Problemi su se posebno javljali na nivou ekspertskih seminara u čiji rad je EU nastojala da uključi i nevladine organizacije, što je stalno nailazilo na negodovanje Kine. Evropska unija je na dijalog gledala kao na sredstvo da se utiče na stanje ljudskih prava u Kini, dok je on Kinu bio razgovor o stanju

² Praksa je kasnije na zahtev Kine napuštena, pa se sastanci održavaju jednom godišnje (Forsby 2018).

ljudskih prava svake strane uzajamno kroz princip „obosatrane koristi i saradnje” (Kinzelbach and Thelle 2011, 79).

Prema pojedinim autorima upravo je pristup Evropske unije koji na Kinu u ovoj oblasti gleda kao na neravnopravnog partnera, koji bi trebalo da sprovodi savete o primeni standarda ljudskih prava normativno i moralno nadmoćnijeg međunarodnog aktera antagonizovao Kinu i opstruirao napredak u dijalogu (Taylor 2020, 9–10, 12). Sam dijalog je zapravo pokrenut na predlog Kine, čija je strategija imala za cilj da se pitanja razmatranja ljudskih prava sa Evropskom unijom izmeste sa nivoa UN na direktni i poverljiv dijalog dveju strana, čime bi se EU odvratila od pokušaja usvajanja rezolucije u Komisiji za ljudska prava pri UN i ublažile kritike na stanje ljudskih prava u Kini (Baker 2002, 58). Kineski pristup dijalogu o ljudskim pravima karakteriše stanovište da Kina ne prihvata ponašanje druge strane kao „instruktora za ljudska prava” i suprotstavlja se „dvostrukim standardima” (*Xinhua* 2021). Suštinu kineske strategije u dijalogu čini njeno nastojanje da se jednako kao što se i Evropska unija bavi pitanjima ljudskih prava u Kini, isto tako i Kina bavi stanjem ljudskih prava u Evropi. Evropska unija je dijalog smatrala sredstvom da se Kina – pored pokušaja da utiče na promenu kineskog pristupa praksi ljudskih prava, što nije dalo značajne rezultate – uključi na ovaj način u okvire i norme međunarodnog režima ljudskih prava (Baker 2002, 46). Evropska unija je tokom dijaloga, najčešće na ekspertskim seminarima, isticala pitanja kao što su smrtna kazna, tortura, sloboda izjašnjavanja, prava na fer suđenje, prava žena i dece, prava osoba sa invaliditetom. Za razliku od toga, Kina je pokretala pitanja rasizma, diskriminacije, položaja etničkih manjina i pitanja izbeglica i azilanata u Evropskoj uniji (Shen 2013, 173). Dodatne razlike između učesnika u dijalogu stvaralo je i insistiranje Unije na individualnim slučajevima i pojedinačnim žrtvama kršenja ljudskih prava – političkih zatvorenika, demokratskih aktivista i boraca za ljudska prava – i na kršenju prava etničkih i verskih manjina, što je nailazilo na neslaganje kineskih učesnika u dijalogu (Taylor 2020, 7). Odgovor Kine podrazumevao je da se ovakvim pristupom posvećuje previše pažnje pojedincima ili pravima nekoliko miliona ljudi nasuprot stotine miliona njih (Smith 2015, 162). Kina je insistirala na tome da se prikažu uspesi u pogledu ostvarenih socijalnih prava velikog broja ljudi, jer se prevashodno na elementarnu egzistenciju gleda kao na osnovno ljudsko pravo. Kineski pogled na ljudska prava polazi od toga da se, u osnovi, prihvata princip univerzalnosti ljudskih prava, ali da on mora biti upotpunjjen i udružen sa postojećim nacionalnim kontekstom (*Xinhua* 2021).

Iako je Evropska unija donekle i uspela u tome da se Kina uključi, kao i da prihvati i podržava međunarodni režim ljudskih prava, njihove različite političke vrednosti, normativni okviri i identiteti odražavaju se i na različite diskurse o ljudskim pravima i različite strategije za ostvarenje njihovih ciljeva na polju ljudskih

prava (Geeraerts 2016). Studije pokazuju da Kina u velikoj meri zapravo prihvata međunarodni normativni okvir koji reguliše pitanja ljudskih prava, ali često odbacuje mnoge njegove praktične ishode (Kinzelbach 2012, 331). Evropska unija je ta koja prioritet daje političkim i građanskim pravima, posebno individualnim ljudskim pravima, demokratiji i vladavini prava (Smith 2015, 160). Drugačije od toga, pojedini autori zapažaju da Kina ne samo da brani državocentrični model upravljanja ljudskim pravima, koji individualna ludska prava i političke slobode podređuje državi, već i nastoji da ga aktivno promoviše na međunarodnom nivou (Zhang and Buzan 2020). Glavna odlika kineskog pogleda na koncept ljudskih prava, posebno devedesetih godina 20. veka, ali u određenoj meri i danas, jeste posmatranje pojedinih normi ljudskih prava kao pretnje društvenoj stabilnosti i jedinstvu, državnom integritetu i suverenitetu (Chen and Hsu 2020; Men 2011, 541). Na primer, mada kineske vlasti ističu značaj i doprinos nevladinim organizacijama koji deluju u sferama osetljivih političkih pitanja za Kinu, poput ljudskih i manjinskih prava, obično se ističu moguće negativne strane njihovih aktivnosti – kao što su propagiranje stranih praksi i vrednosti koje ne odgovaraju nacionalnim uslovima i stoga mogu dovesti do socijalnih tenzija i nestabilnosti (Траиловић 2019, 155–156). Pojedini autori ističu da, za razliku od poimanja ljudskih prava na Zapadu, Kina osnovnim ljudskim pravima smatra nacionalni opstanak i ekonomski razvoj vođen državom (Chen and Hsu 2020, 3–5). Ne odbacujući zapadne koncepte ljudskih prava Kina insistira na njihovoј hijerarhiji i, za razliku od Evropske unije, prednost daje kolektivnim socio-ekonomskim pravima, ističući da su ludska prava povezana sa ekonomskim razvojem, koji njima prethodi (Zhang and Buzan 2020, 179–180; Freeman and Geeraerts 2011, 5). Bele knjige o ljudskim pravima koje su usvojile zvanične kineske institucije prepoznaju univerzalni karakter ljudskih prava, ali navode da se ona ne mogu posmatrati odvojeno od lokalnih karakteristika, odnosno nacionalnih uslova, nacionalne kulture i državne suverenosti kojima ove univerzalne norme moraju biti prilagođene (videti SCIO 2019). Reč je, dakle, o konceptu „ljudskih prava sa kineskim karakteristikama“ (Chen 2019, 1208–1214).

Pored formalnog dijaloga EU i Kine, pitanje poštovanja ljudskih prava u Kini pokreće se i na nivou UN, tačnije u okviru Saveta za ludska prava. Uz predloge koji bi bili kritični u odnosu na Kinu, poslednjih godina se uočavaju promene u pravcu sve aktivnije uloge Kine u ovom telu sadržane u pokušajima da i sama u kosponzorstvu sa drugim državama podnosi nacrte rezolucija u vezi sa ljudskim pravima u koje ugrađuje one principe koje ona smatra bitnim za zaštitu ljudskih prava: održivi razvoj, stvaranje „zajednice zajedničke budućnosti čovečanstva“, oslanjanje na nacionalnu državu, suverenitet i teritorijalni integritet i druge (Piccone

2018; Chen 2019, 1200–1208). Kina se suočavala i sa neuspesima na ovom polju: npr. neusvajanje novog paragrafa koji je htela da doda rezoluciji o civilnom društvu, a kojim bi se istakla potreba da nevladine organizacije „poštuju suverenitet i teritorijalni integritet država“ (Piccone 2018, 12). Različiti autori različito gledaju na ovu njenu pojačanu ulogu, a njihova zapažanja se kreću od onih da Kina prihvata i ne menja normativne osnove sistema ljudskih prava na međunarodnom nivou, do onih da ona zapravo nastoji da promeni međunarodni režim ljudskih prava na drugaćijim principima, te da postaje stvaralac normi (Chen and Hsu 2020, 3–5; Brooks 2019; Kinzelbach 2012; Sceats and Breslin 2012). Prema pojedinim autorima, jačanje uloge Kine u UN se zapravo ogleda u upotrebi njene ekonomske moći u stvaranju novih političkih saveza, saveza država istomišljenika (Benner, et al. 2018, 15). Istoriski posmatrano, kineski pristup međunarodnom režimu ljudskih prava se kretao od strogog suprotstavljanja bilo kakvom mešanju sa međunarodnog nivoa u unutrašnje stvari pod izgovorom zaštite ljudskih prava, preko „oprezne saradnje“ nakon pokretanja politike „reforme i otvaranja“, do novog antagonizma neposredno posle dešavanja na Tjemanmenu. Ubrzo se pristup Kine vraća u fazu saradnje, koja se ogleda u nastavku potpisivanja i ratifikovanja važnih međunarodnih ugovora iz oblasti zaštite ljudskih prava (Chen 2019, 1183–1189). Poslednjih godina, kineska strategija, posebno u okviru sistema UN, prema Tedu Pikoneu (Ted Piccone) podrazumeva zaustavljanje svake međunarodne kritike stanja ljudskih prava u Kini i proaktivno promovisanje izvornih kineskih tumačenja principa nacionalnog suvereniteta i nemešanja u unutrašnje stvari (Piccone 2018). Studije koje analiziraju kinesko postupanje u telima UN kao glavne taktike kojima se njeni predstavnici služe navode formalizam u cilju izbegavanja diskusije o konkretnom stanju ljudskih prava u praksi, zatim diskreditaciju predstavnika civilnog sektora, označavajući ga kao politički pristrasnog aktera, i organizovanje glasačkog bloka koga čine države koje podržavaju Kinu (Chen 2019; Sceats and Breslin 2012; Brooks 2019).

Od devedesetih godina 20. veka do danas evropske države intenziviraju i bilateralne odnose sa Kinom i po pitanju političkih vrednosti. Studije i analize pokazuju da se pristupi evropskih država ovom pitanju u bilateralnim i multilateralnim odnosima sa Kinom mogu podeliti na „glasne i aktivne“ (Nemačka, Velika Britanija), „aktivne i diskretne“ (Belgija, Danska, Francuska, Holandija), „pasivne“ (Češka, Poljska, Portugalija, Rumunija, Španija, Letonija) i „pasivne i potencijalno kontraaktivne“ (Grčka, Mađarska, Italija) (Rühlig, Jerdén, et al. 2018, 12–15). Kada je reč samo o ljudskim pravima na

(...) „nevolljne nosioce standarda“ (Švedska), koji se osećaju moralno obaveznima da se bave kršenjima ljudskih prava od strane Kine; „suzdržane pragmatičare“ (Danska), koji izbegavaju pažnju javnosti i prilagođavaju se

usponu Kine i „namerne opstrukcioniste” (Mađarska), koji aktivno nastoje zaštititi Kinu od kritika (Forsby 2018, 5).

Uočava se da države Evropske unije osetljiva pitanja u odnosima sa Kinom, kao što su pitanja ljudskih prava, uglavnom intenzivnije zastupaju u okviru multilateralnih mehanizama i nadnacionalnih institucija Evropske unije, gde su glasnije kada istupaju zajedno, nego kada istupaju pojedinačno u okviru bilateralne saradnje sa Kinom (Forsby 2018, 3). U velikoj meri razlog za to je prioritizacija ekonomskih interesa u odnosu na vrednosti i pitanja ljudskih prava (Taylor 2020, 1), kao i reakcija Kine, koja kada se pokreću za nju osetljiva pitanja – Tibet, Tajvan, Hong Kong, Sindžang – odgovara smanjenjem ili zamrzavanjem ekonomskih aktivnosti i diplomatskih kanala, te oštrim izražavanjem nezadovoljstva protestnim notama. Kineska strategija se ogleda u upotrebi njene ekonomске moći u sprečavanju internacionalizacije pitanja ljudskih prava u njoj, zatim u vršenju diplomatskih pritisaka radi izručenja pripadnika etničkih manjina i disidenata u dijaspori, raspisivanju međunarodnih poternica, vršenju pritisaka na države da uskrate davanje azila političkim disidentima i onemogućavanju njihovog predstavljanja na međunarodnom nivou i dr. Na primer, Kina je 2008. godine otkazala samit sa Evropskom unijom zbog toga što je tadašnji predsednik Francuske najavio sastanak sa dalaj lamom (Shen 2013, 172). Praksa pokazuje da će države sa važnim ekonomskim i političkim vezama sa Kinom verovatnije biti manje glasnije u kritici stanja ljudskih prava u njoj i uzdržavati se od ozbiljnijih osuda takvog stanja, posebno u bilateralnim odnosima sa Kinom (Shen 2013).

(Ne)jedinstven pristup Evropske unije ljudskim pravima u Kini

Kritična tačka od koje Evropska unija i njene pojedinačne države članice u bilateralne i multilateralne odnose sa Kinom uključuju i pitanja ljudskih prava je gušenje protesta na trgu Tjenanmen. Evropska unija se vidi i definiše kao normativni akter koji u spoljnu politiku ugrađuje i vrednosti demokratije, ljudskih prava i vladavine prava i promoviše njihovo poštovanje u trećim zemljama (Вукасовић 2019, 14–15; Rühlig 2018, 91). Od sredine devedesetih godina 20. veka glavni pristup Unije pitanjima ljudskih prava u Kini postaje uključivanje Kine u okvire međunarodnog režima ljudskih prava putem „konstruktivnog angažovanja”, zasnovanom na dijalogu „bez prisile i kroz sveobuhvatno angažovanje” (Renouard 2020, 82; Shen 2013, 166). Pre toga, države članice Evropske unije smatrале су da se pitanja ljudskih prava u Kini moraju razmatrati i oštro kritikovati na međunarodnom nivou, a kao najpogodnije mesto za vršenje pritiska na Kinu

primarno je bio određen sistem UN (Shen 2013, 168). Kao i mnoge druge zemlje i međunarodne organizacije, tadašnja EZ je 1989. godine osudila odgovor kineskih vlasti na proteste u Pekingu, obustavila sve kontakte na najvišem nivou sa Kinom i uvela sankcije i embargo na trgovinu oružjem. Takođe, u narednim godinama ulazu se napor da se u okviru Komisije za ljudska prava UN usvoji rezolucija koja bi kritikovala stanje ljudskih prava u Kini. Međutim, ovo jedinstvo EU i država članica u odnosu na Kinu, vrlo brzo počelo je da slabi, kako po pitanju donetih mera prema Kini u institucijama EU, tako i u okviru UN i predstavlja nešto što karakteriše odnos Unije prema ljudskim pravima u Kini i danas.

Veoma brzo je već načinjen izuzetak od zabrane kontakata na najvišem nivou zbog pregovora Velike Britanije oko Hong Konga, da bi 1990. godine, Evropski savet ublažio ograničenja u ministarskim kontaktima i kontaktima na visokom nivou, kao i u projektima saradnje sa Kinom (Baker 2002, 50). Takođe i na nivou sistema UN nije bilo uspeha da se usvoji predlog rezolucije, i zbog nejedinstva država članica EU. Pojedine države Unije odustale su od sponzorisanja rezolucije u UN i priklonile su se bilateralnom dijalogu sa Kinom kao i dijalogu EU–Kina formalizovanom 1997. godine. Kada je iste godine Holandija u svojstvu predsedavajućeg EU izradila nacrt rezolucije koja bi bila podneta UN, i koji je stavljen na interno razmatranje u okviru Evropske unije radi postizanja jedinstvene podrške, Francuska, Nemačka, Italija i Španija su se usprotivile nacrtu i odustale od sponzorisanja usvajanja rezolucije UN (Baker 2002, 55–56). Na podršku Holandije rezoluciji u okviru Komiteta za ljudska prava u Ženevi, a koja bi bila kritična prema stanju ljudskih prava u Kini, Kina je odgovorila odlaganjem posete holandske trgovачke misije Kini (Van der Putten 2015, 53). Kako navodi Katrin Kinzelbah (Katrín Kinzelbach), pojedini evropski političari javno su iznosili da oni nisu ni planirali da se usredstvuje na pitanja ljudskih prava u svom kontaktu sa kineskim vlastima; npr. francuski premijer Eduar Baladir (Édouard Balladur) je tokom posete Pekingu 1994. godine odbio da komentariše slučajeve dvojice istaknutih aktivista i boraca za demokratiju, koji su u tom trenutku bili uhapšeni (Kinzelbach 2015, 25–27). U periodu između 2003. i 2005. godine, EU se suočila i sa nastojanjima da se ukine embargo na prodaju oružja Kini na inicijativu francuskog predsednika Žaka Širaka (Jacques Chirac) i nemačkog kancelara Gerharda Šredera (Gerhard Schröder) (Maull 2017, 59). Tokom vremena pojedine države članice Unije (Austrija, Danska, Finska, Holandija, Švedska) i dalje stoje na stanovištu da se pitanja ljudskih prava u Kini moraju kontinuirano pokretati. Ovo podrazumeva i to da se uprkos nejedinstvu koje karakteriše EU, nacrti rezolucija koje podnosi Kina pri Savetu za ljudska prava u UN, ne podržavaju ili se uzdržavaju od glasanja od strane članica, što pojedine i čine u praksi (Piccone 2018, 15).

I u novije vreme, uočava se nemogućnost Evropske unije da formira konsenzus oko kritika stanja ljudskih prava u Kini. Pojedine države članice primenjuju vlastiti

pristup ljudskim pravima u Kini, izvan normativnih okvira Unije, zasnovan na partikularnim interesima, kako u bilateralnim odnosima, tako i u okviru multilateralnih mehanizama. U 2016. i 2017. godini, Mađarska nije potpisala zajednička pisma kojim bi se istakla zabrinutost zbog navoda o lošem tretmanu građanskih aktivista i njihovih advokata branilaca u Kini, a 2018. godine mađarski ambasador bio je jedini iz EU koji nije potpisao izveštaj u kome se kritikuje kineska Inicijativa pojasa i puta (Di Donato 2020). Zajednička pisma iz 2016. i 2017. godine nisu potpisale ni Rumunija, Poljska, Španija kao ni druge države Unije (Rühlig, Jerdén, et al. 2018, 12–14). Slično se dogodilo i sa Grčkom, koja je sprečila EU da kritikuje Kinu zauzimajući u više navrata stav bitno različit od stava Unije.³ Grčka je blokirala konsenzus EU oko kritike stanja ljudskih prava u Kini, kada po prvi put Unija nije uspela dati izjavu o ozbiljnim kršenjima ljudskih prava u okviru Saveta za ljudska prava UN (Brooks 2019, 172; Rühlig 2018, 92).

Brojni autori ističu da razlike u materijalnim interesima i ekonomskim odnosima, istorijskim iskustvima i nasleđu i sociokulturnom kontaktu pojedinačnih država sa Kinom utiču i proizvode ovakvo nejedinstvo među članicama Unije (Rühlig, Jerdén, et al. 2018, 15–17; Maull 2017, 58; Shen 2013). U akademskoj i stručnoj literaturi ističe se da su pitanja ekonomske prirode i trgovinske saradnje sa Kinom, kao i geopolitički i geoekonomski faktori, često uticali na to da zajednički i jedinstven stav Unije o stanju ljudskih prava u Kini oslabi ili izostane, kako sredinom devedesetih, tako i tokom dvehiljaditih godina (Huotari, et al. 2015; 6,10; Shen 2013, 168). Bogatije države i „stare“ demokratije glasnije su u zagovaranju ljudskih prava od ekonomski slabije razvijenijih država sa značajnijim kineskim investicijama i različitim istorijskim odnosima sa Kinom, kao što su zemlje centralne, istočne i južne Evrope (Rühlig, Jerdén, et al. 2018, 15–17). Kao primer mogu se navesti Portugalija, Grčka, Češka i Mađarska, te druge zemlje uključene u format saradnje sa Kinom „17+1“. Pored toga, do nejedinstva dolazi i zbog kineskih napora da ugroze koheziju u Uniji bilateralnim pritiskom na države članice, često povezanim sa ekonomskim podsticajima koji su za rezultat imali to da pojedine države promene stepen angažovanja i promocije ljudskih prava u Kini (Wang 2021, 82–83; Rühlig, Jerdén, et al. 2018).

U ovakvim okolnostima, Evropski parlament je, prema određenim pogledima, bio i ostao gotovo jedina institucija Unije, koja dosledno i glasno pokreće kritike stanja ljudskih prava u Kini, često sa oštrijom retorikom u odnosu na druge institucije Unije, kao i principijelijim pristupom. (Rühlig 2018, 93; Shen 2013, 168).

³ Grčka je 2016. godine, uz saglasnost Mađarske i Hrvatske, blokirala zajedničku izjavu Unije nakon presude Međunarodnog arbitražnog suda o Južnokineskom moru, a koja bi podržala odluku suda koja nije bila u korist Kine (Le Corre 2018, 18).

Sindžang: etnički odnosi i stanje ljudskih prava

Nakon formiranja Narodne Republike Kine 1949. godine započeti su procesi na konsolidaciji vlasti na celoj njenoj teritoriji. Nova administrativna organizacija je obuhvatala i stvaranje autonomnih regija u kojima žive, često u većinskom broju, različite etničke grupe, a što je bio i osnov za davanje statusa autonomije. Od postojećih pet autonomnih regija u Kini, jedna je i Ujgurska autonomna regija Sindžang, locirana na njenom severozapadu. Sa približno jedanaest miliona pripadnika najbrojniju zvanično priznatu manjinsku etničku grupu u ovoj regiji čine Ujguri. Većinska Han etnička grupa u ukupnoj populaciji Sindžanga, koja broji oko dvadeset i pet miliona stanovnika na kraju 2018. godine, ima ideo od 41% (NBSC 2019). Ujguri su turkofona muslimanska manjinska etnička grupa u Kini, koja sebe smatra kulturno, etnički, lingvistički i verski bliskom narodima država Centralne Azije. Insistirajući na tome da su etničke razlike, kao i razlike u jeziku, veri i kulturi razlog zbog koga su Ujguri diskriminisani i imaju neravnopravni položaj u odnosu na većinsku naciju, kao i da kineska država sistematski onemogućava praktikovanje najvažnijih elemenata etničkog identiteta Ujgura i time krši njihova osnovna ljudska prava, ujgarske grupe i pojedinci – unutar Kine i u dijaspori – više decenija unazad ističu zahteve za većom i suštinskom autonomijom, pa i nezavisnošću i secesijom Sindžanga od Kine (Trajlović 2018, 65–69). Kineski zvanični izvori ističu da je status autonomije dat upravo radi zaštite političkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih, jezičnih, verskih i drugih prava etničkih manjina koje kineska država zvanično priznaje i čije poštovanje je zagarantovano ustavom Kine. Bele knjige kineskih vlasti o Sindžangu i o ljudskim pravima navode da Kina štiti i garantuje prava svih zvanično priznatih etničkih manjina, omogućavajući im da koriste svoj jezik i pismo, da učestvuju u ekonomskom razvoju zemlje, da praktikuju svoju religiju, da se obrazuju na svom jeziku i da razvijaju i čuvaju kulturu i običaje (SCIO 2019, SCIO 2018a). Različiti pogledi dveju strana na položaj ujgarske manjine sporadično su dovodili do izbijanja međuetničkih sukoba – od nenasilnih protesta i demonstracija do onih nasilnog karaktera sa ljudskim žrtvama na obe strane. Devedesetih godina 20. veka dolazi do eskalacije nasilja, da bi novi talas etničkih nemira zahvatio Sindžang, kako 2009. godine, tako i u periodu od 2013. do 2016. godine. Pojedine ujgarske grupe i organizacije priklonile su se upotrebi fizičkog nasilja radi postizanja proklamovanih političkih ciljeva, što su kineske vlasti stavile u kontekst terorizma, optužujući najčešće za to organizaciju Islamski pokret Istočnog Turkestana (SCIO 2018b). Kineska država je smatrala da je osnovni razlog nezadovoljstva nerazvijenost regiona, tako da je dugi niz godina glavna strategija etničkih politika bila da se ulaganjima u ekonomski razvoj ova regija pacifikuje. Međutim, prema pojedinim gledištima, Hani kao većinska etnička grupa u Kini, nesrazmerno više u odnosu na

Ujgure, koji su diskriminisani, ostvaruju ekonomski koristi od privrednog razvoja regije iscrpljujući njene resurse (Maizland 2021). Pored toga, kineske vlasti zagovaraju i sprovode proces izgradnje kineske nacije, po kome jedinstvenu multietničku kinesku naciju čine sve etničke grupe zajedno, koje žive u harmoniji na njenoj teritoriji, a što etnički Ujguri često izjednačavaju sa asimilacijom.

Kako je Sinđang postajao strateški bitan i logistički centar kineske Inicijative „Pojas i put”, tako su se sve manje tolerisali faktori moguće destabilizacije regije, što je na kraju rezultiralo i pojačanom kontrolom centralnih vlasti u Sinđangu, posebno religijskih aktivnosti. Naročito od 2017. godine, prema brojnim izveštajima iz različitih izvora, navodno je kineska vlada započela sa privođenjem pripadnika ujgarske zajednice, posebno onih koji imaju kontakte sa ujgarskim organizacijama u dijaspori, i njihovim zadržavanjem u tzv. kampovima za reeduksiju ili internaciju, a što nailazi na oštru osudu dela međunarodne zajednice, označavajući to kršenjem temeljnih ljudskih prava pod izgovorom borbe protiv terorizma (Maizland 2021). Prema kineskim izvorima reč je o centrima koji su uspostavljeni sa ciljem rešavanja problema nedovoljnog poznavanja zvaničnog jezika Kine, nedostatka pravne pismenosti, radnih veština ali i problema verskog ekstremizma njihovih polaznika (MFA 2020a).

Pitanja ljudskih prava u Sinđangu: dijalog Evropske unije i Narodne Republike Kine

Pitanja mogućih kršenja ljudskih prava i represije nad etničkim i verskim manjinama u Sinđangu nailazila su tokom vremena na značajan odjek u Evropi, posebno među civilnim društvom, nevladinim organizacijama za ljudska prava, medijima i u javnom mnjenju generalno.⁴ Ova pitanja pokretana su i u okviru institucija EU, a najviše u okviru Evropskog parlamenta. Normativne i političke aktivnosti Unije u konkretnom slučaju takođe se odvijaju na tri nivoa: na nivou institucija Evropske unije i u okviru formalizovanog dijaloga EU – Kina o ljudskim pravima, na nivou sistema Ujedinjenih nacija i na nivou bilateralnog odnosa država članica sa Kinom.

⁴ Internacionilizaciji ujgarskog pitanja značajno su doprinele brojne organizacije ujgarskih disidenata u dijaspori, posebno u Turskoj, Nemačkoj i SAD, kroz umrežavanje i stvaranje transnacionalnih koalicija, kroz povezivanje sa raznim međunarodnim akterima, te putem lobiranja (Trajlović 2019).

Kao i kada je reč o opštem pristupu Unije pitanjima ljudskih prava, i po pitanju ljudskih prava Ujgura u Kini, najčešće se kritičkim tonom oglašavao Evropski parlament. Kada se 1997. godine, u regiji dogodio još jedan talas nestabilnosti, Evropski parlament doneo je rezoluciju o „Istočnom Turkestalu” (Sinđang) izražavajući zabrinutost zbog etničkih nemira i osuđujući politiku kineskih vlasti, koja prema rezoluciji „diskriminiše Ujgure, njihovu kulturu i religiju” (Траиловић 2019, 150–151). Tada Evropski parlament još uvek koristi za ovu oblast i naziv Istočni Turkestan, onako kako to čine Ujguri, a ne samo UAR Sinđang, koji je zvanični naziv regije u Kini. Godinu dana ranije, Parlament je usvojio rezoluciju o Unutrašnjoj Mongoliji, još jednoj od autonomnih regija u Kini, gde se kritikuje stanje ljudskih prava Mongola, ali koja pominje i diskriminatorno postupanje nad stanovništvom „okupiranih” regija Tibeta i Sinđanga (Траиловић 2019, 151–153). Retorika Evropskog parlamenta u ovom periodu odražava tadašnji diskurs u Uniji i njen pristup pitanjima ljudskih prava u Kini koji je bio zasnovan na jakoj i neposrednoj kritici, a koji se vremenom, posebno nakon pokretanja neposrednog dijaloga sa Kinom, postepeno menja. Pitanja kršenja ljudskih prava u Sinđangu, i dalje pod nazivom Istočni Turkestan, pokrenuta su u Evropskom parlamentu i tokom 2001. godine. Isto tako, i 2011. godine usvaja se rezolucija o stanju i kulturnoj baštini u Kašgaru (UAR Xinjiang), u kojoj se ističe da kineske vlasti nastavljaju sa „represivnom etno-kulturnom politikom” u Sinđangu i u kojoj se od institucija Unije zahteva da deluju u pravcu zaštite ljudskih i kulturnih prava u ovoj kineskoj regiji (Траиловић 2019, 152). Takođe, 2018. godine pododbor Evropskog parlamenta za ljudska prava organizovao je razmenu mišljenja o stanju ljudskih prava u Kini, sa posebnim osvrtom na Sinđang, gde su, osim evropskih parlamentaraca i predstavnika nevladinih organizacija za ljudska prava, učestvovali i predstavnici ujgurskih organizacija u dijaspori. Ujgarske organizacije za ljudska prava u Evropi su, u saradnji sa drugim nevladinim organizacijama, bili i organizatori nekoliko konferencija u prostorijama Evropskog parlamenta, na kojima su govorili i evropski parlamentarci. Konferencije su imale za cilj upoznavanje evropske i međunarodne javnosti sa aktuelnim dešavanjima u Sinđangu, kao i pozivanje predstavnika Unije da podrže moguće uspostavljanje dijaloga između predstavnika Ujgura i kineskih vlasti (Траиловић 2019, 150–153).

Delovanje Evropskog parlamenta u pogledu kritike stanja ljudskih prava u Kini intenzivirano je tokom poslednje tri godine, kada su usvojene Rezolucija o masovnom proizvoljnem pritvaranju Ujgura i Kazaka u Ujgarskoj autonomnoj regiji Sinđang, Rezolucija o položaju Ujgura u Kini, te Rezolucija Evropskog parlamenta o prisilnom radu i položaju Ujgura u Ujgarskoj autonomnoj regiji Sindangu (European Parliament 2019). Pored toga, na hitnoj raspravi u Evropskom parlamentu 2018. godine visoka predstavnica EU za spoljne poslove Federika Mogerini (Federica

Mogherini) ponovila je zahtev za uspostavljanjem misije za utvrđivanje činjenica na terenu u Sinđangu i pozvala države članice da razmotre zahteve Ujgura koji napuštaju Kinu kako bi im se pružila međunarodna zaštita (EEAS 2018). Poslednjim rezolucijama o Sinđangu Evropski parlament poziva Evropsku komisiju i države članice da ubrzaju obradu zahteva za azil Ujgura, da započnu dijalog sa državama u kojima postoji rizik od deportacije Ujgura u Kinu, te da se obustave ugovori o izručenju koje države imaju sa Kinom, a kako bi se sprečilo izručenje Ujgura (European Parliament 2020). Iako većina članova Parlamenta podržava rezolucije o Sinđangu prihvatajući navode o masovnom pritvaranju Ujgura i sistemskom kršenju njihovih osnovnih ljudskih prava, pojedini evroposlanci ističu da ovakvi navodi dolaze od američkih nevladinih organizacija i da su u službi geopolitičkih interesa SAD, kao i da se ljudska prava koriste kao sredstvo za kompromitaciju drugih država (European Parliament 2019).

Kao deo aktivnosti u vezi sa ljudskim pravima u Kini, Evropski parlament je 2019. godine dodelio godišnju nagradu Saharov za odbranu ljudskih prava i slobodu misli ujgarskom ekonomistu i aktivisti Ilhamu Tohtiju (Ilham Tohti), koji je na služenju zatvorske kazne u Kini. Kina Ilhama Tohtija smatra teroristom koji zagovara separatizam, zbog čega je i pravosnažno osuđen na doživotnu kaznu zatvora (MFA 2019a). Pored toga, kineske vlasti reagovale su i nakon usvajanja rezolucije Evropskog parlamenta u kojoj se poziva na uspostavljanje režima uvođenja ciljanih sankcija prema kineskim zvaničnicima u vezi sa kršenjem ljudskih prava u Sinđangu, optužujući Evropski parlament za licemerje (24France 2019).

Pored brojnih, ranije u radu navedenih referentnih tačaka Evropske unije za vođenje formalnog dijaloga o ljudskim pravima sa Kinom, nalaze se i pitanja kulturnih prava i religijskih sloboda u Sinđangu. U praksi, ovo podrazumeva i sastavljanje liste individualnih slučajeva ugrožavanja ljudskih prava u Kini, koju EU najčešće neformalno dostavlja drugoj strani pre početka runde dijaloga, a koja sadrži i slučajeve političkih disidenata, advokata i aktivista za ljudska prava ujgarskog porekla, poput Ilhama Tohtija (Kinzelbach 2015, 22–23). Unija je u okviru poslednje runde dijaloga 2019. godine otvorila i pitanja zaštite ljudskih prava pripadnika etničkih manjina i slobode veroispovesti u Sinđangu, te pitanje kampova za „patriotsku reeduksiju”; EU je u skladu sa tim tražila da se omogući pristup nezavisnim posmatračima ovoj regiji (EEAS 2019). Kao i do tada, kineska strana je insistirala na napretku koji je ostvarila u ekonomskim i socijalnim pravima, tražeći istovremeno od EU da sagleda situaciju s ljudskim pravima u Kini na pošten i objektivan način, te da saradnja EU i Kine na polju ljudskih prava treba da se odvija na osnovama jednakosti i uzajamnog poštovanja (MFA 2019b).

Evropska unija je pitanje tretmana etničkih manjina u Sinđangu ponovo pokrenula tokom virtuelnog samita sa Kinom 2020. godine kada je zatražila da se

odobri pristup nezavisnim posmatračima Sinđangu. Predsednik Kine je ovu inicijativu EU okarakterisao kao mešanje u unutrašnje stvari, čime je potvrdio kinesko stanovište da je pitanje Sinđanga strogo unutrašnje pitanje (Ridgwell 2020). Kineske vlasti tvrdnje o postojanju „kampova za reeduksiju“ i „prisilnog rada“ u Sinđangu odbacuju kao neistinite, navodeći da je reč o „centrima strukovnog obrazovanja i osposobljavanja“, koji su formirani u skladu sa zakonom, i koji kao praksa postoje i u drugim zemljama, a služe u borbi protiv terorizma i u svrhu su deradikalizacije, kao i da će Kina nastaviti da sprovodi mere za odlučnu odbranu svog suvereniteta, bezbednosti i razvojnih interesa (MFA 2020b). Kineski odgovor se sastoji u tome da se pomenuti centri strukovnog osposobljavanja ne razlikuju od sličnih programa resocijalizacije počinioца krivičnih dela, programa rehabilitacije pojedinaca koji su bili uključeni u terorizam ili aktivnosti povezane s terorizmom ili centara za deradikalizaciju u SAD (*Community Corrections Program*), Velikoj Britaniji (*Desistance and Disengagement Programme*) i Francuskoj (*Deradicalization Centers*). Zvanični kineski izvori navode da sve aktivnosti koje sprovode centralne i lokalne vlasti u Sinđangu slede načela ugrađena u niz međunarodnih dokumenata o borbi protiv terorizma, kao što je npr. Globalna strategija UN za borbu protiv terorizma (MFA 2020a).

Evropska komisija je u svom dokumentu Strateški pregled EU–Kina (*EU China Strategic Outlook*) od 2019. godine istakla da će delotvornost saradnje Unije i Kine u oblasti ljudskih prava biti pokazatelj kvaliteta bilateralnih odnosa dveju strana i posebno je izdvojila Sinđang, ističući pogoršanje stanja ljudskih prava u njemu (European Comission 2019, 2). Evropska unija i sama u pomenutom dokumentu uočava postojanje mogućeg nejedinstva u pristupu Kini i zato navodi da se bez suštinskog jedinstva, koje podrazumeva da se države pojedinačno, ali i subregionalni formati, kao što je format saradnje zemalja centralne i istočne Evrope sa Kinom „16+1“ moraju starati o poštovanju normativa Evropske unije (European Commission 2019, 2). Pored toga, Evropska unija i Kina su krajem 2020. godine načelno dogovorile tekst o Sveobuhvatnom sporazumu o investicijama, što je prema nekim navodima pokazatelj da je Unija pristupila bližoj ekonomskoj saradnji sa Kinom, bez obzira na značajno pogoršanje stanja ljudskih prava u njih, posebno kada je reč o Sinđangu i Hong Kongu, a što je potvrdio Evropski parlament rezolucijama o Sinđangu (Tieuzzi 2021). Međutim, EU navodi da se ovim sporazumom Kina obavezala i da ratifikuje odgovarajuće međunarodne ugovore, koji izričito zabranjuju praksu prisilnog rada (European Commission 2020), a što je još jedna od kritika dela međunarodne zajednice u vezi sa Sinđangom. Kina na navode o prinudnom radu odgovara da je reč o dezinformaciji koja ima za cilj „demonizaciju Kine“ i da ovi navodi izvorno potiču od Australijskog instituta za stratešku politiku (*Australian Strategic Policy Institute – ASPI*), koji finansira vlada SAD i koji zastupa njene interese

(MFA 2020a). EU je krajem 2020. godine usvojila i regulativni okvir za uspostavljanje režima restriktivnih mera protiv ozbiljnih kršenja i zloupotrebe ljudskih prava, koji joj omogućava da zamrzne imovinu, zabrani ulazak kao i interakciju sa kršiocima ljudskih prava, što pojedini analitičari sagledavaju u kontekstu mogućeg uvođenja ciljanih sankcija, između ostalog, i kineskim zvaničnicima u Sinđangu, zbog ugnjetavanja Ujgura, kako su to učinile SAD (Chemali 2020).

Moguća sistemska i masovna kršenja ljudskih prava u Sinđangu razmatrana su i na nivou sistema Ujedinjenih nacija. Tokom 2018. godine u Komitetu UN za uklanjanje rasne diskriminacije istaknuta je zabrinutost zbog sve većeg broja izveštaja za koje se tvrdi da su verodostojni i kredibilni, a u kojima se govori o masovnom arbitrarnom pritvaranju Ujgura i drugih muslimana (OHCHR 2018). Pažnju na ovaj problem skrenula je i visoka poverenica UN za ljudska prava zahtevajući da Kina omogući pristup nezavisnim posmatračima koji bi istražili ove navode (Nebehay 2018). Kineski izvori ističu da se ovakve tvrdnje zasnivaju na „sumnjivim studijama”, koje su sprovele ili „organizacije koje imaju podršku vlade SAD” ili pojedinci „krajnje desničarskog i ekstremističkog” usmerenja. Sredinom 2019. godine, grupa od 22 pretežno evropske države potpisala je pismo upućeno predsedniku Saveta za ljudska prava i Visokom predstavniku UN za ljudska prava u kome se kritikuje postupanje Kine prema ujgurskoj i drugim manjinama u Sinđangu. Nasuprot tome, 37 zemalja potpisalo je pismo u kome se odaje priznanje „izuzetnim dostignućima” Kine u oblasti ljudskih prava i podržavaju aktivnosti kineske vlade na suzbijanju terorizma i deradikalizaciji formiranjem „centara za strukovno obrazovanje i osposobljavanje” (Maizland 2021), zastupajući diskurs koji Kina promoviše pri UN. Kako pojedini analitičari navode, primetan je izostanak većine država centralne i istočne Evrope, od kojih je veliki broj i članica Unije, u potpisu pisma koje je kritično prema politikama Kine u Sinđangu, kao što su Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Poljska, Rumunija, Slovačka i Slovenija, navodeći da su od zemalja učesnica platforme, pre svega ekonomске, saradnje sa Kinom 17+1 samo baltičke zemlje potpisnice pisma (Putz 2019). Pored toga, uočljiv je bio i izostanak Italije, koja je nekoliko meseci pre toga potpisala memorandum o razumevanju sa Kinom o priključenju Inicijativi „Pojas i put” (Schiavenza 2020). Na sastanku Komiteta UN za eliminaciju rasne diskriminacije, održanom u oktobru 2019. godine, 23 države podnele su zajedničku izjavu o kršenju ljudskih prava u Sinđangu, među kojima i članice EU, dok su izostali potpisni Grčke, Mađarske, Italije, Španije, Rumunije, Bugarske i drugih (USMUN 2019). Kao odgovor na to u ime 54 zemlje, izjavu o podršci kineskim politikama u Sinđangu, posebno antiterorističkim merama i deradikalizacijom, podnela je Belorusija, a pored nje kao jedina evropska država, izjavu je potpisala i Srbija (Tieuzzi 2019). Novu izjavu o situaciji u Sinđangu i Hong Kongu u okviru sistema UN oktobra 2020. godine potpisalo je 35 zemalja,

kao i najveći broj članica Evropske unije, dok su izostali potpisi Grčke, Rumunije, Češke Republike i drugih (USMUN 2020).

Po pojedinim analizama, odsustvo pojedinih država članica Unije u potpisima pisama i izjava koje su kritične prema postupanju Kine u Sindangu, odražava podele među zemljama severne i zapadne i zemljama istočne i južne Evrope i pokazuje odsustvo jedinstvenog stava EU prema Kini, a koji je određen i stepenom političkih i ekonomskih veza sa Kinom i njenim investicijama (Jakućionis 2019).⁵ Odgovor kineskih zvaničnika u okviru sistema UN je da navodi o proizvoljnom pritvaranju, mučenju i prekomernoj upotrebi sile u Sindangu nisu u skladu sa činjenicama, ističući da su se u ovoj regiji oduvek jamčila u poštovanju ljudska i manjinska prava svih etničkih grupa, kao i da je Kina u Sindangu žrtva terorizma, stoga je, kako bi osigurala bezbednost svih ljudi koji u njemu žive, preuzela mere na suzbijanju nasilnih terorističkih aktivnosti (OHCHR 2018). Slično kao i kada je reč o stavu Kine da se u okviru dijaloga sa EU isključuju nevladine organizacije za ljudska prava, ona ovakav stav ima i kada su u pitanju učešća nepoželjnih pojedinaca i organizacija iz nevladinog sektora u radu pojedinih tela, agencija, saveta i foruma pri Ujedinjenim nacijama. To se u praksi odrazilo i na aktiviste za ljudska prava Ujgura, posebno na aktuelnog predsednika Svetskog kongresa Ujgura, Dolkuna Ise (Dolkun Isa), kome je nekoliko puta uskraćeno prisustvo forumima u okviru UN, čak i u slučajevima kada je imao ranije dobijenu akreditaciju (Brooks 2019, 173–174).

Države članice Evropske unije pokreću pitanja ljudskih prava u Kini, pa samim tim i ljudskih prava ujgarske manjine, i u okviru svoje bilateralne saradnje sa Kinom. Na primer, Holandija redovno pokreće i pitanja ljudskih prava, te je u sklopu toga sa Kinom do 2018. godine imala jedanaest rundi bilateralnog dijaloga o ljudskim pravima, u okviru čega su pokretane i teme u vezi sa ljudskim pravima Ujgura (Corder 2020; Van der Putten 2015, 52). Bilateralni dijalog o ljudskim pravima sa Kinom ima i Nemačka. Šesnaesta runda dijaloga održana je 2020. godine na kojoj je Nemačka otvorila pitanja loše situacije vezane za ljudska prava Ujgura, njihovog pritvaranja, praćenja i progona. Prema rečima komesarke savezne vlade za ljudska prava Berbele Kofler (Bärbel Kofler), kineska delegacija nije pokazala spremnost da razgovara o pomenutim slučajevima (FFO 2020). U medijima, predstavnici Ministarstva spoljnih poslova Kine pozvali su Nemačku da poštuje osnovne činjenice u vezi sa ljudskim pravima u Kini i da se pridržava bazičnih normi međunarodnih odnosa, posebno načela neuplitanja u unutrašnje stvari drugih zemalja (CGTN

⁵ Kineski brodski konglomerat COSCO, ima većinski ideo u grčkoj luci Pirej; velike portugalske firme u strateškim sektorima su u delimičnom ili potpunom vlasništvu kineskih, uglavnom državnih, firmi; kineska kompanija Huawei u Mađarskoj pokriva skoro dve trećine ukupne potražnje za opremom za mobilnu telefoniju itd.

2020). Pored pomenutih, bilateralni dijalog o ljudskim pravima sa Kinom od evropskih država imaju Švedska, Velika Britanija i Norveška. Kako pojedine analize navode, Španija, na primer, jedna je od najpomirljivijim u Evropi u odnosu na politike kineskih vlasti prema Tajvanu, Tibetu i Sinđangu (Esteban 2015, 76). Slično je i sa Portugalijom koja se vidi kao prijateljska zemlja Kini, koja sa Kinom razvija dobru ekonomsku saradnju kroz Inicijativu „Pojas i put”, i koja prema kineskim analitičarima u odnosima sa njom nema naglasak na pitanjima u vezi sa ljudskim pravima, pa samim tim i sa Sinđangom (Baptista 2021). Grčka je 2017. godine, kada je onemogućila konsenzus oko zajedničke izjave EU koja bi kritikovala stanje ljudskih prava u Kini u okviru UN, ovaku izjavu Unije okarakterisala kao „nekonstruktivnom kritikom Kine”, navodeći da selektivna osuda pojedinih država ne pomaže unapređenju ljudskih prava u njima, niti odnosa sa EU (Le Corre 2018, 18). Nemačka i Švedska su države koje su obustavile vraćanje svih etničkih Ujgura, Kazaka i drugih etničkih manjina u Kinu zbog rizika od proizvoljnog pritvaranja, mučenja ili drugih oblika zlostavljanja. Pored toga Švedska razmatra i dodeljivanje statusa izbeglica ujgurskim azilantima, dok Nemačka nakon slučaja ujgurskog azilanta koji je deportovan u Kinu i nakon toga nestao obustavila repatrijaciju Ujgura i preispituje sve odbijene zahteve za azil iz Sinđanga (Marques 2019). U 2018. godini pojavili su se izveštaji da kineske bezbednosne službe prete ujgurskim migrantima i u Belgiji (Hellendorf 2018, 26). Nemačke vlasti su još 2009. godine proterale kineske diplomate zbog aktivnosti na prikupljanju informacija o lokalnoj ujgurskoj zajednici u Nemačkoj, dok je iste godine i Švedska proterala kineskog diplomatu pod optužbom za špijunažu Ujgura u Švedskoj u korist države koja ne poštuje ljudska prava, kako se navodi u presudi njenih sudskeih organa (Shichor 2013, 622–623).

Konačno, kada je Kina pozvala diplomatske predstavnike država članica Unije da posete Sinđang, one su odbile poziv kineskih vlasti, s obrazloženjem da poseta mora biti dobro i smisleno organizovana (Lo 2019). Međutim, u dva navrata pre toga, bilo je organizovanih poseta za inostrane diplomate Sinđangu, među kojima je bilo i predstavnika iz država članica Evropske unije, kao što su Mađarska i Grčka. Kineski mediji navode da su diplomatski predstavnici bili „impresionirani otvorenosću, inkluzivnošću, etničkim jedinstvom u Sinđangu, kao i dostignućima u poboljšanju egzistencije ljudi” (*China Daily* 2019). Ministarstvo spoljnih poslova Kine navodi da je u proteklih nekoliko godina više od hiljadu ljudi iz preko devedeset zemalja posetilo Sinđang, uključujući i zvaničnike UN, strane diplome u Kini, novinare i pripadnike različitih verskih zajednica, te da su se tako mogli uveriti kako su aktivnosti kineske države u suzbijanju terorizma u Sinđangu u skladu sa principama UN o borbi protiv terorizma (MFA 2020a).

Zaključak

Evropska unija je Lisabonskim ugovorom, kao i prethodnim ugovorima, u sprovođenje svoje spoljne politike i delovanju na međunarodnoj sceni uključila vrednosti i principe kao što su promocija mira, demokratija, vladavina prava i univerzalnost i nedeljivost ljudskih prava i osnovnih sloboda. U skladu sa tim, i u svom odnosu i interakciji sa Kinom, ovi principi, među kojima su i pitanja ljudskih prava, od najvišeg su prioriteta. Strategija EU o Kini od 2016. godine i Strateški pregled Evropske komisije od 2019. godine ukazuju na to da promocija ljudskih prava i vladavine prava predstavljaju okosnicu angažovanja Unije u odnosima sa Kinom (European Comission 2019).

Praksa pokazuje da je postizanje konsenzusa i jedinstvenog pristupa Unije ovim pitanjima često teško dostižno, te da se podele među državama članicama ne retko mogu videti upravo u načinu na koji se one odnose prema pitanjima ljudskih prava u Kini. U osnovi ovog razmimoilaženja leži raskorak između proklamovanih normativnih principa koje bi trebalo promovisati i materijalnih i ekonomskih interesa država članica, a koji, sve većim geoekonomskim i geopolitičkim uticajem Kine na globalnom nivou, dobijaju na značaju. Rastom uticaja Kine u međunarodnim odnosima menjao se i odnos pojedinih država članica prema pitanjima ljudskih prava u njih, i prema samoj Kini uopšteno gledano. To danas pokazuju primeri Češke, Mađarske, Grčke, Portugalije i drugih, zbog razvoja sve jačih ekonomskih i političkih veza sa Kinom.⁶ Istoriski posmatrano, posebno tokom devedesetih godina 20. veka, video se slično ponašanje i kod uticajnijih država Unije, na primer Francuske i Nemačke, koje tada napuštaju sponzorisanje rezolucija o kritici stanja ljudskih prava u Kini pri Ujedinjenim nacijama. Bar deklarativno zagovaranje poštovanja ljudskih prava i kritika kineskog pristupa, institucije Unije, posebno Evropski parlament, dosledno nastavljaju poslednjih godina, izdvajajući često Sindžang i prava Ujgura kao jedno od najkritičnijih problema. Ova pitanja pokreću se u okviru formalizovanog dijaloga Unije i Kine, u UN i u bilateralnim odnosima država članica sa Kinom.

Kina ima drugačiji narativ i pristup ljudskim pravima. U interakciji sa Evropskom unijom i njenim državama članicama Peking insistira na poštovanju principa neuplitanja u unutrašnje stvari drugih država, što po njih predstavljaju pitanja

⁶ Na primer, promena je uočljiva u pristupu Kini u Češkoj Republici od vremena Václava Havela (Václav Havel) do Miloša Zemana (Miloš Zeman), ili u Mađarskoj u promeni politike Viktora Orbana (Viktor Orbán) od zvaničnog prijema dalje 2000. godine do uspostavljanja zvanične saradnje između Fidesa i KP Kine (Rühlig, Jerdén, et al. 2018, 16, 47).

ljudskih i manjinskih prava, zatim na principu „jednakosti i uzajamnog poštovanja”, ali i davanja prednosti ekonomskim i socijalnim pravima u odnosu na građanska i politička prava na kojima insistira Evropska unija. Prema kineskom pristupu, prednost se daje ekonomskom razvoju društva kao celine, njegovom prosperitetu i stabilnosti, što je odgovornost i obaveza države, a ne individualnim ljudskim pravima, političkim i građanskim pravima, koja se bez pomenutog razvoja društva ni ne mogu ostvariti. Istoriski posmatrano strategija Kine na međunarodnom nivou po pitanju kritike stanja ljudskih prava se kretala od defanzivnog stava i blokiranja internacionalizacije problema, do proaktivnog pristupa sa naporima da se kroz formiranje bloka država istomišljenika norme i diskurs ljudskih prava na međunarodnom nivou usaglase delom i sa kineskim gledištima.

Kako brojne analize i studije pokazuju kada govorimo o ulozi političkih vrednosti (demokratiji, vladavini prava, ljudskim pravima), uočavaju se različiti obrasci ponašanja evropskih država u odnosu na Kinu, od onih koje aktivno nastoje da se ovi principi promovišu, preko onih koje se ponašaju pragmatičnije i često ova pitanja prebacuju na nadnacionalni nivo, do onih koje su nečujne kada je reč o ljudskim pravima u Kini, ili u određenim situacijama blokiraju konsenzus Unije po ovim pitanjima (Rühlig, Jerdén, et al. 2018; Stanzel 2017; Forsby 2018). Sve veće interesovanje šire međunarodne zajednice za dešavanja u Sindžangu, naročito posle 2017. godine kada se sve više ukazuje na postojanje kampova za internaciju, prisilnu sterilizaciju i prisilni rad na koji se primoravaju pripadnici ujgурске etničke grupe, pokreće i pitanja odnosa Evropske unije i država članica prema ovim navodima, kao i pitanja da li se uočeni obrasci ponašanja država članica uočavaju i u ovom slučaju. Zaključujemo da se i sada manifestuje sličan model ponašanja EU i pojedinih država članica kao i kod drugih pitanja u vezi sa ljudskim pravima u Kini. Pre svega, uočljivo je da su pojedinačno institucije Unije, posebno Evropski parlament, glasniji kada se kritikuje položaj Ujgura i zahtevaju konkretne mere pritisaka na vlasti u Pekingu, dok pojedinačno države članice Unije, slično uočenim obrascima ponašanja ranije, ili preusmeravaju ovaj problem na nadnacionalni i multilateralni nivo ili se ne oglašavaju u pokušaju da nađu pravu meru između normativnih principa i stavova Unije kojoj pripadaju i partikularnih ekonomskih interesa ne ugrožavajući tako dobar bilateralni odnos sa Kinom. U zajedničkim aktivnostima država članica na osudi stanja ljudskih prava Ujgura u UN, uočava se izostanak upravo onih država koje imaju dobru ekonomsku i političku saradnju sa Kinom i značajan stepen kineskih zajmova i investicija, kao što su one u okviru formata saradnje sa Kinom „17+1”, ili kao npr. Italija i Portugalija koje su se priključile Inicijativi „Pojas i put”. Kao i u drugim slučajevima i u konkretnom slučaju Sindžanga, kineski pristup primarno podrazumeva aktivnosti na stopiranju internacionalizacije ovog pitanja, koje se određuje kao unutrašnje. Ukoliko do

internacionalizacije dođe, strategija Kine je takva da se diplomatskim angažmanom i upotrebotom instrumenata spoljne politike što veći broj drugih država uveri da se ovaj problem na međunarodnom nivou sagledava kao problem separatizma, terorizma i verskog ekstremizma sa kojim se Kina suočava.

Bibliografija

- Baker, Philip. 2002. "Human Rights, Europe and the People's Republic of China". *The China Quarterly* 169 (Special Issue): 45–63.
- Baptista, Eduardo. 2021. "China sees leverage as Portugal takes presidency of Europea Council". *South China Morning Post*, February 14. <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3121495/china-sees-leverage-portugal-takes-presidency-european-council>.
- Benner, Thorsten, Gaspers Jan, Mareike Ohlberg, Lucrezia Poggetti, and Kristin Shikupfer. 2018. *Authoritarian Advance: Responding to China's Growing Political Influence in Europe*. Berlin: Global Public Policy Institute (GPPi), Mercator Institute for China Studies (MERICS).
- Brooks, Sarah M. 2019. "Will the Future of Human Rights Be 'Made in China'?". In: *Dog Days: Made in China Yearbook 2018*, edited by Ivan Franceschini, Nicholas Loubere, Kevin Lin, Elisa Nesossi, Andrea E. Pia and Christian Sorace, 170–175. Canberra: ANU Press.
- CGTN. 2020. "China urges Germany to respect basic facts in China's human rights issue", September 10. <https://news.cgtn.com/news/2020-09-10/China-urges-Germany-to-respect-facts-in-China-s-human-rights-issue-TFjqVjMBAA/index.html>.
- Chemali, Hagar Hajjar. 2020. "The European Magnitsky Law – A milestone with a lot of potential". *Atlantic Council*, December 10. <https://www.atlantic-council.org/blogs/new-atlanticist/the-european-magnitsky-law-a-milestone-with-a-lot-of-potential/>.
- Chen, Titus C, and Chiahao Hsu. 2020. "China's human rights foreign policy in the Xi Jinping era: Normative revisionism shrouded in discursive moderation". *The British Journal of Politics and International Relations* Special Issue: 1–20. DOI:10.1177/1369148120957611.
- Chen, Yu-Jie. 2019. "China's Challenge To The International Human Rights Regime". *NYU Journal of International Law and Politics* 51: 1179–1222.

- Chestnut Greitens, Sheena, Myunghee Lee, and Emir Yazici. 2019/2020. "Counterterrorism and Preventive Repression: China's Changing Strategy in Xinjiang". *International Security* 44 (3): 9–47.
- China Daily*. 2019. "Foreign diplomats visit Xinjiang". March 12. <http://www.china-daily.com.cn/a/201903/12/WS5c872884a3106c65c34ee287.html>.
- Corder, Mike. 2020. "Dutch minister discusses rights with Chinese counterpart". *ABC News*, August 27. <https://abcnews.go.com/International/wireStory/dutch-foreign-minister-meets-chinese-counterpart-72626380>.
- Di Donato, Giulia. 2020. "China's Approach to the Belt and Road Initiative and Europe's Response". *Istituto per gli Studi di Politica Internazionale*, May 8. <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/chinas-approach-belt-and-road-initiative-and-europes-response-25980>.
- EEAS [European External Action Service]. 2018. "Speech on behalf of the High Representative/Vice-President Federica Mogherini at the European Parliament urgency debate on 'Mass arbitrary detention of Uyghurs and Kazakhs in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region'". https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/51670/speech-behalf-high-representativevice-president-federica-mogherini-european-parliament-urgency_en.
- EEAS [European External Action Service]. 2019. "The European Union and China held their 37th Human Rights Dialogue". https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/60545/european-union-and-china-held-their-37th-human-rights-dialogue_en.
- Esteban, Mario. 2015. "Spain-China relations: Friends but not partners". In: *Mapping Europe-China Relations: A Bottom-Up Approach*, edited by Mikko Huotari, Miguel Otero-Iglesias, John Seaman and Ekman Alice, 73–78. Berlin: Mercator Institute for China Studies.
- European Commission. 2019. EU–China Strategic Outlook: Commission and HR/VP contribution to the European Council. March 12. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook_hr.pdf.
- European Commission. 2020. "EU and China reach agreement in principle on investment". Press release. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2541.
- European Parliament. 2019. "Situation of the Uyghur in China (China-cables) (debate)". https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-9-2019-12-18-ITM-019_EN.html.
- European Parliament. 2020. European Parliament resolution of 17 December 2020 on forced labour and the situation of the Uyghurs in the Xinjiang Uyghur

- Autonomous Region (2020/2913(RSP)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0375_EN.html.
- FFO [Federal Foreign Office]. 2020. “Human Rights Commissioner Kofler on the occasion of the German-Chinese Human Rights Dialogue”. <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/koefler-german-chinese-human-rights-dialogue/2382486>.
- Forsby, Andreas Bøje. 2018. “A ‘Critical’ Dialogue? Taking Stock of Europe’s Human Rights Dialogue with China”. *EuropeNow* (18): 1–8. <https://www.europe-nowjournal.org/2018/06/04/a-critical-dialogue-taking-stock-of-europes-human-rights-dialogue-with-china/>.
- Freeman, Duncan, and Gustaaf Geeraerts. 2011. “Europe, China, and Expectations for Human Rights”. *The Chinese Journal of International Politics* 4 (2): 1–25. DOI:10.1093/cjip/por006.
- Geeraerts, Gustaaf. 2016. “China, the EU and Global Governance in Human Rights”. In: *China, the European Union, and the International Politics of Global Governance*, edited by Wang Jianwei and Song Weiqing, 213–232. Hounds-mills: Palgrave.
- Hellendorf, Bruno. 2018. “Belgium’s multilayered China policy: A case of principled pragmatism?” In: *Political values in Europe-China relations*. A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC), edited by Tim N Rühl, Björn Jerdén, Seamanvan John, Frans-Paul der Putten, Miguel Otero-Iglesias and Alice Ekman, 23–26. Stockholm: The Swedish Institute of International Affairs (UI).
- Huotari, Mikko, Miguel Otero-Iglesias, John Seaman, and Alice Ekman. 2015. *Mapping Europe-China Relations: A Bottom-Up Approach*. A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC), Berlin: Mercator Institute For China Studies.
- Jakučionis, Saulius. 2019. “Europe split on China–Lithuania joins 15 EU states condemning Beijing’s treatment of Uighurs”. *LRT*, July 22. <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1080713/europe-split-on-china-lithuania-joins-15-eu-states-condemning-beijing-s-treatment-of-uighurs>.
- Kinzelbach, Katrin. 2015. *The EU’s Human Rights Dialogue with China: Quiet Diplomacy and its Limits*. New York: Routledge.
- Kinzelbach, Katrin. 2012. “Will China’s Rise Lead To A New Normative Order? An Analysis of China’s Statements on Human Rights at the United Nations (2000–2010)”. *Netherlands Quarterly of Human Rights* 30 (3): 299–332.
- Kinzelbach, Katrin, and Hatla Thelle. 2011. “Talking Human Rights to China: An Assessment of the EU’s Approach”. *The China Quarterly* 205: 60–79.

- Le Corre, Philippe. 2018. "China's Rise as a Geoeconomic Influencer: Four European Case Studies". Working Paper, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Lo, Kinling. 2019. "EU rejects China's offer of Xinjiang tour, but says it's open to one later". *South China Morning Post*, March 25. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3003217/eu-rejects-chinas-offer-xinjiang-tour-says-its-open-one-later>.
- Maizland, Lindsay. 2021. "China's Repression of Uighurs in Xinjiang". *Council on Foreign Relations*. January 19. <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-repression-uighurs-xinjiang>.
- Marques, David. 2019. "The EU, China, and human rights in Xinjiang: Time for a new approach". *European Council on Foreign Relations*, April 2. https://ecfr.eu/article/commentary_the_eu_china_and_human_rights_in_xinjiang_time_for_a_new_approac/.
- Maull, Hanns W. 2017. "The politics of the EU: China's relationship with Europe". *Asian Journal of Comparative Politics* 2 (1): 55–69.
- Men, Jing. 2011. "Between Human Rights and Sovereignty – An Examination of EU-China Political Relations". *European Law Journal* 17 (4): 534–550.
- MFA [Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China]. 2019a. "Foreign Ministry Spokesperson Geng Shuang's Regular Press Conference". https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1706495.shtml.
- MFA [Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China]. 2019b. "China and the European Union (EU) Hold the 37th Human Rights Dialogue". https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjbxw/t1652048.shtml.
- MFA [Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China]. 2020a. "What's False and What's True on China-related Human Rights Matters". https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1794581.shtml
- MFA [Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China]. 2020b. "Foreign Ministry Spokesperson Geng Shuang's Regular Press Conference". https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1762834.shtml.
- NBSC [National Bureau of Statistics of China]. 2019. "China Statistical Yearbook". <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2019/indexeh.htm>.
- Nebehay, Stephanie. 2018. "U.N. rights chief Bachelet takes on China, other powers in first speech". *Reuters*, September 10. <https://www.reuters.com/article/us-usa-china-politics-idUSKBN19L1JF>

- un-rights/rights-chief-bachelet-takes-on-china-other-powers-in-first-speech-idUSKCN1LQ0QI.
- OHCHR [The Office of the High Commissioner for Human Rights]. 2018. “Committee on the Elimination of Racial Discrimination reviews the report of China”. <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23452&LangID=E>.
- Piccone, Ted. 2018. *China’s Long Game On Human Rights At The United Nations*. Washington, DC: The Brookings Institution.
- Putz, Catherine. 2019. “Which Countries Are For or Against China’s Xinjiang Policies?” *The Diplomat*, July 15. <https://thediplomat.com/2019/07/which-countries-are-for-or-against-chinas-xinjiang-policies/>.
- Renouard, Joe. 2020. “Sino-Western relations, political values, and the Human Rights Council”. *Journal of Transatlantic Studies* 18: 80–102. DOI:10.1057/s42738-019-00035-9.
- Ridgwell, Henry. 2020. “China Rejects Human Rights Criticism as EU Seeks Trade Rebalance”. *VOA News*, September 15. <https://www.voanews.com/east-asia-pacific/voa-news-china/china-rejects-human-rights-criticism-eu-seeks-trade-rebalance>.
- Rühlig, Tim N. 2018. “Political values in EU-China relations: Towards a ‘principled’ or a ‘pragmatic’ approach?” In: *Political values in Europe-China relations*. A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC), edited by Tim N Rühlig, Björn Jerdén, Seamanvan John, Frans-Paul der Putten, Miguel Otero-Iglesias and Alice Ekman, 91–95. Stockholm: The Swedish Institute of International Affairs (UI).
- Rühlig, Tim N, Björn Jerdén, Seamanvan John, Frans-Paul der Putten, Miguel Otero-Iglesias, and Alice Ekman. 2018. “Introduction: Political values in Europe-China relations”. In: *Political values in Europe-China relations*. A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC), edited by Tim N Rühlig, Björn Jerdén, Seamanvan John, Frans-Paul der Putten, Miguel Otero-Iglesias and Alice Ekman, 15–17. Stockholm: The Swedish Institute of International Affairs (UI).
- Sceats, Sonya, and Shaun Breslin. 2012. *China and the International Human Rights System*. London: Chatham House.
- Schiavenza, Matt. 2020. “Why Aren’t More Countries Confronting China over Xinjiang?” *ChinaFile*, January 14. <https://www.chinafile.com/reporting-opinion/viewpoint/why-arent-more-countries-confronting-china-over-xinjiang>.
- [SCIO] The State Council Information Office of the People’s Republic of China. 2018a. “Cultural Protection and Development in Xinjiang”. White Paper.

- http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/11/15/content_281476391524846.htm.
- [SCIO] The State Council Information Office of the People's Republic of China. 2018b. "The Fight Against Terrorism and Extremism and Human Rights Protection in Xinjiang". White Paper. http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2019/03/18/content_281476567813306.htm.
- [SCIO] The State Council Information Office of the People's Republic of China. 2019. "Seeking Happiness for People: 70 Years of Progress on Human Rights in China". White Paper. http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201909/22/content_WS5d87752fc6d0bcf8c4c13d32.html.
- Shen, Wenwen. 2013. "EU–China Relations on Human Rights in Competing Paradigms: Continuity and Change". In: *The Palgrave Handbook of EU–Asia Relations*, edited by Thomas Christiansen, Emil Kirchner and Philomena Murray, 165–180. Hounds-mills, New York: Palgrave Macmillan.
- Shichor, Yitzhak. 2013. "Nuisance Value: Uyghur Activism in Germany and Beijing–Berlin Relations". *Journal of Contemporary China* 22 (82): 612–629.
- Smith, Karen E. 2015. "The EU as a Diplomatic Actor in the Field of Human Rights". In: *The European Union as a Diplomatic Actor*, edited by Joachim A Koops and Gjovalin Macaj, 155–177. Hounds-mills: Palgrave Macmillan.
- Stanzel, Angela. 2017. "A common EU China policy: The divided, the ruled, and the united". In: *Exploring EU Coalitions*, edited by Josef Janning, Christel Zunneberg and Christoph Klavéhn, 36–41. London: The European Council on Foreign Relations.
- Taylor, Max Roger. 2020. "Inside the EU–China Human Rights Dialogue: Assessing the practical delivery of the EU's normative power in a hostile environment". *Journal of European Integration*: 1–16. DOI: 10.1080/07036337.2020.1854245.
- Tiezzi, Shannon. 2021. "China-EU Investment Deal Sparks Backlash Over Rights Concerns". *The Diplomat*, January 13. <https://thediplomat.com/2021/01/china-eu-investment-deal-sparks-backlash-over-rights-concerns/>.
- Tiezzi, Shannon. 2019. "Rival Camps Clash Over Xinjiang at UN Committee Session". *The Diplomat*, October 31. <https://thediplomat.com/2019/10/rival-camps-clash-over-xinjiang-at-un-committee-session/>.
- Trailović, Dragan. 2019. "Diaspora Political Mobilization – The Cases Of Albanian And Uyghur Diaspora Transnational Activism". *The Review of International Affairs* LXX (1174): 36–51.
- Trailović, Dragan. 2018. "Economic Development and Ethnic Conflicts: Evidence from Xinjiang, PR China". *Asian Issues* 4 (1): 63–71.

USMUN [United States Mission to the United Nations] 2020. "Joint Statement on the Human Rights Situation in Xinjiang and the Recent Developments in Hong Kong, Delivered by Germany on Behalf of 39 Countries". <https://usun.usmission.gov/joint-statement-on-the-human-rights-situation-in-xinjiang-and-the-recent-developments-in-hong-kong-delivered-by-germany-on-behalf-of-39-countries/>.

USMUN [United States Mission to the United Nations]. 2019. "Joint Statement, Delivered by UK Rep to UN, on Xinjiang at the Third Committee Dialogue of the Committee for the Elimination of Racial Discrimination". <https://usun.usmission.gov/joint-statement-delivered-by-ukrep-to-un-on-xinjiang-at-the-third-committee-dialogue-of-the-committee-for-the-elimination-of-racial-discrimination/>.

Van der Putten, Frans-Paul. 2015. "Netherlands-China relations: Aiming for openness and pragmatism". In: *Mapping Europe-China Relations: A Bottom-Up Approach*, edited by Mikko Huotari, Miguel Otero-Iglesias, John Seaman and Alice Ekman, 51–55. Berlin: Mercator Institute For China Studies.

Wang, Robert. 2021. "US and EU Perspectives and Responses to China's Strategic Challenge". In: *A New Beginning or More of the Same?*, edited by Michael Reilly and Chun-Yi Lee, 69–99. Singapore: Palgrave Macmillan.

Xinhua. 2021. "Xi Focus-Quotable Quotes: Xi Jinping on human rights". March 3. http://www.xinhuanet.com/english/2021-03/03/c_139780991.htm

Zhang, Yongjin, and Barry Buzan. 2020. "China and the Global Reach of Human Rights". *The China Quarterly* 241: 169–190.

Вукасовић, Дејана. 2019. „Источно партнерство: домети и ограничења”. *Српска политичка мисао* 64 (2): 13–47.

Траиловић, Драган. 2019. Утицаји међународних чинилаца на етничке сукобе у Народној Републици Кини. Докторска дисертација, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:20813/bdef:Content/get>

24France. 2019. "China slams EU parliament over Uighur sanctions resolution". December 20. <https://www.france24.com/en/20191220-china-slams-eu-parliament-over-uighur-sanctions-resolution>.

Dragan TRAILOVIĆ

THE EUROPEAN UNION'S POLICY ON HUMAN RIGHTS
AND CHINESE SOVEREIGNISM:
THE CASE OF XINJIANG

Abstract: The article explores the European Union's approach to human rights issues in China through the processes of bilateral and multilateral dialogue on human rights between the EU and the People's Republic of China, on the one hand. On the other hand, the paper deals with the analysis of the EU's human rights policy in the specific case of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, which is examined through normative and political activities of the EU, its institutions and individual member states. Besides, the paper examines China's response to the European Union's human rights approaches, in general, but also when it comes to the specific case of UAR Xinjiang. This is done through a review of China's discourse and behaviour within the EU–China Human Rights Dialogue framework, but also at the UN level and within the framework of bilateral relations with individual member states. The paper aims to show whether and how the characteristics of the EU's general approach to human rights in China are reflected in the individual case of Xinjiang. Particular attention shall be given to the differentiation of member states in terms of their approach to human rights issues in China, which is conditioned by the discrepancy between their political values, normative interests and ideational factors, on the one hand, and material factors and economic interests, on the other. Also, the paper aims to show the important features of the different views of the European Union and the Chinese state on the very role of Human Rights Dialogue, as well as their different understandings of the concept of human rights itself. The study concluded that the characteristics of the Union's general approach to human rights in China, as well as the different perceptions of human rights issues between China and the EU, were manifested in the same way in the case of UAR Xinjiang.

Keywords: human rights, ethnic minority rights, European Union, China, Xinjiang, Uyghurs.

UDK: 327(73:470)
327(410:470)
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 1, str. 87–105

Originalan naučni rad
Primljen 29. januara 2021.
Odobren 8. marta 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2101087P>

Tramp, Bregzit i Rusija

Ognjen PRIBIĆEVIĆ¹

Apstrakt: Predmet ovog rada je analiza razvoja odnosa između SAD, Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije u vreme mandata predsednika Trampa i nakon Bregzita. Autor polazi od hipoteze da pokušaj predsednika Trampa da napusti raniji ideoološki pristup svojih prethodnika i odnose između dve zemlje bazira na njihovim interesima, nije uspeo zbog snažne antiruske koalicije republikanaca i demokrata, vodećih medija i establišmenta u SAD. Usled različitog gledanja na neka važna pitanja međunarodnih i bezbednosnih odnosa promenu nisu doživele ni veze između Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije nakon Bregzita. Za očekivati je da će novoizabrani predsednik Džozef Bajden pored nastavljanja politike sankcija koju je primenjivao njegov prethodnik Tramp još više zaostrići kurs prema zvaničnoj Moskvi i raditi na jačanju NATO i podršci civilnom sektoru u Rusiji. Imajući u vidu zaostrene odnose dve države može se prepostaviti da će se Velika Britanija priključiti radikalnijoj politici predsednika Bajdена prema Rusiji i Putinu.

Ključne reči: SAD, Rusija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Bregzit, Donald Tramp, međunarodni odnosi, liberalizam, realizam.

Uvod

Odnosi sa Rusijom su jedno od najvažnijih i najsloženijih spoljnopolitičkih pitanja za SAD i Ujedinjeno Kraljevstvo. Godine nakon Drugog svetskog rata obeležila je iscrpljujuća trka u naoružanju zapadnog i istočnog bloka koja se završila padom Berlinskog zida, raspadom Sovjetskog Saveza i pobedom SAD i

¹ Autor je naučni savetnik u Institutu društvenih nauka, Beograd.

E-pošta: opribicevic@idn.org.rs

Rad je napisan u okviru programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2021. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

njenih zapadnih saveznika. Nakon završetka hladnog rata politika SAD i njenih saveznika prema Rusiji bila je rukovođena misionarskom idejom da Rusija treba da se reformiše i modernizuje u skladu sa zapadnim viđenjem sveta, pre svega idejama liberalizma, ljudskih prava i demokratije. Za predstavnike teorije liberalizma koji su oblikovali strategiju Zapada glavni cilj spoljne politike SAD je bio da što više zemalja preuzme i razvija sistem liberalne demokratije. To je, prema njihovom mišljenju, bio način da se obezbedi mir u svetu, zaštite ljudska prava i podstakne američku dominaciju (Doyle 1986; Dunne 2008; Desch 2008). Krstaši ideje liberalizma, kako ih naziva Džozef Nye (Joseph Nye) su smatrali da je sve ono što je dobro za Ameriku i Zapad, dobro i za ostatak sveta pa tako i Rusiju (Nye 2019, 79). Jedna od krstašica liberalizma, Viktorija Nuland (Victoria Nuland), istraživačica na Brukings institutu i bivša visoka funkcionerka američkog ministarstva spoljnih poslova koju je novoizabrani predsednik SAD Bajden (Joseph Biden) ponovo postavio na jedno od najviših mesta u američkoj diplomaciji, smatra da su SAD bile isuviše blage prema Rusiji i nezainteresovane za razvoj političke situacije u toj zemlji nakon pobjede u Hladnom ratu; da se treba vratiti politici vojnog i ekonomskog iznurivanja Rusije i omogućiti mladim Ruskinjama i Rusima da što više dolaze u SAD kako bi se neposredno uverili u prednosti života u liberalnim demokratijama. Po njenom mišljenju predstavnici SAD treba da: „(...) direktno govore ruskom narodu o beneficijama zajedničkog rada i ceni koju plaćaju zbog Putinovog oštrog okretanja od liberalizma” (Nuland 2020, 94). Pored ideje o ljudskim pravima u Vašingtonu je čak i zamisao o širenju NATO prema Istoku percipirana kao nešto što je dobro za Rusiju. Strob Talbot (Strobe Talbot), jedan od vodećih američkih stručnjaka za odnose sa Rusijom i bivši zamenik državnog sekretara SAD, rekao je da će: „proširenje NATO podstići jačanje pravne države unutar novih evropskih demokratija i u odnosima između njih i promovisati demokratske i tržišne vrednosti” (Talbot 1995).

Pomenuti liberalni pristup međunarodnim odnosima i Rusiji kritikovao je vodeći savremeni predstavnik suprotnog koncepta – teorije realizma, Džon Miršajmer (John Mearsheimer) rekavši:

Velike sile koje prigrle liberalnu hegemoniju neminovno se uvlače u niz problema i na unutrašnjem i na spoljnopoličkom planu (...) Glavni izvor problema je u tome da liberalizam sadrži aktivistički mentalitet. Verovanje da svi ljudi imaju neotudiva prava i da zaštita tih prava nadilazi značaj ostalih problema, snažno motiviše liberalne države da intervenišu u slučaju da druge zemlje – što one redovno i čine – krše prava svojih građana (Mearsheimer 2018, 218–219).

Upravo je mesijanska želja Zapada da, nezavisno od tradicije i kulture arapskih zemalja na Bliskom Istoku, demokratizuje te narode i dovela do pogrešnih odluka

čije su posledice milioni izbeglica i brojni teroristički napadi na zapadne zemlje (Pribićević 2018, 24). Slična situacija je bila i sa Rusijom nakon pobjede u Hladnom ratu kada su američke administracije pokušale da preurede Rusiju u skladu sa standardima zapadnog liberalizma (Cohen 2001). Nesumnjivo da su ti pokušaji doveli i do određenih rezultata posebno kada su u pitanju uspostavljanje višepartijskog sistema, viši nivo poštovanja ljudskih prava i razvoj tržišne ekonomije u Rusiji, ali su s druge strane, na primer, nastojanja da se nametnu neka pravila ponašanja i organizacioni oblici povezivanja ljudi sa Zapada odudarali od tradicije i kulture ruskog društva i bili kontraproduktivni. Tako na primer, istraživanja javnog mnjenja pokazuju da je danas rusko društvo konzervativnije nego pre 2000. godine kada je reč o pitanjima braka, abortusa i posebno LGBT zajednice (Levada center 2018). Teške posledice na rusko društvo imala je i tzv. šok terapija u oblasti privrede, osmišljena i podržana od strane Zapada, koja je dovela do osiromašenja miliona ljudi, a s druge strane stvorila klasu oligarha koji su pretvorili državna dobra u lične imperije (Cooley and Nexon 2020a, 147).

Donald Tramp je bio prvi američki predsednik nakon Hladnog rata koji je pokušao da u odnosima sa Rusijom napusti ideološke premise i da veze dveju država bazira na njihovim interesima. Miršajmer smatra da je Trampova administracija dovela u pitanje gotovo svaki aspekt strategije liberalne hegemonije i ističe da će uspon Kine i obnova Rusije „verovatno vratiti realizam u prvi plan u Vašingtonu jer nije moguće sprovoditi politiku liberalne hegemonije kada se u međunarodnom sistemu nalaze i druge velike sile“ (Mearsheimer 2019, 228). Miršajmer dalje kaže da je Trampova administracija jasno rekla da je takmičenje velikih sila ponovo postalo realnost (Mearsheimer 2019, 228). Zanimljivo mišljenje zastupa i profesor Posen (Barry Posen) koji smatra da je Tramp zapravo formulisao novu, kako kaže, „iznenađujuću“ strategiju koju je on definisao kao „veliku strategiju neliberalne hegemonije“ (Posen 2018, 21). Posen ističe da Tramp nije izolacionista i da želi da zadrži poziciju SAD kao bezbednosnog arbitra širom sveta, superiornu ekonomsku i vojnu poziciju ali da se odrekao promocije demokratije i odustao od mnogih multilateralnih trgovinskih sporazuma. On smatra da je Tramp ostao posvećen geopolitičkoj borbi sa drugim velikim silama i zadržao brojna savezništva koja je nasledio od prethodnih američkih administracija. U prilog svoje teze da Tramp nije izolacionista Posen navodi njegov konfliktni odnos sa Severnom Korejom, nastavak rata protiv Talibana u Avganistanu i Islamske države u Iraku i Siriji, isporuku antitenkovskih raketa Ukrajini (Posen 2018, 20–22). Analizirajući pomenuta različita viđenja Trampove spoljne politike kao i promene koje je doneo zastupajući ideje umerene spoljnopolitičke izolacije, napuštanja multilateralizma, odustajanja od promocije demokratije, odbacivanja liberalnog međunarodnog poretka i

pokušaja da uspostavi odnose sa Rusijom na bazi interesa dve države, smatram da je nesumnjivo reč o najznačajnijem zaokretu u američkoj spoljnoj politici u poslednjih sedamdesetak godina i da je politika koju je vodio najbliža konceptu za koji se zalažu teoretičari realizma.

U prvom delu analize govorićemo o tome kakvu su politiku prema Rusiji vodili američki predsednici posle Hladnog rata, šta je Donald Tramp želeo da promeni u relacijama dve države i zašto u tome nije uspeo. U drugom delu rada analiziraćemo odnose između druge značajne zapadne zemlje – Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije nakon Bregzita i treće, u zaključnim razmatranjima pokušaćemo da predvidimo kakva će biti spoljna politika novoizabranog predsednika SAD Bajdена i vlade Ujedinjenog Kraljevstva prema Rusiji.

Odnose između SAD, Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije analizirali smo kao svojevrsnu studiju slučaja. Studija slučaja podrazumeva sveobuhvatno i temeljno proučavanje određenog „slučaja“ koji se istražuje upotrebom više komplementarnih istraživačkih tehnika i metoda. Drugim rečima, studija slučaja je rezultat upotrebe triangulacije metoda da bi se postiglo što dublje i minucioznije razumevanje proučavane tematike. Ova metoda nam je omogućila da produbljeno analiziramo relacije između različitih država u kontekstu širih medjunarodnih okvira. U okviru rada različiti teorijski argumenti i podaci su analizirani i komparirani. Glavni fokus rada je na uporednoj analizi spoljne politike predsednika Trampa i vlade Ujedinjenog Kraljevstva prema Rusiji.

Tegobni odnosi SAD i Rusije

Nakon završetka Hladnog rata administracije predsednika Klintona, Buša i Obame su nastojale da obnove veze sa Moskvom, ali su se svi ovi pokušaji završili neuspehom. Klintonova administracija je bila prva koja je pokušala da u skladu sa zapadnim standardima liberalnog društva reformiše i demokratizuje Rusiju. Uprkos prijateljskom odnosu dvaju predsednika – Klintonu i Jeljcini, ovu etapu odnosa dveju zemalja su obeležili suprotstavljanje Rusije ekspanziji NATO na Istok i neslaganje oko agresije na tadašnju SR Jugoslaviju. Relacije sledeće administracije predsednika Buša i ruskog predsednika Putina obeležili su razmimoilaženja oko rata u Iraku i nazadovanje ruske demokratije mereno zapadnim standardima. Ni administracija predsednika Obame nije imala više uspeha u politici sa Rusijom. Taj period obeležili su sukobi oko Ukrajine, rusko prisajedinjenje Krima i američko uvođenje sankcija Moskvi. Vladajuće mišljenje na Zapadu je bilo da je invazijom na Ukrajinu Moskva želela da stvori veliku Rusiju

i obnovi kontrolu nad baltičkim i istočnoevropskim zemaljama. Profesor Džeјms Petersen (James Peterson) je konflikt oko Ukrajine nazvao zemljotresom u odnosima dveju sila ne dovodeći u sumnju narativ da je za novo zaoštravanje krize odgovornost isključivo na ruskoj strani (Petersen 2017). Aleksandar Kuli i Danijel Nekson (Alexander Cooley, Daniel Nexon) kažu da je umesto da postane priatelj i saveznik Moskva svoje resurse upotrebila da bi potkopala američki međunarodni poredak (Cooley and Nexon 2020b, 3).

Nasuprot ovakvim mišljenjima koja osnovu imaju u liberalnoj teoriji, prema mišljenju Miršajmera kriza oko Ukrajine je bila najbolji primer zapadnog nerazumevanja ne samo pozicije Rusije nego i suštine međunarodnih odnosa. On smatra da su

(...) SAD i evropski saveznici bili najodgovorniji za krizu. Glavni koren problema je bila ekspanzija NATO, centralni element u široj strategiji da se čitava Istočna Evropa uključujući i Ukrajinu isključi iz ruske orbite i integriše u Zapad (Mearsheimer 2018, 171–172).

Po shvatanju Miršajmera, „Zapad je ulazio u rusko dvorište i ugrozio suštinu njenih strateških interesa“ (Mearsheimer 2018, 176). Međutim, za Rusiju je Ukrajina oduvek bila jedna vrsta tampon zone između nje i neprijateljskih zapadnih sila još od vremena Napoleona i kasnije Hitlera i Miršajmer smatra da nijedan ruski lider ne bi mirno posmatrao ustoličenje prozapadno orijentisanog lidera u Kijevu i napravio je paralelu sa američkom Monroeovom strategijom i odlučnošću SAD da spreče bilo koju drugu silu da u njenoj blizini postavi svoje vojne snage (Mearsheimer 2018, 176).

Sasvim prirodno Rusija je zvaničnu politiku SAD u vezi proširenja NATO i Ukrajine doživela kao veliku opasnost. Tako Sergej Karaganov (Sergei Karaganov) predsednik Saveta za spoljnu i odbrambenu politiku iz Moskve smatra da „su SAD proklamujući politiku mira i stabilnosti u stvari sporovodile politiku destabiliziranja ključnih regiona u svetu“ (Karaganov 2014). Stoga nije bilo nikakve dileme na čijoj su strani bile simpatije Moskve tokom predsedničke kampanje 2016. u SAD. Na jednoj strani bila je Hilari Klinton (Hillary Clinton) od koje se očekivalo i strahovalo da će nastaviti ideološki rat prethodnih američkih administracija protiv Rusije, (Stone 2017, 219), a na drugoj strani je bio Donald Tramp koji je sa neskrivenim simpatijama govorio o ruskom predsedniku Putinu i obećavao da će „resetovati“ odnose sa Moskvom. Tramp je isticao da bi SAD mogle da ukinu sankcije Rusiji ukoliko Moskva pomogne Vašingtonu u borbi protiv Islamske države. Razumljivo, u Moskvi je na posebno dobar prijem naišao Trampov stav o NATO kao zastareloj organizaciji i kritici uloge SAD kao svetskog policajca (*New York Times* 2016). Da bi odnosi sa Moskvom mogli biti bolji u slučaju Trampove pobede moglo se

zaključiti i na osnovu njegovih ranijih poslovnih veza sa ruskim kompanijama kao i izbor, Rusiji dobro poznatog biznismena, Reksa Tilersena (Rex Tillersona) za novog američkog državnog sekretara.

Na osnovu Trampovih izjava tokom predizborne kampanje 2016. godine sticao se utisak da je njegova želja bila da se Rusija, nezavisno od ideoloških premlisa koje su oblikovale politike prethodnih administracija, sagleda kao strateški partner ili suparnik na temelju procene da li određeni aspekti odnosa sa Moskvom štete ili koriste interesima SAD (CNN 2017). Ova vizija nove politike prema Rusiji u potpunosti se uklapala u osnovni postulat Trampove strategije koji je bio da Amerika mora da se okrene sebi i svojim problemima, a da na nivou međunarodnog poretku umesto dotadašnje politike multilateralizma i globalizacije treba razvijati bilateralne veze sa drugim državama (Ikenberry, 2018, 7–8; Pribićević 2020, 476–477). Prema Trampovom viđenju dotadašnja spoljna politika SAD nije dala očekivane rezultate, posebno na planu promocije demokratije u svetu (Nye 2019, 68; Mearsheimer 2018, 230). Štaviše, ona se, smatrao je on, pokazala štetnom, skupom i često pogrešnom (Posen 2018, 27) Ovi novi elementi Trampove spoljne politike bili su slični ruskim pogledima na neke aspekte međunarodnih odnosa i prava „muzika za uši” zvaničnika u Moskvi.

Nakon Trampove pobede Moskva je očekivala da će novi predsednik, u skladu sa svojim predizbornim stavovima, ostaviti po strani ideologiju i usvojiti drugačiji pristup međunarodnim odnosima. Moskva se nadala da će novi američki predsednik ukinuti sankcije koje je, zbog Ukrajine, zavela prethodna Obamina administracija i započeti dijalog sa Rusijom oko pitanja Sirije, Irana, Avganistana i Severne Koreje. Želeći da olakša normalizaciju odnosa dveju zemalja Putin čak nije odgovorio na Obamino proterivanje više desetina ruskih diplomata pred sam kraj njegovog mandata, kako ne bi stavio novoizabranog predsednika Trampa u neugodnu situaciju da mora da reaguje istom merom već na samom početku mandata. Međutim, do očekivane normalizacije veza dveju zemalja nije došlo ni nakon četiri godine njegovog mandata. Štaviše, odnosi dveju zemalja su dospeli na najniži nivo još od kraja Hladnog rata. Predsednik Tramp je 2019. godine napustio Sporazum o raketama srednjeg dometa, a 2020. i Sporazum o otvorenom nebu. Sankcije uvedene za vreme predsednika Obame nisu više bile samo sredstvo nego zapravo i jedina politika predsednika Trampa prema Rusiji. Nakon Trampovog poraza na izborima 2020. godine državni sekretar Majk Pompeo (Mike Pompeo), ocenjujući odnose sa Rusijom tokom njegovog mandata, rekao je da: „Nijedna administracija nije bila tako oštra prema Rusiji kao što smo mi bili. Tačka. Pogledajte činjenice” (Tanjug 2021). On je dodao da je od 2017. godine Trampova administracija uvela sankcije za više od 365

ruskih subjekata kao znak odgovora na kako je naveo „destabilizirajuće i agresivne akcije Rusije u Ukrajini i širom Evrope” (*Tanjug* 2021).

Šta se to desilo nakon ulaska predsednika Trampa u Belu kuću? Zašto je umesto očekivanog poboljšanja došlo do pogoršanja odnosa sa Rusijom? Odmah nakon dolaska na vlast novoizabrani predsednik se suočio sa velikim protivljenjem praktično celokupnog establišmenta projektu poboljšavanja odnosa sa Moskvom. Svega nekoliko dana nakon ulaska u Belu kuću, novoimenovani savetnik za nacionalnu bezbednost Majkl Flin (Michael Flynn) bio je primoran da podnese ostavku zbog diplomatskih kontakata sa Rusijom pre nego što je zvanično stupio na dužnost. Usled velikog pritiska medija i političkih oponenata, Tramp je praktično nastavio sa politikom svojih prethodnika prema Rusiji. Osudio je ruske akcije u Siriji i hapšenje demonstranata u Moskvi, nastavio sa obnavljanjem sankcija Moskvi. U svom obraćanju naciji 2017. godine, nakon godinu dana provedenih u Beloj kući, predsednik Tramp je označio Rusiju i Kinu kao dva vodeća suparnika koji dovode u pitanje američke interese, privredu i vrednosti, s tim što je kasnije tokom njegovog mandata Kina preuzela ulogu glavnog strateškog protivnika. Konflikt oko unutrašnjih sukoba u Venecueli od 2019. godine samo je dodatno zaoštrio i zakomplikovao relacije dve sile. Sastanci dvojice predsednika na marginama G 20 u Hamburgu 2018, Argentini 2019. i Osaki 2020. godine nisu doneli nikakve značajnije pomake u odnosima Vašingtona i Moskve.

Ključni razlog Trampovog neuspeha u obnovi odnosa dveju država bio je u otporu na koji je našao unutar vašingtonskog establišmenta i obe političke partije.² U suštini Tramp je potcenio nepoverenje koje su prema Moskvi imali predstavnici obe stranke u SAD. U svojoj zanimljivoj knjizi Stiven Volt (Stephen Walt) objašnjava kako su obe američke stranke povezane i upletene u politiku promocije liberalizma izvan granica SAD (Walt 2018). Otuda su demokrate i republikanci lako postigli konsenzus u Kongresu da treba nastaviti sa politikom kažnjavanja Rusije sve dok se ne povuče iz Ukrajine i vrati Krim. Štaviše, Kongres je 2017. godine nametnuo sankcije Rusiji koje je Tramp nevoljno potpisao. Situacija se za Trampa još više pogoršala nakon što je Demokratska stranka preuzeila kontrolu nad Predstavničkim domom Kongresa u novembru 2018. godine (McKeon and Tess 2019, 76–77). Tako je umesto da pobedom Trampa

² Kod nas se ovom temom bavio Vladimir Trapara koji zastupa drugačije mišljenje u vezi uzroka neuspeha predsednika Trampa u implementaciji njegove spoljne politike. On smatra da Tramp nije uspeo ne zbog otpora establišmenta nego zato što nije imao koherentnu veliku strategiju (Trapara 2017). O različitim pogledima na pitanje da li je predsednik Tramp imao „veliku strategiju” vidi više u radu Dragana Simića i Dragana Živojinovića (2019).

započne nova era u odnosima dveju zemalja, kako je to Rusija očekivala, ona u velikoj meri ujedinila predstavnike obe američke partije u strahu od arhinepriatelja – Rusije. Ovaj strah je bio još više pojačan brojnim optužbama vodećih medija, vašingtonskog establišmenta i predstavnika Demokratske stranke zbog navodnog mešanja Rusije u američke izbore 2016. godine i pomoći Trampu (Norris and Inglehart 2019, 23).

Sa većinom antiruski nastrojenih predstavnika i Demokratske i Republikanske partije u oba doma Kongresa, Trampu su praktično od samog početka mandata bile vezane ruke u pogledu razvoja budućih odnosa sa Rusijom. Time je uspostavljena nova realnost u relacijama između dve zemlje – politika prema Rusiji nije više bila isključivo u domenu Bele kuće nego je na nju u značajnoj meri uticao i Kongres gde je došlo do „tihe“ saradnje dve partije – Demokrata za koje je najvažnije bilo da spreče da predsednik „izda“ nacionalne interese saradnjom sa Putinom i Republikanaca koji su zadržali tradicionalno oštar stav prema Moskvi žečeći da se na taj način ograde od bilo kakvih optužbi demokrata za „nacionalnu izdaju“. Iako distinkcija između stavova predsednika i Kongresa nije nešto novo u američkoj političkoj istoriji ona je postala jedno od osnovnih obeležja Trampovog mandata. Po mišljenju mnogih istraživača upravo je odnos prema Rusiji najbolji primer ovog razmimoilaženja. Tako na primer Eliot Abrams (Elliott Abrams), koji je služio u Reganovoj i Bušovoj vlasti, piše o tome kakve je sve šokove Tramp izazivao u Washingtonu pozitivno se izražavajući o Putinu, ističući da bi i Rusija trebalo da učestvuje na samitu G8 2018. godine u Kanadi odakle je izbačena zbog aneksije Krima, ili kada je izjavio da je Krim ruski jer svi koji тамо žive govore ruski jezik. Na ovaj stav predsednika Trumpa reagovao je čak i njegov, tada najbliži saradnik, savetnik za nacionalnu bezbednost Džon Bolton (John Bolton), rekavši da to nije pozicija SAD i da SAD neće priznati aneksiju Krima (Abrams 2019, 130–131).

Kako se Rusija snašla u ovom laverintu različitih uticaja i lobiranja američke spoljne politike pod predsednikom Trampa? Predstavnici ruskih vlasti nisu krili razočarenje onim što je Tramp uradio i još više onim što je obećao, a nije uradio. U novonastaloj konfuziji u relacijama između dveju država Rusija je nastavila sa politikom formulisanom krajem prve decenije 21. veka, a čija suština bi se mogla svesti na njenu želju za stabilnim i predvidljivim dijalogom sa SAD na osnovu principa ravnopravnosti, s jedne strane, i aktivnostima na slabljenju vladajućeg međunarodnog liberalnog poretku koji je nakon ratova na Bliskom istoku i širenja NATO na Istok, postao, po njenom mišljenju, pokriće za imperijalističko ponašanje SAD, s druge strane (*Reuters* 2007; Kabaskalova 2017). Prema mišljenju Ričarda Hasa (Richard Haass), cilj Rusije je nakon završetka Hladnog

rata bio da izbegavajući direktni vojni sukob sa SAD podriva vladajući svetski poredak. Has smatra da

Iako je Rusija izbegla svaki direktni vojni sukob sa NATO-om ona je bez sumnje iskazala rastuću želju da poremeti postojeći status quo: kroz upotrebu sile u Gruziji 2008. i Ukrajini do 2014, čestu neselektivnu upotrebu sile u Siriji i agresivno korišćenje sajber rata u pokušaju da utiče na ishod političkih izbora u SAD i Evropi (Haass 2019, 27).

U suštini cilj Rusije je bio da ostvari što veći regionalni i međunarodni uticaj i na taj način afirmiše svoj legitimitet kao velike sile, kaže Džon Ikenberi (John Ikenberry) vodeći američki stručnjak za međunarodne odnose (Ikenberry 2010, 515). Bez obzira na međusobne simpatije dva predsednika, Moskva je zaključila da se američka politika prema Rusiji neće značajnije promeniti u doglednoj budućnosti i odlučila da iskoristi probleme koji su tokom mandata predsednika Trampa nastali u relaciji SAD sa Kinom i Evropskom unijom i pokuša da se nametne kao stabilan i predvidljiv partner u međunarodnim odnosima.

Ipak, uprkos svim razočarenjima Moskve kada je u pitanju ono što Tramp nije uradio na planu normalizacije odnosa dveju država, profesor Ričard Sakva (Richard Sakwa) sa Univerziteta u Kentu smatra da je Putin imao sve razloge da bude zadovoljan jer se nakon izbora Trampa i napuštanja ranijeg liberalnog kursa američke spoljne politike „tok istorije okreće u njegovu korist“ (Sakwa 2017, 323). Za političku elitu u Vašingtonu i posebno njenu spoljнополитичку zajednicu najozbiljniji problem u odnosima sa Rusijom predstavljao je upravo udar Putina na međunarodni liberalni poredak koji se više od pola veka smatrao okosnicom američke spoljne politike. Kako primećuju Kuli i Nekson, „(n)aročito nakon aneksije Krima Moskva je želela značajne promene u pravilima, normama i aranžmanima svetske politike – arhitekturi međunarodnog poretku“ (Cooley and Nexon 2020b, 9). Izbor prvog američkog predsednika posle Drugog svetskog rata koji je otvoreno rekao da ne podržava liberalni međunarodni poredak otvorio je prostor ruskom predsedniku Putinu da kaže kako „liberali ne mogu više diktirati bilo šta i bilo kome kao što su to pokušavali prethodnih decenija. Liberalna ideja je postala zastarela“ (*The Guardian* 2019). Zanimljivo je primetiti da Putinov stav podseća na ono što je o liberalizmu u međunarodnim odnosima govorio ne samo predsednik Tramp nego i predstavnici teorije realizma. Prema Miršajmerovom tumačenju

U celini gledano Rusija i Zapad se rukovode različitim pravilima. Putin i njegovi sunarodnici razmišljaju i deluju kao realisti dok se zapadni lideri rukovode liberalnim idejama kada je u pitanju međunarodna politika. Rezultat toga je bio da su SAD i njeni saveznici nemerno provocirali velike krize koje ne pokazuju znake smirivanja u znatnoj meri zbog toga što se liberalne

demokratije nerado upuštaju u diplomatski dijalog sa autoritarnim državama (Mearsheimer 2018, 178–179).

Nema nikakve sumnje da je američka spoljna politika u posthладnoratovskom periodu doživela niz neuspeha počev od Bliskog istoka, preko promocije ideje demokratije širom sveta, do Rusije i Ukrajine, i pokazala se kao štetna ne samo za SAD nego i samu ideju liberalizma. Tu su u pravu njeni brojni kritičari. Međutim, Trampova administracija, kao ni drugi kritičari ideje liberalizma u međunarodnim odnosima, nisu odgovorili na važno teorijsko i političko pitanje – kako i na koji način u novostvorenim međunarodnim okolnostima zaštititi minimum ljudskih prava na bilo kojoj teritoriji naše planete, a da to nema prefiks ideološkog nametanja nečijeg vrednosnog sistema? I da li je to uopšte moguće? Da li je to moguće ostvariti kroz sistem Ujedinjenih nacija i Saveta bezbednosti UN? Očigledno je da će to biti jedno od važnih pitanja budućeg svetskog poretku bez obzira kako on bude izgledao i ko budu bili njegovi ključni akteri.

Tradicionalni rivali – Rusija i Ujedinjeno Kraljevstvo

Po nekim svojim karakteristikama od relacije između SAD i Rusije još su složeniji odnosi između druge velike zapadne sile – Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije. Veze između dve države spadaju u najkompleksnije u savremenom svetu (Gleason 1950). Ruska i britanska imperija su bile konkurenti u borbi za dominaciju u Aziji u 19. veku i ratovale su u Krimskom ratu. S druge strane, ruska i britanska kraljevska porodica su negovale bliske veze i venčavali se međusobno. Za bogate Ruse London je oduvek bio najomiljenije mesto u Evropi za život, sticanje obrazovanja i ulaganje novca (Stent 2019, 71–73). To se značajno promenilo u poslednjih desetak godina nakon što su Britanci doneli niz zakona protiv pranja novca, a odnosi dveju zemalja su se još više zaošttrili nakon brojnih špijunskih afera. Britanski premijer Boris Džonson je tokom posete britanskim vojnicima u Estoniji 2019. godine rekao da se kao i mnogi britanski premijeri pre njega nadoj da će obnoviti veze sa Rusijom, ali da to nije moguće zbog teških problema koji opterećuju međusobne odnose, misleći pritom pre svega na aktivnosti ruskih agenata u Ujedinjenom Kraljevstvu, ruske pretnje baltičkim zemljama i aneksiju Krima (*Radio Free Europe* 2019). Za Ujedinjeno Kraljevstvo Rusija je revizionistička i neprijateljska sila koja svojim agresivnim ponašanjem urušava međunarodni liberalni poredak, a u Moskvi se na Ujedinjeno Kraljevstvo gleda kao na marginalnu ali neprijateljsku silu koja praktikuje politiku duplih standarda (Sakwa 2017, 249–277). Takođe, u Ujedinjenom Kraljevstvu se na

Rusiju gleda i kao na državu sa ograničenim ljudskim pravima i masivnom korupcijom (Dawisha 2014). Jedan od vodećih stručnjaka za odnose Zapada i Rusije Ričard Sakva je zanimljivo primetio kako je pragmatska spoljna politika na koju su Britanci veoma ponosni u poslednje dve decenije postala mnogo više ideologizovana nego spoljne politike drugih zemalja Zapada, ne računajući SAD (Sakwa 2018). Kao eklatantan primer ideologizacije britanske spoljne politike Sakva ističe upravo odnos prema Rusiji i njene pokušaje da obnovi Hladni rat (Sakwa 2018, 35). Odnosi dve zemlje prolaze kroz izuzetno turbulentan period tokom poslednje dve decenije počev od ubistva bivšeg ruskog agenta Aleksandra Litvinjenka (Alexander Litvinenko) u Londonu 2006. godine (Gamble 2011, 314), preko krize u Ukrajini, ruske aneksije Krima pa sve do različitog viđenja rata u Siriji, gde je Rusija podržala predsednika Asada za razliku od Londona koji se zalagao za upotrebu sile u smeni sirijskog režima. Velika Britanija se čak zalagala za uvođenje dodatnih sankcija Rusiji u okvirima Evropske unije, ali to nisu prihvatile druge uticajne evropske države.

Stav britanske političke elite prema Rusiji sublimirao je ministar odbrane u periodu od 2014. do 2017. godine Majkl Falon (Michael Fallon) u svom predavanju na Univerzitetu Sv. Endrjuz održanom 2017. godine. On je tom prilikom rekao da ruska intervencija u Siriji nije imala za cilj uništenje Islamske države, već podršku Asadovom režimu što po njemu potvrđuje podatak da 80% izvršenih vazdušnih napada nije bilo usmereno na Islamsku državu nego na sirijsku opoziciju. Fallon je izneo i svoje opservacije o načinu kako Rusija koristi dezinformacije i neistine u odbrani svoje politike. U tom smislu pomenuo je ruske reakcije na obaranje holandskog aviona iznad Ukrajine, predstavljanje NATO kao agresora i tvrdnje kako je EU u fazi političkog raspada (Fallon 2017). Ovakvom politikom Rusija je kreirala, po rečima Falona, doba posle istine. U okviru sajber rata između Zapada i Rusije Fallon je pomenuo i slučajeve ruskih napada na francuski kanal TV Monde, nemačke i holandske medije (Fallon 2017). Posebnu pažnju je posvetio i ruskom mešanju u crnogorske izbore 2016. godine, kada je istraga pokazala, kako on kaže, da su dva ruska državljanina bila umešana u pokušaj puča u toj zemlji (Fallon 2017). Fallon je naveo i to da je Rusija nasuprot dolasku 950 vojnika Ujedinjenog Kraljevstva u Poljsku i Estoniju rasporedila više desetina hiljada svojih vojnika. Uprkos svemu tome, Fallon smatra da Rusija ima svoje legitimne interese koji se moraju poštovati i da postoji prostor za saradnju posebno u slučaju oko Sirije, Irana i Ukrajine uključujući i saradnju oružanih snaga NATOa i Rusije (Fallon 2017). Svoje predavanje Fallon je zaključio rekavši kako Rusija testira i NATO i Zapad i pokušava da destabilizuje zemlje Zapada. Ona sama je, po njegovim rečima, izabrala da postane suparnik umesto partner Zapadu (Fallon 2017).

Očekivano, Bregzit nije ništa promenio u relacijama izmedju dve zemlje. Ideja britanskih zvaničnika o novoj globalnoj ulozi Ujedinjenog Kraljevstva nije otvorila prostor za neko značajnije poboljšanje odnosa dve zemlje. Osim tradicionalno dobrih veza u oblasti kulture, Ujedinjeno Kraljevstvo i Rusija nemaju posebno razvijene odnose u drugim sferama. Trgovinske veze nisu ni blizu razvijene kao one koje Ujedinjeno Kraljevstvo ima sa Evropskom unijom, SAD, zemljama Zaliva ili Kinom (Pribičević 2019, 146). U oblasti bezbednosti i spoljne politike relacije su svedene na minimum nakon ruske intervencije u Ukrajini i uglavnom se tiču saradnje u borbi protiv islamskog terorizma. Tokom nekoliko susreta sa ruskim predsednikom Putinom i ministrom Lavrovim nakon Bregzita, tadašnja premijerka Tereza Mej (Theresa May) i ministar spoljnih poslova Boris Džonson su izrazili želju za unapređenjem odnosa dveju zemalja, ali do napretka u relacijama sa Rusijom nije došlo. Štaviše, britanski premijer Džonson je na samitu o Libiji u Berlinu održanom 19. janura 2020. godine rekao predsedniku Rusije da neće biti normalizacije odnosa sve dok Moskva ne prekine sa svojim „destabilizirajućim aktivnostima koje ugrožavaju bezbednost”, misleći pri tom pre svega na aktivnosti ruskih agenata na teritoriji Ujedinjenog Kraljevstva i njegovih saveznika (*Reuters* 2020).

Zvanična Moskva je odbacila sve ove optužbe i okrivila London za širenje rusofobije. Predsednik Putin je ocenio da su odnosi dve zemlje u čorsokaku i da je u interesu obe zemlje da reše međusobne probleme (*Telegraph* 2018). U Moskvi se, uprkos diplomatskim izjavama zvaničnika, ne krije zadovoljstvo zbog napuštanja EU od strane Ujedinjenog Kraljevstva jer se time, po njenom mišljenju, slabí Unija, ali i otvara prostor da Rusija još intenzivnije radi na unapređenju bilateralnih veza sa Nemačkom ili Francuskom, čemu je ona oduvek davala prioritet. Angela Stent (Angela Stent) direktorka Odeljenja za Rusiju na vašingtonskom Univerzitetu Džordžtaun, smatra da se u Rusiji na Bregzit gleda pozitivno zbog nekoliko razloga. Prema Stenotovoj

Napuštanje EU od strane UK može uticati da se i druge zemlje unutar EU odluče na takav korak na duži rok. Štaviše, postojala je nada da bi Britanija, oslabljena napuštanjem EU, bila sklonija da pokuša da popravi ekonomski i političke odnose sa Rusijom. S druge strane, postojalo je saznanje da bi evropsko i globalno ekonomsko slabljenje izazvano Bregzitom moglo oštro pogoditi rusku ekonomiju (Stent 2019, 74–75).

Slične stavove iznose i predstavnici ruske akademске zajednice. Tako na primer, direktor Instituta za Evropu Aleksej Gromiko (Alexey Gromyko) ukazao je da Bregzit može imati korozivan efekat na države i grupacije koje su želele da nanesu štetu Rusiji (Gromyko 2017, 3). Međutim, sa stanovišta britanskih interesa Bregzit je, smatra Gromikom, predstavljaо stratešku grešku njenog

političkog establišmenta (Gromyko 2017, 5). Interesantno je primetiti da su i američki predsednik Tramp i Rusija sa zadovoljstvom dočekali ishod referenduma u Ujedinjenom Kraljevstvu, jer je izlazak iz Unije bio u skladu sa njihovim politikama preferiranja bilateralnih odnosa u odnosu na multilateralizam.

Zaključna razmatranja

Na prethodnim stranama smo pokazali kako predsednik Tramp nije uspeo u svojoj želji da poboljša odnose dveju država polazeći od njihovih političkih i ekonomskih interesa. Tome je pre svega doprinela velika antiruska koalicija Republikanske i Demokratske partije, vodećih medija i establišmenta u SAD. Kao što smo videli promenu nisu doživele ni veze između Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije nakon Bregzita. Odnosi dve države su ostali hladni i zaoštreni zbog različitog tumačenja ratova na Bliskom Istoku, uloge ruskih agenata na tlu Ujedinjenog Kraljevstva, odnosa između Rusije i Ukrajine.

U međuvremenu su 2020. godine u SAD godine održani predsednički izbori na kojima predsednik Tramp nije uspeo da osvoji drugi mandat. Njegova unutrašnja politika je samo uvećala već postojeće podele unutar američkog društva, a pandemija virusa korona i sa njom povezana velika ekomska kriza, dramatičan porast broja nezaposlenih i siromaštva, rasni i socijalni nemiri su doveli i do poraza na izborima 2020. godine. Za predsednika je izabran demokrata Džozef Bajden koji se zalaže za sve ono što je obeležilo američku spoljnu politiku pre Trampa počev od koncepta multilateralizma do promocije demokratije u svetu. Već prvog dana svog mandata novi predsednik je potpisao dokumente koji poništavaju prethodne Trampove odluke o procesu povlačenja SAD iz Svetske zdravstvene organizacije i napuštanju Pariskog klimatskog sporazuma, zabrani ulaska u Ameriku građanima određenog broja zemalja sa većinskim muslimanskim stanovništvom, izgradnji zida duž granice sa Meksikom.

U svom spoljnopolitičkom programu objavljenom u časopisu *Foreign Affairs* novoizabrani predsednik kaže da Amerika mora ponovo da predvodi svet u borbi za demokratiju, protiv klimatskih promena i terorizma. U članku pod nazivom „Zašto Amerika mora ponovo da predvodi“ Bajden se založio i za obnovu odnosa sa tradicionalnim saveznicima, posebno Evropljanim i jačanje NATO. Značajno mesto u programu je posvećeno odnosima sa Rusijom. Na osnovu iznesenih stavova kao i njegovih ranijih istupanja može se zaključiti da će Bajden nastaviti sa tradicionalno nepoverljivom i suparničkom politikom prema Rusiji za koju, kao što smo pokazali, postoji saglasnost obe američke stranke. Tako on u duhu

politike ranijih predsednika Klintonova, Buša i Obame kaže da NATO mora biti jak da bi zaustavio agresiju Kremlja (Biden 2020, 306). Novi predsednik SAD će mnogo više nego Tramp raditi na podršci civilnom sektoru i ruskoj opoziciji Putinu čiji režim naziva autokratskim i kleptokratskim (Biden 2020, 306). S druge strane, Bajdenova administracija će nastaviti sa oštom politikom svog prethodnika prema Kini zbog „krađe američke tehnologije i intelektualne svojine i ugrožavanja ljudskih prava“ (Biden 2020, 303–304) što će svakako uticati i na odnose sa Rusijom budući da će Amerika morati da vodi računa o tome da oštom politikom prema Moskvi ne dovede do približavanja Rusije i Kine.

U pomenutom članku Bajden je posebno kritikovao Putinovo tumačenje ideje liberalizma kao zastarele što ne predstavlja iznenadenje jer, kao što smo pokazali, zagovornike ove ideologije je najviše pogodila upravo ruska politika podrivanja međunarodnog poretka zasnovanog na principima liberalizma. Ipak, uprkos Bajdenovoj podršci ideji liberalizma kao i najavi da će organizovati globalni samit posvećen obnovi demokratije u svetu nije realno očekivati da bi ova ideja mogla biti zastupljena u američkoj spoljnoj politici u meri u kojoj je to bila nakon Drugog svetskog rata. Ta vremena su prošla i SAD nemaju više ekonomski, političke i vojne snage za dominaciju iz vremena vladavine liberalnog poretka. Novoizabrani predsednik Bajden će biti prinuđen da se pre svega bavi brojnim unutrašnjim problemima sa kojima se Amerika suočava. Uostalom i on sam u već pomenutom članku „Zašto Amerika mora ponovo da predvodi“ kaže da se Amerika prvo mora suočiti sa problemima u obrazovanju, infrastrukturni i socijalnim nejednakostima pre nego što ponovo bude mogla da bude primer drugim zemljama.

Za očekivati je da će se vlada Ujedinjenog Kraljevstva rado priključiti oštijem kursu predsednika Bajdene prema Rusiji jer se novoizabrani predsednik Amerike, u skladu sa britanskom spoljnom politikom, zalaže za jačanje NATO, podršku ruskoj opoziciji i civilnom sektoru, promociju demokratije u svetu. Za politiku Ujedinjenog Kraljevstva je posebno značajno to što se Bajden vraća spoljnoj politici zasnovanoj na idejama liberalizma jer se, kao što smo videli na prethodnim stranama, u Londonu pored delovanja ruskih agenata na teritoriji Ujedinjenog Kraljevstva Putinu najviše zamera upravo zbog aktivnosti na rušenju vladajućeg liberalnog poretka. Uprkos dobrim vezama premijera Džonsona i bivšeg američkog predsednika koji je podržao Bregzit, pobeda Bajdene će doneti olakšanje Ujedinjenom Kraljevstvu i zbog njegovog zalaganja, nasuprot Trampu, za povratak Amerike na svetsku političku scenu gde će London pokušati da uz pomoć predsednika Bajdene pronađe prostor i za svoju novu globalnu ulogu nakon napuštanja EU.

Rusija će najverovatnije nastaviti sa svojom dosadašnjom spoljnopolitičkom strategijom iščekujući poteze novog predsednika SAD od koga nema previše očekivanja kada su u pitanju budući odnosi dve zemlje. Još manje očekivanja Rusija ima kada su pitanju odnosi sa Ujedinjenim Kraljevstvom s obzirom na težinu problema koji opterećuju odnose dve države.

Bibliografija

- Abrams, Elliott. 2019. "Trump Versus the Government". *Foreign Affairs* 98(1): 129–138.
- Biden, Joseph. 2020. "Why America Must Lead Again". *Foreign Affairs* 99(2): 298–310.
- CNN. 2017. "80 times Trump talked about Putin". <https://edition.cnn.com/interactive/2017/03/politics/trump-putin-russia-timeline/>.
- Cohen, Stephen. 2001. *Failed Crusade – America and the tragedy of post-communist Russia*. New York: Norton and Company.
- Cooley, Alexander and Daniel Nexon. 2020a. "How Hegemony Ends". *Foreign Affairs* 99(4): 143–155.
- Cooley, Alexandar and Daniel Nexon. 2020b. *Exit from Hegemony Unraveling of the American Global Order*. Oxford: Oxford University Press.
- Dawisha, Karen. 2014. *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?* New York: Simon and Schuster.
- Desch, Michael. 2008. *Power and Military Effectiveness: The Fallacy of Democratic Triumphalism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Doyle, W. Michael. 1986. "Liberalism and World Politics". *American Political Science Review* 80(4): 1151–1169.
- Dunne, Tim. 2008. "Liberalism". In: *The Globalisation of World Politics*, edited by John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, 108–120. Oxford: Oxford University Press.
- Fallon, Michael. 2017. "Coping with Russia". Gov UK, February 2. <https://www.gov.uk/government/speeches/coping-with-russia>.
- Gamble, Andrew. 2011. "Britain in the World". In: *Developments in British Politics*, edited by Richard Heffernan, Philip Cowley, Colin Hay, 302–317. London: Palgrave Mcmillan.

- Gleason, H. John. 1950. *The Genesis of Russophobia in Great Britain – A study of the Interaction of Policy and Opinion*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Gromyko, Alexei. 2017. "Brexit, The View from Rusia". *Working Paper 3*. Russian Academy of Science, Institute of Europe. <http://en.instituteofeurope.rs>.
- Gromyko, Alexei. 2017. "The EU global strategy – Is it global and strategic?". In: *The EU global strategy: Implications for Russia*, 43–52. Moscow and Egmont: Institute of Europe, Russian Academy of Science, and Royal Institute for International Relations.
- Haass, Richard. 2019. "How a World Order Ends". *Foreign Affairs* 98(1): 22–31.
- Ikenberry, John. 2010. "The liberal international order and its discontents". *Millenium* 38(3): 509–521.
- Ikenberry, John. 2018. "The end of liberal international order?" *International Affairs* 94(1): 7–23.
- Kabasakalova, Maria and Yurakov. 2017. "Ideological roots of imperial character of US foreign policy strategy". *Россия и Америка в XX веке* (1). <https://rusus.jes.su/s207054760005175-9-1/>.
- Karaganov, Sergej. 2014. „Долгаја конфронтација“ [Long confrontation]. *Izvestiya*, September 3.
- Levada Center. 2018. "Табу в сфере секса и репродукции" [Taboos in the sphere of sex and reproduction], January 11. www.levada.ru/2018/01/11/17389.
- McKeon, Brian and Caroline Tess. 2019. "How Congress Can Take Back Foreign Policy". *Foreign Affairs* 98(1): 76–88.
- Mearsheimer, John. 2018. *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. New Heaven: Yale University Press.
- New York Times. 2016. "Trump says NATO is 'obsolete', UN is 'Political Game'", April 2. <https://www.nytimes.com/politics/first-draft/2016/04/02/donald-trump-tells-crowd-hed-be-fine-if-nato-broke-up/>.
- Norris, Pippa and Ronald Inglehart. 2019. *Cultural Backlash, Trump, Brexit and authoritarian populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nuland, Victoria. 2020. "Pinning down Putin – How Confident America should Deal With Russia". *Foreign Affairs* 99(4): 93–105.
- Nye, Joseph. 2019. "The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump". *International Affairs* 95(1): 63–80.

- Peterson, James. 2017. *Russian-American relations in the post-cold war world*. Manchester: Manchester University Press.
- Posen, Barry. 2018. "The Rise of Illiberal hegemony". *Foreign Affairs* 97(1): 20–27.
- Pribićević, Ognjen. 2018. „Kriza zapadnog liberalizma i njene refleksije na Srbiju”. U: *Ka evropskom društvu*, uredili Liljana Čičkarić i Aleksandar Bošković, 11–27. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pribićević, Ognjen. 2019. „Britanska diplomatija novca i trgovine”. *Međunarodni problemi* LXXI(2): 137–159.
- Pribićević, Ognjen. 2020. "Trump, Brexit and the crisis of the world liberal order". *Teorija in Praksa* 57(2): 471–488.
- Radio Free Europe*. 2019. "British PM Johnson Says Not Possible To Reset Russia Relations", December 24. <https://www.rferl.org/a/british-boris-johnson-russia-not-possible-reset-russia-relations/30341538.html>.
- Reuters*. 2007. "Putin: „U.S. ‘imperialism’ means new arms race”, May 31. <https://www.reuters.com/article/us-russia-usa-missile/u-s-imperialism-means-new-arms-race-putin-idUSL3147787120070531>.
- Reuters*. 2020. "No normalization in relations yet, UK PM Johnson tells Russia's Putin", January 19. <https://www.reuters.com/article/us-britain-security-russia/no-normalization-in-relations-yet-uk-pm-johnson-tells-russias-putin-idUSKBN1ZION9>.
- Sakwa, Richard. 2017. *Russia against the Rest: The Post-Cold War Crises of World Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sakwa, Richard. 2018. "Russo-British Relations in the Age of Brexit". *Russie Nei Reports* (22). IFRI. <https://www.ifri.org/en/publications/etudes-de-lifri/russieneireports/russo-british-relations-age-brexit>.
- Simić, Dragan i Dragan Živojinović. 2019. "Western Balkans US policy in the context of the president Trump's grand strategy". *Srpska politička misao* 65(3): 13–42.
- Stent, Angela. 2019. *Putin's World – Russia against the West and with the rest*. New York: Hachette Book Group.
- Talbott, Strobe. 1995. "Why NATO Should Grow". *New York Review of Books*, August 10.
- Tanjug*. 2021. „Pompeo, Trampova administracija bila najoštrija prema Rusiji”, 3. Januar, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2021&mm=01&dd=03&nav_category=78&nav_id=1790261.

- Telegraph*. 2018. "Putin calls for better UK-Russia relations", December 20. <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/12/20/putin-holds-marathon-annual-press-conference-turbulent-year/>.
- The Guardian*. 2019. "Liberalism is obsolete, warns Putin ahead of May meeting", June 27. <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/27/putin-skripal-attack-should-not-affect-uk-russia-relations>.
- Trapara, Vladimir. 2017. "Does Trump have a grand strategy?". *The Review of International Affairs* LXVIII(1168): 56–71.
- Walt, Stephen. 2018. *The hell of Good Intentions: American's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Ognjen PRIBIĆEVIĆ

TRUMP, BREXIT AND RUSSIA

Abstract: The relations with Russia rank among the most important and most complex issues in the US and UK foreign policy. The years after the Second World War have been marked by an exhausting arms race between the Western and Eastern bloc that ended with the fall of the Berlin Wall, the break-up of the Soviet Union and the victory of the United States and its Western allies. The purpose of this paper is to analyse the relations between the US and the United Kingdom on the one hand, and Russia, on the other, during the mandate of President Trump and after Brexit and point to possible directions that these relations may take in the aftermath of Biden's victory in the 2020 US Presidential elections. The author proceeds from a hypothesis that the efforts of President Trump, who, contrary to his predecessors, felt that the relations with Russia should be based on interests rather than ideology, have failed. He has not been successful primarily due to the huge resistance mounted by the state structures, mainstream media and anti-Russian coalition forged by the Republican and Democratic parties. The relations between the UK and Russia remain cold after Brexit as well due to the severe problems between the two countries. The first part will deal with the strained relations between the United States and Russia following the West's victory in the Cold War, the efforts of President Trump to improve these relations and his failure to do so. The second part of the paper will address the relationship between the United Kingdom and Russia, which is in many respects even more complicated than that between Russia and the US. After Brexit, the relations between the two countries continue to be plagued by the activities of the Russian agents in Great

Britain, the crisis in Ukraine and different views on the war in Syria. In the third part, the concluding part of the paper, the author tried to answer the question of how the relations between the US and Russia will develop after Joseph Biden won the 2020 US Presidential elections. According to him, the new President will continue to pursue the traditional policy towards Russia agreed upon by both US parties. It can be expected that Biden will, despite the policy of sanctions pursued by his predecessors, Obama and Trump, engage more in supporting the opposition and civilian sector in Russia. Given the cold and strained relations between these two states, it may be assumed that Great Britain will readily follow a new, tougher course of action pursued by President Biden towards Russia and Putin. It is especially important for UK politics that Biden returns to the ideas of liberalism because, as we have seen on previous pages, in London, in addition to the actions of Russian agents on the UK territory, Putin is most resented precisely for his activities to overthrow the ruling liberal order. Despite the good ties between Prime Minister Johnson and the former US President who supported Brexit, Biden's victory will bring relief to the UK because of his commitment, as opposed to Trump, to bring back America to the world political stage, where London is likely to expect to find space for its new global role after leaving the EU. On the other hand, Moscow will probably continue with its past foreign policy strategy in anticipation of the moves to be taken by the new US President without high expectations regarding the future relations between the two countries. Russia has even fewer expectations when it comes to relations with the UK, given the gravity of the problems that burden the relations between the two countries

Keywords: USA, Russia, United Kingdom, Brexit, Donald Trump, international relations, liberalism, realism.

Nagorno-Karabah u jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava

Aleksa NIKOLIĆ¹

Apstrakt: Rad analizira sukob između Azerbejdžana i Jermenije oko Nagorno-Karabaha iz ugla jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava u pogledu kršenja ljudskih prava zaraćenih strana neposredno vezanog za spornu teritoriju. Evropski sistem zaštite ljudskih prava predstavlja jedno od najvećih evropskih ostvarenja u domenu prava naročito ukoliko imamo na umu da njegove presude obavezuju potpisnice Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama, dajući mu na neki način nadsudsku snagu. Sud se kroz analizu dva slučaja, *Sargsjan protiv Azerbejdžana* i *Čiragov i ostali protiv Jermenije*, u svom radu bavio nekim vrlo interesantnim pitanjima koja mogu podstići različite interpretacije Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama, ali i na neposredan način uticati na rešavanje sukoba oko teritorije Nagorno-Karabah. S tim u vezi, posebno je interesantna i značajna analiza (ne)postojanja prava naroda Nagorno-Karabaha na samoopredeljenje. Autor zaključuje da je Sud u svojim presudama zauzeo određena stanovišta koja mogu biti od velikog značaja prilikom daljeg rešavanja statusa Nagorno-Karabaha pred međunarodnom zajednicom i međunarodnim organima.

Ključne reči: Azerbejdžan, Jermenija, Nagorno-Karabah, Evropski sud za ljudska prava, sudska praksa, pravo na imovinu, konstitucionalizacija međunarodnog prava.

Stanovništvo Nagorno-Karabaha je od početka devedesetih godina 20. veka neprestano izloženo različitim kršenjima i ograničenjima u uživanju ljudskih prava i sloboda. Ratni sukobi koji su proistekli iz raspada Sovjetskog Saveza, preneli su se i na spornu teritoriju Nagorno-Karabaha, koja se formalno našla u sastavu

¹ Autor je asistent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

E-pošta: aleksa.nikolic@ius.bg.ac.rs

Rad je nastao kao prilog strateškom projektu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu za 2021. godinu „Epidemija. Pravo. Društvo“.

Azerbejdžana, a većinski je naseljena jermenskim stanovništvom koje je zahtevalo osamostaljenje. U pitanju su mahom povrede prava na stanovanje, odnosno prava na povratak interno raseljenih lica u svoje domove. Period zamrznutog konflikta pružio je priliku oštećenim licima da se najpre obrate sudske instancama u Azerbejdžanu i Jermeniji, a potom i Evropskom sudu za ljudska prava. Međutim, ponovna eskalacija oružanih sukoba između Azerbejdžana i Jermenije dovela je do novih problema za stanovništvo ove sporne teritorije. Postavlja se pitanje kako će se Sud, u promenjenim okolnostima, suočiti i ophoditi prema promenjenim činjenično-složenim raspletima događaja i (ne)primenjivošću međunarodnog humanitarnog prava.

Konflikt između Azerbejdžana i Jermenije oko teritorije Nagorno-Karabaha vuče korene još iz vremena postojanja carske Rusije (Croissant 1998, 8; Krüger 2010, 2–4). Azerbejdžanci (ili Azeri) predstavljaju narod turkijskog porekla, koji je početkom 20. veka težio ujedinjenju sa Turskom. Želja za ujedinjenjem produbila je antijermenski stav među Azerima, imajući u vidu da su Jermenii, pored drugačije kulture, vere i tradicije predstavljali i fizičku prepreku ka ujedinjenju svetskih naroda (Croissant 1998, 8–10). Sukob je za vreme Sovjetskog Saveza bio „na tihoj vatri”, a bio je privremeno rešen formiranjem autonomne oblasti Nagorno-Karabah, koja se nalazila u sastavom delu Sovjetske Socijalističke Republike Azerbejdžan, pod kontrolom dominantnog jermenskog stanovništva. Karabaški Jermenii su 1919. godine prihvatili da se Nagorno-Karabah nađe u sastavu Sovjetske Socijalističke Republike Azerbejdžan, a zauzvrat su dobili teritorijalnu i kulturnu autonomiju, što je kasnije potvrđeno i Pariskim mirovnim sporazumom (detaljnije u Potier 2001, 2). Međutim, postoje autori poput Alfreda Stepana (Alfred Stepan) koji smatraju da narodi sa Kavkaza (Jermenii, Gruzini i Azerbejdžanci/Azeri) nisu imali mnogo izbora u pregovaranju prilikom „pristupanja” Sovjetskom Savezu, i da je samim tim ovde reč o „prinudnom federalizmu” (Stepan 1999, 23).

Kako se bližio raspad Sovjetskog Saveza, odnosno kako se izgubio uticaj Moskve kao garanta mira, lokalno jermensko stanovništvo je sve više težilo ujedinjenju sa zvaničnim Jerevanom. Na referendumu koji je bio održan 1988. godine, više od 80% stanovništva Nagorno-Karabaha se izjasnilo za pripajanje Jermeniji. Ovakvim rezultatima su se usprotivili sovjetski lideri koji su istakli da je referendum održan u suprotnosti sa tada važećim Ustavom Sovjetskog Saveza (SSSR), odnosno sa članom 78 koji pod posebnim uslovima dozvoljava samo federalnim jedinicama pravo na otcepljenje, a ne i autonomnim oblastima. Uz to, Mihail Gorbačov (Mikhail Sergeyevich Gorbachev) smatrao je da bi na taj način došlo do još veće destabilizacije zemlje (Zürcher 2007, 53). Prema mišljenju Erika Melandera (Eric Melander), „sovjetski lideri su se usprotivili jermenskom dizajnu Nagorno-Karabaha prevashodno zbog rizika da se ne pojave slični zahtevi iz različitih regiona Sovjetskog

Saveza” (Melander 2001, 53). Jermenски званичници се нису mnogo obazirali na važeći Ustav SSSR-a, користећи (ne)osnovano kao polaznu tačku za svoje захтевеsovjetski Zakon o postupcima za rešavanje pitanja vezanih za otcepljenje saveznih republika od Sovjetskog Saveza iz 1990. godine (Abilov, Isayev 2016, 292). Zvanični Baku je ignorisao rezultate referenduma i započeo vojnu ofanzivu na autonomnu oblast Nagorno-Karabah koju je, nakon proglašenja nezavisnosti od Sovjetskog Saveza, ukinuo posebnim zakonom 1991. godine (Resolution No. 279-XII 1991), pozvавши se pritom na princip *uti possidetis iuris* (detaljnije o ovom principu videti u Krivokapić 2010, 1110–1111; ICJ Reports 1992, 514). Takav čin je doveo do „domino efekta”, односно jednostranog proglašenja nezavisnosti Republike Nagorno-Karabah (коју Jermeniji često називају и Republika Arcah) u januaru 1992. godine. Sukob između Azerbejdžana i Jermenije oko Nagorno-Karabaha je потом prerastao u rat који је окончан у мају 1994. године nakon potpisivanja primirja u Moskvi.

Nedugo zatim дошло је до kršenja mira од стране sukobljenih strana, односно формирања tzv. Minsk grupe, од стране Organizације за европску безбедност и сарадњу (OEBS) са циљем да се створе одговарајући оквир за решавање сукоба.² Међутим, у атмосferi duboko ukorenjenog nepoverenja и neprijateljstva Minsk група до данас није пронаšла прихватљиво решење за обе стране које би решило правни и политички статус Nagorno-Karabaha. Поред Minsk групе, односно Савета безбедности Ујединjenih нација, и Савет Европе је покушао да допринесе решавању сукоба око територије Nagorno-Karabaha. У Резолуцији 1416 Парламентарне скупштине Савета Европе од 2005. године истиче се да је значајан део територије Азербеjdžana под окупацијом jermenских snaga, као и да separatističke snage контролишу спорну територију Nagorno-Karabaha (CoE Resolution 1416/2005, para. 1). У Резолуцији 1416 се даље navodi da okupacija стране територије од стране државе чланице Савета Европе [Jermenije, prim. aut.] predstavlja ozbiljnu повреду обавеза те државе као чланице Савета Европе и потврђује право интерна raseljenih lica sa područja Nagorno-Karabah na bezbedni i достојanstveni povratak u svoje domove (CoE Resolution 1416/2005, para. 2). Premda je dala nedvosmisлену подршку очuvanju територијалног integriteta Azerbejdžana i, између остalog, imenovala specijalnog izaslanika за регион Јужног Кавказа (2003), улога Европске уније у активном решавању сукоба око Nagorno-Karabaha je poprilično ограничена i

² Zanimljivo je da tzv. Minsk grupu чине pored Francuske, Rusije i Сjedinjenih Američkih Država (tzv. svetski trijumvirat) i Nemačka, Finska, Belorusija, Italija, Švedska, Turska, Azerbejdžan i Jermenija. Ova multilateralna група у оквиру Организације за европску безбедност и сарадњу је на себе preuzela задатак да прonađe obostrano постизање решења у сукобу Azerbejdžana i Jermenije око Nagorno-Karabaha (detaljnije u Babayev 2020, 28).

suštinski se svodi na davanje političke podrške u posredovanju tzv. Minsk grupe (Hovhannisyan 2013, 158).

Zamrznuti sukob, koji je, nakon manjih trzavica, ponovo eskalirao u drugoj polovini 2020. godine preti da još jednom odnese veliki broj života.³ Procenjuje se da je do sada u ratovima oko Nagorno-Karabaha ubijeno između 10.000 i 20.000 vojnika, dok je preko million i po ljudi raseljeno tokom sukoba (Jazić i Batrićević 2015, 55).⁴ Babajev pomalo ironično poredi pronalazak obostrano prihvatljivog rešenja sa rešavanjem problema „kvadrature kruga u geometriji“ (Babayev 2020, 37), dok Sergej Minasjan ističe da je neophodno prestati sa tzv. fudbal diplomatom, odnosno prebacivanjem odgovornosti sa jedne na drugu stranu, već je neophodno otpočeti proces pregovora koji bi zaista bio obostrano prihvatljiv (Minasyan 2010, 55–56).

Rad koji se nalazi pred čitaocima teži da na jedan sasvim drugačiji način rasvetli pravnu prirodu sukoba oko Nagorno-Karabaha između Azerbejdžana i Jermenije. Reč je o analizi jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava vezanoj za kršenje ljudskih prava zaraćenih strana koja je (ne)posredno vezana za spornu teritoriju. Sud se u svom radu bavio nekim vrlo interesantim pitanjima koja mogu „otvoriti vrata“ različitim interpretacijama Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama, ali i uticati na prekid sukoba oko Nagorno-Karabaha, zbog čega zavređuju posebnu pažnu.

Trenutno se pred Evropskim sudom za ljudska prava nalazi više od hiljadu predstavki koje su podnele osobe raseljene iz Nagorno-Karabaha tokom i nakon ratnih sukoba 1992. godine. Međutim, do sada je Sud rešio svega dva slučaja: *Sargsjan protiv Azerbejdžana i Čiragov i ostali protiv Jermenije* (ECtHR, Sargsyan v. Azerbaijan; ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia). Značaj ovih presuda je utoliko veći ukoliko imamo na umu da ova dva slučaja predstavljaju „prikrivene“ međudržavne prijave, s obzirom na to da su se vlade podnositelaca predstavki „umešale“ u čitav postupak, kao treće strane, shodno članu 36 stav 1 Evropske

³ Poslednji sukob oko teritorije Nagorno-Karabah između Azerbejdžana, s jedne strane, i tzv. Republike Nagorno-Karabah i Jermenije, s druge strane, je započet 27. septembra 2020. godine. Nakon pada grada Šuše, drugog najvećeg grada u tzv. Republici Nagorno-Karabah, potpisano je primirje 10. novembra uz posredovanje Moskve, koje je ishodovalo i faktičkim povratkom azerbejdžanskog suvereniteta na delu nekadašnje autonomne oblasti Nagorno-Karabah, ali i u četiri regiona mimo autonomne oblasti. Procenjuje se da je do sada nastradalo preko 5000 vojnika, odnosno 150 civila sa svih strana (Kramer 2020). Međutim, sporadični sukobi i napadi nisu prestali ni nakon potpisivanja primirja, a naročito su se intenzivirali nakon 12. decembra.

⁴ Pojedini autori smatraju da je u sukobima oko Nagorno-Karabaha ubijeno čak oko 30.000 vojnika (Krüger 2010, 23; Morway 2018, 456).

konvencije o ljudskim pravima i slobodama. Evropski sud za ljudska prava je 29. septembra 2020, u skladu sa članom 39 Poslovnika, odredio privremene mere u kojima poziva Jermeniju i Azerbejdžan da se suzdrže od akata kojima bi se mogla povrediti ljudska prava (inače privremene mere su donete u uporedivim situacijama samo 2014. i 2008. godine). Sud je 4. oktobra udovoljio zahtevu Jermenije da se odrede privremene mere i u odnosu na Tursku, tačnije pozvao je sve države članice Saveta Evrope, uključujući i Tursku da se suzdrže od akcija kojima se krše ljudska prava. Iako je iluzorno smatrati da će sukob oko Nagorno-Karabaha biti rešen u Strazburu, privremene mere i pojedina tumačenja Evropskog suda za ljudska prava mogu pomoći u sprečavanju najgrubljih povreda ljudskih prava, tako što će ovo pitanje ostaviti u fokusu interesovanja čak i nakon što „izbledi“ neposredan interes medija za sam sukob.

Sargsjan protiv Azerbejdžana: arhitektura slučaja

U predmetu Sargsjan protiv Azerbejdžana, podnositelj predstavke pred Evropskim sudom za ljudska prava je bio stanovnik sela Gulistan, Minas Sargsjan (Minas Sargsyan), koje se nalazi na spornoj teritoriji tzv. Republike Nagorno-Karabah. Selo Gulistan pripada okrugu Šahumjan koji se formalno pravno ne nalazi u sklopu nekadašnje autonomne oblasti Nagorno-Karabah, već na teritoriji samoproklamovane republike koju u potpunosti kontroliše lokalno jermensko stanovništvo, koje od kraja osamdesetih godina traži ujedinjenje sa Jermenijom (detaljnije u Duursma 1996, 93–94; Crawford 2007, 403; Krüger, 2010, 30–45; Balayev, 2013, 16–29).

Podnositelj predstavke gospodin Sargsjan je smatrao da su mu azerbejdžanske vlasti povredile pravo na povratak u selo Gulistan, odnosno uskratile pravo na pristup imovini, budući da je bio onemogućen da se vrati u svoj dom. Sargsjan je u predstavci istakao da je na taj način došlo do kršenja člana 1 Prvog Protokola uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i slobodama, kao i člana 13 Konvencije, budući da nije bilo efikasnog pravnog leka u vezi sa prethodno navedenim žalbama. Konačno, on je tvrdio da je na osnovu čutanja sudova na njegove žalbe bio podvrgnut diskriminaciji na osnovu etničkog porekla i verske pripadnosti, čime je dodatno prekršen član 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama. Imajući u vidu da je podnositelj predstavke preminuo 2009. godine, ceo slučaj je od smrti nastavila da vodi njegova supruga Lena Sargsjan (Lena Sargsyan), odnosno nakon njene smrti 2014. godine njihovi sinovi – Vladimir i Covinar (Vladimir Sargsyan, Tsovinar Sargsyan).

Selo podnositaca predstavke napale su 1992. godine oružane snage Azerbejžana, kada se čitava porodica Sargsjan iselila. Međutim, iako se selo *de iure* nalazi u sastavu Azerbejdžana, zvanični Baku je istakao da se Gulistan nalazi na liniji fronta između azerbejdžanskih snaga i snaga samoproklamovane Republike Nagorno-Karabah, da mu nedostaje efikasna kontrola nad selom, te da samim tim ne vrši ni jurisdikciju u smislu člana 1 Prvog Protokola uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i slobodama. Azerbejdžanska vlada je takođe tvrdila da su selo i okolina u velikoj meri minirani i opustošeni. Nasuprot tome, zvanični Jerevan, koji se kao treća strana uključio u postupak, istakao je da je pomenuto selo u potpunosti pod kontrolom Azerbejdžana i da su u istom primećene i njegove vojne snage (ECtHR, *Sargsyan v. Azerbaijan*, para. 53).

Sumarno, suštinsko pitanje koje se postavilo pred sudom vezano je za pitanje odgovornosti države prema stanovnicima (ili bivšim stanovnicima) teritorije koja *de iure* ulazi u njen sastav, ali je van njene faktičke kontrole.⁵ U slučaju Sargsjan protiv Azerbejdžana, podnosioci predstavke su naveli da je država bila dužna da se pridržava Pinheirovih principa o povraćaju stanova i imovine za izbeglice i raseljena lica (Pinheiro Principles of Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons – Wallace 2014; Joksić, Radovanov, Rajaković 2018, 189). To bi značilo da je država u obavezi da obezbedi pravo na povratak i restituciju ili pravično obeštećenje interno raseljenim licima. Uz to, država je bila u obavezi da po završetku rata uspostavi pravni režim za utvrđivanje vlasništva nad zemljištem, odnosno postepeni povratak interno raseljenih lica u demilitarizovanu zonu, što Azerbejdžan nije učinio. Vlada Azerbejdžana je, nasuprot tome, tvrdila da je sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava vezana za ovo pitanje samo obavezivala državu da preduzme mere koje su bile u njenoj moći. Njihova argumentacija se dalje zasnivala na činjenici da se Azerbejdžan mora uzdržati od pružanja pomoći samoproklamovanoj Republici Nagorno-Karabah, što su oni učinili svojim nastojanjima da mirnim putem povrate kontrolu nad ovom teritorijom.

Sud je povodom podnete predstavke zaključio da je došlo do kontinuiranog kršenja prava podnositaca predstavke prema članu 1 Prvog Protokola uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i slobodama zbog njihove nemogućnosti da pristupe imovini u Gulistanu, a imajući u vidu činjenicu da vlast u Azerbejdžanu nije preduzela nikakve konkretne mere kojima bi se obezbedilo pravo interno raseljenim licima na povratak i restituciju ili adekvatno obeštećenje (ECtHR, *Sargsyan v.*

⁵ U osnovi, slučaj predstavlja nastavak brojnih nerešenih imovinsko-pravnih pitanja nastalih nakon raspada Sovjetskog Saveza i bivše Jugoslavije – *Ilascu and Ors v. Moldova and Russia; Catan and Ors v. Moldova and Russia; Grudić v. Serbia; Orlović and Others v. Bosnia & Herzegovina; Zaklanac v. Croatia*.

Azerbaijan, para. 162). Na taj način je Evropski sud za ljudska prava ocenio da je došlo do kršenja prava na mirno uživanje imovine, budući da je obaveza svake ugovorne strane Konvencije ne samo da se suzdrži od mešanja u prava pojedinaca, već i da preduzme pozitivne mere radi zaštite tih prava.⁶ Sud je utvrdio i kršenje člana 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama imajući u vidu činjenicu da je nemogućnost povratka u dom, odnosno kulturna i verska vezanost za Gulistan gospodina Sargsjana u značajnoj meri uticala i na kvalitet njegovog „privatnog života“ (ECtHR, Sargsyan v. Azerbaijan, para. 170). Pravo na poštovanje doma tesno je povezano sa članom 1 Prvog protokola uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i slobodama koji štiti pravo na neometano uživanje imovine. Zbog toga pojам doma, koji označava mesto stanovanja (kuća, stan) u kome neka osoba trenutno živi ili je živela, Sud ne tumači uvek u kontekstu prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, već više sa aspekta čisto imovinskih prava (detaljnije u Beširević et al. 2017, 195). Prilikom ocene povrede člana 8, Sud se u značajnoj meri oslonio na argumentaciju koju je koristio prilikom utvrđivanja povrede člana 1 Prvog protokola, naročito imajući u vidu da zvanični Baku nije preuzeo nikakve mere kako bi se pozabavio pravima podnosioca predstavke. Na kraju, Sud je konstatovao i povredu člana 13 Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama odbacivši tvrdnje Azerbejdžana da podnositelj predstavke nije dokazao iscrpljenost domaćih pravnih lekova, a imajući u vidu činjenicu da bi zbog posledičnog odsustva diplomatskih odnosa lica iz Jermenije neminovno suočavala sa značajnim praktičnim poteškoćama prilikom pokretanja sudskog postupka u Azerbejdžanu. Sud je posebno imao u vidu nedostatak prakse koja bi mogla da ukaže na antidiskriminatori način postupanja sudske organe u Azerbejdžanu, odnosno propusta tužene vlade da dokaže da je podnosiocima predstavke na raspolaganju bio pravni lek koji bi mogao da mu pruži obeštećenje, odnosno razumne izglede za uspeh njegove žalbe pred domaćim sudovima (ECtHR, Sargsyan v. Azerbaijan, para. 175). Država bi trebalo da identifikuje pravna sredstva koja su podnosiocu predstavke bila na raspolaganju i da pokaže bar *prima facie* da su ona delotvorna. Ako država ne može da pruži primere upotrebe pravnih sredstava u sličnoj situaciji, ta sredstva neće biti delotvorna, pa će Sud naći povredu člana 13 Konvencije (Korljjan et al. 2017, 352). Nasuprot tome, Evropski sud za ljudska prava je odbacio prigovor podnosiča predstavke vezan za pitanje nadležnosti i odgovornosti Azerbejdžana imajući u vidu činjenicu da se Gulistan nalazi na teritoriji međunarodno priznate države na kojoj postoje određene poteškoće u vršenju vlasti oslanjajući se na raniju presudu u slučaju Asanidze (ECtHR, Assanidze v. Georgia).

⁶ Sud se naročito pozvao na presudu iz slučaja Sovtrasavto Holdinga protiv Ukrajine od 2003. godine (ECtHR, Sovtransavto Holding v. Ukraine).

Evropskom sudu za ljudska prava bi se povodom ovog slučaja mogla uputiti zamerka da se nesrazmerno poneo prilikom ocene pozitivnih obaveza koje država mora da preduzme, poput intervencije. U slučaju *Ilasku i ostali protiv Moldavije* (ECtHR, Ilascu and Others v. Moldova) Sud je smatrao da je država dužna da pokuša da ponovo uspostavi kontrolu nad svojom teritorijom i preduzme mere kako bi osigurala prava podnositaca predstavke. U kasnjim slučajevima, Sud je zahtevaо mnogo niži nivo aktivnosti države, što samo po sebi nameće pitanje da li je država dužna da preduzme mere u okviru svojih ovlašćenja ili je dužna da upotrebi minimum napora. Drugim rečima, teret koji Sud nameće državama pomalo je nejasan, budući da država koja ne preduzima nikakav napor ima povlašćeniji tretman pred sudom jer se ona zbog niskih standarda posmatra drugačije. Ovakav, kazuistički pristup može biti opravdan, ali je mnogo funkcionalnije ukoliko bi Sud stvorio kriterijume kojima bi jasno precizirao obaveze države (Galka 2015, 490).

Slučaj Čiragov i ostali protiv Jermenije: *quo vadis?*

Šta je uzrok istorijskih događaja? Moć. Šta je moć? [...]

Moć je reč čije značenje ne razumemo.

Lav Tolstoj, *Rat i mir*

Navedeni citat iz čuvenog Tolstojevog romana iskoristila je u svom izdvojenom mišljenju sudija Evropskog suda za ljudska prava Julija Antoanela Motok (Iulia Antoanella Motoc) kao jedan od slikovitih pokušaja da se objasni kompleksnost pravnih, istorijskih i političkih aspekata sukoba oko Nagorno-Karabaha (ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 79). Imajući u vidu da, s jedne strane, Nagorno-Karabah predstavlja spornu teritoriju u sastavu Azerbejdžana, a da se, s druge strane, on nalazi pod efektivnom kontrolom Jermenije pred sudom su se u ovom slučaju opravdano postavila sledeća pitanja: 1) pitanje dokaza; 2) pitanje jurisdikcije; i 3) pitanje prava na secesiju.

Podnosioci predstavke u ovom slučaju su azerbejdžanski Kurdi koji su živeli u okrugu Lačin, na spornoj teritoriji Nagorno-Karabah i koji su za vreme ratnih dejstava bili prisiljeni da se presele. Elkhan i Adiširin Čiragov (Elkhan, Adishirin Chiragov), Ramiz Gebrajlov (Ramiz Gebrayilov), Akif Hasanov (Akif Hasanof), Fehredin Pašajev (Fekhreddin Pashayev) i Karaka Gebrajlov (Qaraca Gabrayilov) tvrdili su da su onemogućeni da se vrati u svoje domove koje je okupirala

jermenska vlada i da je na taj način došlo do kontinuiranog kršenja člana 1 Prvog Protokola uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i slobodama, te više članova same konvencije: člana 8 koji se tiče prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, člana 13 koji se odnosi na poštovanje prava na efikasan pravni lek, odnosno člana 14 koji se vezuje za zabranu diskriminacije (ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 13). Azerbejdžanska vlada je na osnovu člana 36 stav 1 Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama zatražila da „interveniše“ u navedeni postupak kao treća strana, što je Sud dozvolio.

Okrug Lačin, zajedno sa gradom Lačinom predstavlja deo teritorije koja je većinski naseljena jermenskim stanovništvom i koja se nakon ratnih dešavanja „našla“ u samoproklamovanoj Republici Nagorno-Karabah. Drugim rečima, okrug Lačin jedan je od sedam anektiranih okruga Azerbejdžana koji su, pored nekadašnje teritorije autonomne oblasti Nagorno-Karabah, ušli u sastav samoproglašene države. Podnosioci predstavke su se u prijavi pozvali na izveštaj Hjuman Rajts Voča (Human Rights Watch 1994, 100) u kome se ističe da su ratni sukobi doveli do egzodusa oko 30.000 Azera i Kurda. Podnosioci predstavke su se žalili protiv zvaničnih jermenskih vlasti, smatrujući da oni poseduju efektivnu kontrolu nad tzv. Republikom Nagorno-Karabah, odnosno da politički i vojno kontrolišu ovu teritoriju. Jermenija je na ove navode odgovorila pozivajući se na pravo naroda Nagorno-Karabaha na samoopredeljenje i nacionalno oslobođenje karabaških Jermenih, odnosno ističući da samim tim zvanični Jerevan ne vrši efektivnu kontrolu nad spornom teritorijom, dok je zvanični Baku pozvao sve strane na poštovanje teritorijalnog integriteta Azerbejdžana, priznavši da nad spornom teritorijom nema efektivnu kontrolu, budući da je ona privremeno okupirana (ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia para. 110–112; ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 158). Koncept prava naroda na samoopredeljenje, naročito usled grubih kršenja ljudskih prava i represije (tzv. remedijalna secesija ili secesija iz nužde), čini se da ovde nema ni teorijski oslonac, budući da tzv. Republika Nagorno-Karabah nije nastala iz nekadašnje autonomne oblasti Nagorno-Karabah, već je mimo toga anektirala i sedam okruga koji su, istorijski gledano, uvek bili u sastavu Azerbejdžana (detaljnije o konceptu prava naroda na samoopredeljenje u Tomuschat 2006, 35; Cassese 1995, 120; Vučić 2020, koji pravo na remedijalnu secesiju posmatra kao pravno-politički koncept).

Veliko veće Evropskog suda za ljudska prava je odbacilo prigovor Jermenije da podnosioci predstavke nisu iscrpeli pravne lekove na nacionalnom nivou. Sud je u presudi odobrio status žrtve podnosiocima predstavke imajući u vidu okolnosti pod kojima su oni bili prinuđeni da napuste svoje domove u Lačinu, naročito se pozivajući na činjenicu da njihov povratak tamo faktički nemoguć. Sud je presudio da je Jermenija prekršila član 1 Prvog Protokola Evropske konvencije o ljudskim

pravima i slobodama, kao i članove 8 i 13 same konvencije (ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 192–201, 206–208, 213–215). Dakle, pojmovi privatnog života, porodičnog života i doma jesu, poput „imânda”, autonomni koncepti čija je zaštita onemogućena od strane Jermenije, navodi Sud. Pored toga, Sud u presudi konstatiše da vlada nije ispunila svoj teret dokazivanja dostupnosti pravnih lekova podnosiča predstavke, odnosno da im nije pružila „razumne izglede za uspeh”. Uz to, Evropski sud za ljudska prava je naglasio da nije bilo potrebe da se ispituje tvrdnja podnosiča predstavke da su oni bili diskriminisani na osnovu etničke i verske pripadnosti u smislu člana 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama (ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 220). Komentarišući presudu, ministar spoljnih poslova Jermenije Edvard Nalbandijan (Edward Nalbandian) istakao je da ona predstavlja „pojedinačni slučaj koji ne može imati implikacije na rešavanje sukoba u Nagorno-Karabahu”, dodavši da „manipulacija ovim slučajem samo može dodatno otežati napore koje Jermenija ulaže zarad pronalaska mirnog rešenja” (Tuncel 2015). Nelagodnost jermenske strane izrečenom presudom posebno je vidljiva u njegovoj izjavi da „pregovore oko statusa Nagorno-Karabaha vodi tzv. Minsk grupa, a ne ESLJP” (Tuncel 2015).

Dakle, ono što je posebno značajno istaći je to da se Sud u meritumu pozvao na činjenicu da Jermenija poseduje „efektivnu kontrolu” nad spornom teritorijom Nagorno-Karabaha, odnosno da tzv. Republika Nagorno-Karabah opstaje samo zahvaljujući vojnoj, političkoj, finansijskoj i drugoj pomoći koju joj pruža Jermenija (ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 186). Sud u presudi ocenjuje da je „Jermenija, a ne tzv. Republika Nagorno-Karabah, strana u sukobu” (Vandenhold 2019, 418; Rainey, Wicks, Ovey 2016, 100). To suštinski znači da je Evropski sud za ljudska prava u ovoj presudi „osudio na propast” jermenski stav o pravu na samoopredelenje naroda Nagorno-Karabaha, imajući u vidu da Veliko veće konstatiše da je sporna teritorija okupirana, a ne oslobođena (ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 210). Pojedini autori, poput Aleksandra Mereška (Oleksandr Merezhko), ističu da je insistiranje na sintagmi „pravo na samoopredelenje naroda Nagorno-Karabaha” pravno nelogično (Merezhko 2014, 182), budući da na teritoriji tzv. Republike Nagorno-Karabah prema zvaničnoj statistici nastanjeno 95% Jermenja (Office of the Nagorno-Karabakh Republic in the US, Country profile). Na taj način, ističe Mereško, ne postoje različiti narodi, već je mnogo preciznije insistirati na sintagmama „pravo na samoopredelenje Jermenja iz Nagorno-Karabaha” ili „pravo na samoopredelenje populacije Nagorno-Karabaha”.

U praktičnom smislu, Azerbejdžan je presudom dobio potvrdu da može da se pozove na član 42 Haške konvencije koji definiše da se „teritorija smatra okupiranom kada je stavljena pod stvarnu vlast neprijateljske vojske. Okupacija se kao takva proteže samo na teritoriju na kojoj je takva stvarna vlast uspostavljena i

na kojoj se takva vlast može vršiti” (Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land 1907). Opšteprihvaćeno je izjednačavanje termina „stvarne vlasti” i „efektivne kontrole” na šta nas upućuje i Tuncel koji dalje navodi da „međunarodno pravo ne zabranjuje državi upotrebu sile za oslobađanje teritorija koje je okupirala druga država” (2015). Okupacija azerbejdžanske teritorije je (ne)posredno dokazana presudom Evropskog suda za ljudska prava, čije odluke imaju pravno obavezujuću snagu za države potpisnice Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama. Doduše, sudija Motok se u izdvojenom mišljenju na presudu nije složila sa odlukom Velikog veća u vezi pravne kvalifikacije sporne teritorije Nagorno-Karabah, smatrajući da Sud nije u mogućnosti da ocenjuje da li je Nagorno-Karabah država ili ne. Sud ne sme, niti je u poziciji da sudi van okvira argumenata i dokaza koji su mu izneti, niti je u poziciji da „razrađuje” teorije o pravu naroda na samoopredelenje (ECtHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 85).

Zajedničke osobine presuda Evropskog suda za ljudska prava

Imajući u vidu dva pomenuta slučaja, Sargsjan protiv Azerbejdžana, odnosno Čiragov i ostali protiv Jermenije, koja su se našla pred Evropskim sudom za ljudska prava, kao i presude koje su povodom njih donete od strane Velikog veća Evropskog suda za ljudska prava, simbolično, istog dana, 16. juna 2015. godine, možemo izdvojiti četiri zajedničke osobine. Najpre, imajući u vidu da su presude donete istog dana, povodom predstavki pojedinaca čija su individualna prava bila neminovno povređena, njihov značaj se zasniva na činjenici da su one suštinski predstavljaće „pilot” presude po kojima Sud treba da odlučuje u istoj vrsti zahteva, a vezani su na posredan ili neposredan način za teritoriju Nagorno-Karabaha. Drugim rečima, možemo očekivati da će one poslužiti kao modeli, odnosno „pelceri”, prilikom donošenja presuda na osnovu velikog broja podnetih predstavki koje su upućene samom Sudu od strane osoba raseljenih iz Nagorno-Karabaha tokom i nakon ratnih sukoba 1992. godine. Ipak, treba imati u vidu da su ova dva relevantna slučaja doneta pre gotovo pet godina, pa stoga možemo opravdano postaviti pitanje šta se dogodilo sa velikim brojem slučajeva od tada. Odgovor se možda krije u presudama iz 2017. godine (ECtHR, Case No. 13216/05; ECtHR, Case No. 40167/06) povodom ova dva slučaja, doneta doduše na osnovu člana 41 Konvencije tj. povodom naknade štete. U ove dve odluke se Sud ipak pozivao na postupak za donošenje „pilot” presuda (što ranije nije bio slučaj), i čini se zauzeo možda nešto neutralniji stav.

Drugo, Evropski sud za ljudska prava je u svakoj od navedenih presuda dopustio intervenciju treće strane (Azerbejdžana ili Jermenije, u zavisnosti od podnositelaca predstavki), čime su ovi slučajevi dobili snažnu međunarodnu dimenziju. Cilj intervencije treće strane (koja ne mora nužno biti država – prim. aut.) sastoji se u što objektivnijem nastojanju da se Sudu pruže informacije koje će mu pomoći u donošenju odluke, te se stoga ta treća strana naziva *amicus curiae*, odnosno prijateljem Suda. Dakle, praksa intervenisanja treće strane se vezuje samo za one slučajeve čiji je značaj izuzetno veliki, odnosno čiji uticaj prevazilazi sâme strane koje se nalaze u sporu, što je nesporno u slučaju Nagorno-Karabaha.

Treće, u oba slučaja Sud se u značajnoj meri bavio preciziranjem prostornog modela nadležnosti, odnosno pitanja efikasne kontrole spornog područja. Na taj način je utvrdio da je Jermenija imala suštinski efektivnu kontrolu nad spornom teritorijom Nagorno-Karabaha (ECtHR Chiragov and Others vs. Armenia, para. 168 ff) čime je sa pravom odlučio da pitanje nadležnosti sagleda sa prostorne perspektive, uvažavajući činjenično stanje na terenu.⁷ Time je Sud negirao tezu zvaničnog Jerevana o pravu naroda Nagorno-Karabaha na samoopredeljenje, čime je, uz konstataciju da je sporna teritorija okupirana a ne oslobođena, *de facto* stao na stranu Azerbejdžana (ECHR, Chrigagov and Others vs. Armenia, para. 210).

Na kraju, u obe presude postoji problem sa utvrđivanjem i definisanjem nadležnosti i odgovornosti, što je u krajnjem ishodu rezultovalo sa nekoliko izdvojenih mišljenja. Primera radi, u slučaju *Čiragov i ostali protiv Jermenije* Sud nalazi da je bilo i da i dalje ima povreda prava podnositelaca predstavke od strane zvaničnog Jerevana prema članu 1 Prvog Protokola (ECHR, Chiragov and Others vs. Armenia, para. 201). Međutim, ono što se iz same presude ne vidi, ističe Milanović (2015), jeste da li Sud veruje da se ponašanje separatista iz tzv. Republike Nagorno-Karabah može pripisati Jermeniji, odnosno da li se Jermenija smatra odgovornom za neispunjavanje svojih pozitivnih obaveza i zaštitu podnositelaca zahteva od ponašanja treće strane u oblastima koje se nalaze pod njenom nadležnošću. Pored toga, ukoliko se složimo sa tvrdnjom Suda da Azerbejdžan poseduje ograničenu odgovornost zbog izuzetnih okolnosti, ali ne i ograničenu nadležnost, upadamo u problem budući da pojам nadležnosti upućuje na postojanje zakonskih obaveza, dok pojam odgovornosti predstavlja posledicu kršenja takvih obaveza (Milanović i Papić 2018, 793–794).

⁷ Sud se prilikom definisanja eksteritorijalnosti pozvao na slučajeve: ECtHR, Ilašcu and Others vs. Moldova and Russia; ECtHR, Al-Skeini and Others vs. Moldova and Russia; ECtHR, Catan and Others vs. Moldova and Russia.

Zaključak

Ako se složimo sa Martijem Koskenijemijem (Koskenniemi 2001), koji je međunarodno pravo u naslovu jedne svoje studije metaforično nazvao „nežnim prosvetiteljem naroda”, onda se moramo saglasiti i sa Jovanovićem i Krstićkom koji ljudska prava nazivaju „radikalnim revolucionarom međunarodnog prava” (2020, 13). Ovu revolucionarnu i u isti mah pomalo kontroverznu tvrdnju zaista možemo potkrepliti nekim činjenicama koje su danas postale neminovne u svetu međunarodnog prava, poput priznavanja pojedincima svojstva subjekta u međunarodnom pravu. Iстиčući ovaj evolutivni iskorak, pojedini autori poput Ane Peters idu korak dalje, pa ističući koncepciju tzv. individualizacije međunarodnog prava navode da danas „pojedinci neminovno postaju primarni subjekti međunarodnog prava” (Peters 2016, 7). Dakle, čini nam se da je danas više ponovo osnažena teorija o teleološkom i instrumentalnom karakteru međunarodnog prava u odnosu na pojedinca.

U našoj analizi jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava vezanoj za spornu teritoriju Nagorno-Karabaha zaista se možemo složiti sa pomenutim teoretičarima o transformišućoj ulozi ljudskih prava u savremenim međunarodnim odnosima. Reči Elenor Ruzvelt (Eleanor Roosevelt) od 1958. godine povodom desetogodišnjice od usvajanja Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i slobodama i danas jednako odzvanjaju kao i tada:

Gde naposletku počinju ljudska prava? U malim mestima, blizu doma – tako bliskim i tako malim da se ne mogu videti ni na jednoj karti sveta (...) Ako ta prava ne znače ništa тамо, мало znače bilo где другде. Ако ih udruženim nastojanjima građana nećemo štititi kod kuće, uzalud ćemo tražiti napredak u ostaku sveta (Johnson 1987, 41).

Nakon kratke analize svih relevantnih slučajeva, uočili smo da je Evropski sud otklonio mnoge nedoumice vezane za pitanje domaćaja i zaštite ljudskih prava, zauzevši na taj način mesto njihovog glavnog „čuvara”. Evropski sud za ljudska prava se kroz jednu sveobuhvatnu pravnu analizu upustio u šire tumačenje koje je neminovno rezultiralo i analizom nekih „krupnih”, opterećujućih pitanja, poput pitanja (ne)postojanja prava naroda Nagorno-Karabaha na samoopredeljenje. On je u pomenute dve presude zaista izšao iz svoje „zone komfora”, što je rezultovalo brojnim izdvojenim mišljenjima. Međutim, tim pre je značaj ovih presuda još veći. Naime, Evropski sud za ljudska prava je u njima zauzeo stav koji može biti od velike koristi prilikom daljeg rešavanja statusa Nagorno-Karabaha pred međunarodnom zajednicom i međunarodnim organizacijama. Na taj način, Sud je potvrdio da, bez obzira na sve, i dalje predstavlja značajan faktor ne samo u evropskom pravu, već i u politici, a i šire.

Bibliografija

- Abilov, Shamkhal and Ismayil Isayev. 2016. "The Consequences of the Nagorno-Karabakh War of Azerbaijan and the Undeniable Reality of Khojaly Massacre: A View from Azerbaijan". *Polish Political Science Yearbook* 46 (1): 291–303.
- Babayev, Azer. 2020. "Nagorno-Karabakh: The Genesis and Dynamics of the Conflict". In: *The Nagorno-Kravakh deadlock – Insights from successful conflict settlements*, edited by Azer Babayev, Bruno Schoch and Hans-Joachim Spanger, 28–37. Frankfurt am Main: Springer.
- Balayev, Bahruz. 2013. *The Right to Self-Determination in the South Caucasus – Nagorno Karabakh in Context*. Lanham: Lexington Books.
- Beširević, Violeta et al. 2017. *Komentar Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*. Beograd: Službeni glasnik.
- Cassese, Antonio. 1995. *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [CoE Resolution 1416/05] The conflict over the Nagorno-Kravakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference, 25 January 2005. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17289&lang=en>.
- [Constitution Aze] The Constitution of the Republic of Azerbaijan. 1995. Official Gazette LEX-FAOC117070.
- Crawford, James. 2007. *The Creation of States in International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Croissant, Michael. 1998. *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Westport: Praeger.
- Duursma, Joori C. 1996. *Fragmentation and the International relations of Micro-States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [ECtHR Judgement 13216/05] Chiragov and Others vs. Armenia, Case No. 13216/05, 16 June 2015. <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-155353&filename=001-155353.pdf>.
- [ECtHR Judgement 13216/05] Chiragov and Others vs. Armenia, Case No. 13216/05, 12 December 2017. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-179554%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-179554%22]}).
- [ECtHR Judgement 40167/06] Sargsyan vs. Azerbaijan, Case No. 40167/06, 16 June 2015. <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-155662&filename=001-155662.pdf>.

- [ECtHR Judgement 40167/06] Sargsyan vs. Azerbaijan, Case No. 40167/06, 12 December 2017. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-179555%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-179555%22]}).
- [ECtHR Judgement 48553/99] Sovtransavto vs. Ukraine Case No. 48553/99, 25 July 2020. <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2016/05/001-60634-1.pdf>.
- [ECtHR Judgement 48787/99] *Ilascu and Others vs. Moldova and Russia*, Case No. 48787/99, 8 July 2004. http://www.rulac.org/assets/downloads/Ilascu_v_Moldova_and_Russia.pdf.
- [ECtHR Judgement 71503/01] *Assanidze vs. Georgia*, Case No. 71503/01, 8 April 2004. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-61875%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-61875%22]}).
- [ECtHR] European Convention on Human Rights. 1950. Signed by the members of the Council of Europe, November 4. https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.
- Galka, Katarzyna Urszula. 2015. "The Jurisdiction Criterion in Article 1 of the ECHR and a Territorial State". *International Community Law Review*, 17 (4–5): 474–495.
- Hovhannisyan, Paruyr. 2013. "Evolution of the EU Position vis-a-vis the Nagorno-Karabakh Conflict". In: *Europe's Next Avoidable War*, edited by Michael Kambeck and Sargis Ghazaryan, 158–172. London: Palgrave MacMillan.
- Human Rights Watch. 1994. Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/AZER%20Conflict%20in%20NK%20Dec94.pdf>.
- ICJ Reports. 1992. "Land, Island and Maritime Frontier Dispute (El Salvador/Honduras: Nicaragua intervening)". <https://www.icj-cij.org/en/case/75/judgments>.
- Jazić, Aleksandar and Ana Batrićević. 2015. "The Nagorno-Karabakh Conflict: Key Historical Events and Legal Events". *Godišnjak Fakulteta bezbednosti* 20 (1): 53–65.
- Johnson, Glen. 1987. "The Contributions of Eleanor and Franklin Roosevelt to the Development of International Protection for Human Rights". *Human Rights Quarterly* 9 (1): 19–48.
- Joksić, Ivan, Aleksandar Radanov and Vesna Rajaković. 2018. „Pravo na imovinu kao ljudsko pravo”. *Evropsko zakonodavstvo* 17 (65): 180–195.
- Jovanović, Miodrag and Ivana Krstić. 2020. "Human Rights and the Constitutionalization of International Law". In: *Human Rights in 21st Century*, edited by Tibor Várady and Miodrag Jovanović, 13–30. Den Haag: Eleven International Publishing.

- Koskenniemi, Marti. 2001. *The Gentle Civilizer of Nations – The Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kramer. 2020. “Facing Military Debacle, Armenia Accepts a Deal in Nagorno-Krabakh War”. <https://www.nytimes.com/2020/11/09/world/middleeast/armenia-settlement-nagorno-karabakh-azerbaijan.html>.
- Krivokapić, Boris. 2010. *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Krüger, Heiko. 2010. *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis*. Berlin: Verlag – Heidelberg: Springer.
- Melander, Eric. 2001. “The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable?” *Journal of Cold War Studies* 3 (2): 48–75.
- Merezko, Oleksandr. 2014. *The problem of Nagorno-Karabakh and International Law*. Kiev: D.B. Publishing House.
- Milanović, Marko and Tatjana Papić. 2018. “The applicability of the ECHR in contested territories”. *International and Comparative Law Quarterly* 67 (4): 779-800.
- Milanović. 2015. “The Nagorno-Karabakh Cases”. <https://www.ejiltalk.org/the-nagorno-karabakh-cases/?fbclid=IwAR11hUIK5W2W6ZfkDXJ24s-z1677Zlv-YpY4MpS57kfAoJBII8bG55ABmHw>.
- Minasyan, Sergey. 2010. *Nagorno-Karabakh After Two Decades of Conflict: Is Prolongation of the Status Quo Inevitable?*. Yerevan: Caucasus Institute.
- Morway, Carolyn. 2018. “Armenia and Azerbaijan’s Struggle with Occupation in Nagorno-Karabakh”. *Brooklyn Journal of International Law* 44 (1): 448–487.
- Office of the Nagorno-Karabakh Republic in the US, Country profile. <http://www.nkrusa.org/index.shtml>.
- Peters, Anna. 2016. *Beyond Human Rights: The Legal Status of the Individual in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Potier, Tim. 2001. *Conflict in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia – A Legal Appraisal*. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Rainey, Bernadette, Elizabeth Wicks and Clare Ovey. 2016. *The European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/195>.
- Resolution No. 279-XII 1991. <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=2890>.
- Stepan, Alfred. 1999. “Federalism and Democracy: Beyond the U.S. Model”. *Journal of Democracy* 10 (4): 19–34.

- Tomuschat, Christian. 2006. "Secession and Self-Determination". In: *Secession: International Law Perspectives*, edited by Marcelo G. Kohen, 23–45. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuncel. 2015. "The Nagorno-Karabakh Issue from a juridical point of view: the case of Chiragov and Others vs. Armenia". <https://avim.org.tr/en/Analiz/THE-NAGORNO-KARABAKH-ISSUE-FROM-A-JURIDICAL-POINT-OF-VIEW-THE-CASE-OF-CHIRAGOV-AND-OTHERS-V-ARMENIA?fbclid=IwAR00aBED9en08EofaHTzE-C-ytlKidDSPVNjSEJL1GSGstS3ELHEhJ6gKjw>.
- Vandenhold, Wouter. 2019. "The "J" Word: Driver or Spoiler of Change in Human Rights Law". In: *The Oxford Handbook of Jurisdiction in International Law*, edited by Stephen Allen, Daniel Costelloe, Małgorzata Fitzmaurice, Paul Gragl and Edward Guntrip, 413–430. Oxford: Oxford University Press.
- Vučić, Mihajlo. 2020. „Odluke velike narodne skupštine iz perspektive savremenog međunarodnog prava na samoopredeljenje naroda”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 54 (1): 383–404.
- [UN ESC] Pinheiro Principles of Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons. E/CN.4/Sub.2/2005/17, 28 June 2005. <https://www.unhcr.org/protection/idps/50f94d849/principles-housing-property-restitution-refugees-displaced-persons-pinheiro.html>.
- Zürcher, Christoph. 2007. *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*. New York: New York University Press.

Aleksa NIKOLIĆ

NAGORNO-KARABAKH IN THE JURISPRUDENCE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Abstract: The paper analyses the conflict between Azerbaijan and Armenia over Nagorno-Karabakh from the point of view of the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR) regarding the violation of human rights of the warring parties directly related to the disputed territory. The European system of human rights protection is one of the greatest European achievements in the field of law, especially if we keep in mind that its judgments are binding on the signatories of the European Convention on Human Rights and Freedoms (ECHR), thus giving it suprjudicial power. Through the analysis of two cases, Sargsyan vs Azerbaijan and Chiragov and others vs Armenia, the Court addressed some very interesting issues that may encourage different interpretations of the European Convention on Human Rights and Freedoms (ECHR), but also directly affect the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict. In this regard, the analysis of the (non) existence of the right of the people of Nagorno-Karabakh to self-determination is especially interesting and significant. The author concludes that the ECtHR in its judgments has taken certain positions that may be of great importance in resolving the status of Nagorno-Karabakh before the international community and international organisations.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh, European Court of Human Rights, case law, the right to property, constitutionalisation of international law.

PRIKAZ KNJIGE

Identitetske specifičnosti i kontradikcije savremene spoljne politike Srbije

Dragan Đukanović, *Spoljnopolitički identiteti Srbije: protivrečnosti i refleksije*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2019, 172 str.

Mnogobrojne su naučne monografije, zbornici i članci posvećeni pitanjima identiteta. Ipak, specifičnosti ove monografije, koja je nastala kao rezultat dve decenije dugih istraživanja na poljima spoljne politike Republike Srbije i savremenih balkanskih odnosa, nalazi se u višedimenzionalnoj analizi koja se pre svega fokusira na kompleksnost i osobenosti soljnopolitičkog identiteta. Odsustvo posebnog strateškog dokumenta, kojim bi se definisala spoljna politika, dodatno otežava sprovođenje ovakvog istraživanja, ali i doprinosi njegovom značaju. Pitanja identiteta dugo su dominantno posmatrana iz perspektive evropskih integracija, što i nije iznenadjuće budući da je Evropska unija postavljena kao cilj i spoljnopolitički prioritet Srbije. Upravo je zato u brojnim istraživanjima fokus bio na dualnoj prirodi identiteta kao nacionalnog i evropskog. Kako ćemo i videti u nastavku, evropski identitet je samo jedan od mnogih koji oblikuju spoljnu politiku Srbije. Monografija *Spoljnopolitički identiteti Srbije: protivrečnosti i refleksije* dr Dragana Đukanovića, vanrednog profesora na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, bavi se kontroverznim pitanjima savremene političke teorije i prakse, i predstavlja autorov pokušaj da ukaže na protivrečnosti i nedorečenosti spoljne politike Srbije kroz istoriju. Osnovna teza je da savremena državnost Srbije, nakon Prvog srpskog ustanka 1804. godine obiluje primerima nepredvidivog i nekoordinisanog međunarodnog i spoljnopolitičkog pozicioniranja i delovanja, što je za posledicu imalo pogoršanje odnosa sa susedima, a neretko i stradanje srpskog stanovništva u tim državama. Kako autor ocenjuje, „(o)dsustvo objektivne samopercepcije vlastite pozicije zato ostaje jedna od osnovnih karakteristika i savremenog razdoblja spoljne politike Srbije i sagledavanje odnosa sa susedima upravo u osnovnim kategorijama tokom decenije sukoba [devedesete godine 20. veka, prim. aut.]“ (Đukanović 2019, 19).

Savremeni svet nalazi se pred brojnim izazovima, a svedoci smo da međunarodnu scenu potresaju snažne promene. Sve te promene reflektuju se i na regionalnom planu, olicene pre svega u širenju NATO-a i zastoju u pregovorima sa Evropskom unijom. Ove tendencije u velikoj meri uticale su na osećaj odbačenosti i distanciranja Srbije u odnosu na njene susede. Ipak, ovakvim promenama otvara se prostor u kome adekvatno i pravovremeno delovanje na međunarodnom planu može biti od presudne važnosti za (re)pozicioniranje Srbije, a što posebno može biti značajno za njeno percipiranje kao kredibilnog i stabilnog partnera. Da bi spoljnopolitičko delovanje imalo pozitivne učinke neophodno je da razumemo kako je kroz istoriju Srbija reagovala na velike promene, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu, jer samo razumevanjem pređašnjih grešaka možemo iz njih izvući pouku i izbeći njihovo ponavljanje u budućnosti. Imajući u vidu sve prethodno navedeno, smatramo da je i naučno i društveno opravdano i nužno bavljenje pitanjima spoljnopolitičkog identiteta Srbije, te da je predmet analize od prvorazrednog značaja, a čemu dodatno doprinosi aktuelnost teme.

Pored uvoda i zaključka, knjiga se sastoji od šest poglavlja. Prvo poglavlje bavi se identitetskom kompleksnošću savremene spoljne politike Srbije. Đukanović prihvata Hantingtonovo (Samuel Huntington) definisanje identiteta kao „individualno ili kolektivno osećanje sopstva“ (Hantington 2008, 29). Koliko su pitanja identiteta važna možda najplastičnije objašnjava situacija u Crnoj Gori nastala usvajanjem Zakona o slobodi veroispovesti krajem prošle godine, a upravo Hantington u religiji vidi glavnu pokretačku snagu savremenih međunarodnih odnosa. Kada je reč o Srbiji, kao najznačajnije, autor izdvaja sledeće slojeve identiteta – balkanski, srednjoevropski, sredozemni (jadranski) i (post)jugoslovenski identitet – a svakom od njih posvećeno je posebno poglavlje u kojima on nastoji da objasni njihovu korelaciju, da li se i kako oni međusobno prepliću i dopunjaju, kao i da li su međusobno suprostavljeni.

U prvom poglavlju pružen je sažeti pregled geografskog i kulturološkog identitetskog određenja Srbije nekih od najumnijih ljudi domaće političke istorije. Ovakav prikaz pružen je u nameri da pokaže kako se geografski identitet menja paralelno sa promenom obima i oblika države, imajući u vidu da je ova odrednica bila zanemarena kako u spoljnopolitičkim dokumentima, tako i u javnim istupanjima šefova države.

Drugo poglavlje se bavi pozicijom Srbije kao mosta između Istoka i Zapada. Akcenat je na posledicama koje je prihvatanje i propagiranje ovakve pozicije imalo na njenu međunarodnu poziciju. Ucestalo menjanje spoljnopolitičkog kursa kroz istoriju, i nepostojanje jednog pouzdanog strateškog partnera, prema stavu autora, negativno je uticalo ne ulogu i poziciju države Srbije pre svega na

regionalnom, a potom i na globalnom planu. Đukanović ističe da međunarodni položaj Srbije u budućnosti u mnogome zavisi od uspešnosti diplomatske inicijative Sjedinjenih Američkih Država, a u cilju pune normalizacije odnosa Beograda i Prištine, kao i njen odnosa naše zemlje prema Zapadu uopšte.

Naredno poglavljje bavi se balkanskim identitetskim slojem, na koji je Srbija predominantno usredsređena. Osnovu takve orijentacije autor izvodi iz teritorijalnog okvira srpske države od srednjeg veka do danas koja se u svim svojim okvirima oslanjala na područje Balkana. Zanimljivo je da pojedine države koje geografski pripadaju Balkanu u najmanju ruku osporavaju ovaj element svog nacionalnog identiteta kao što je slučaj sa Hrvatskom, koja sa druge strane prenaglašava srednjoevropsku komponentu. Autor u ovom poglavljju sažeto objašnjava kako su pretenzije o širenju srpske države i njihov krajnji neuspeholičen u raspadu Prve i Druge Jugoslavije zapravo propuštena prilika za značajniju „debalkanizaciju“ Srbije. Ovde se pre svega misli na negativan balast ovog regiona u očima zapadne javnosti. Kao ključ normalizacije odnosa sa svim zemljama regiona, ali i Srednjom Evropom autor vidi u normalizaciji odnosa Beograda i Prištine, akcentujući štetan učinak uzdizanja ovog pitanja iznad svih ostalih. Ipak, iako bi postizanje konačnog dogovora u pregovorima bilo od velike istorijske važnosti, teško je zamisliti da bi pitanja npr. ekonomskog prosperiteta ili infrastrukturnog razvoja mogla imati primat u odnosu na teritorijalni integritet. Nerešavanje bilo kog značajnijeg bilateralnog ili regionalnog problema za autora je pokazatelj da „postoji određeni kontinuitet u odnosu na sve vlasti nakon 1989. godine, jer nikada suštinski spoljнополитички diskontinuitet nije zapravo ni učinjen“ (Đukanović 2019, 74). Ovakav stav otvara niz ključnih političkih pitanja. Jedno od tih pitanja je da li zemlje regiona žele rešavanje otvorenih pitanja, kao i da li je i u čijoj koristi *status quo*. Đukanović navodi šest preduslova koji moraju biti ostvareni u cilju poboljšanja regionalne saradnje, poput izvesnosti evropskih integracija i rešavanja osetljivih bilateralnih pitanja.

U četvrtom poglavljju predmet analize je srednjoevropska komponenta identiteta. Na početku je pružen preko potreban prikaz geopolitičkog položaja i značaja Srednje Evrope, objašnjavajući fluidnost njenih granica, kao i nepodudarnost sa državnim granicama. Ova određenja mogu biti od velikog značaja svim istraživačima čiji predmet interesovanja obuhvata ovo geografsko područje. Kao i u prethodnim poglavljima pružen je širi istorijski kontekst koji se ogleda u položaju i ulozi Habzburške monarhije i Otomanske carevine u Srbiji u 18. i 19. veku, posebno ističući značaj austrofilske spoljne politike kralja Milana Obrenovića. Prisajedinjenjem Vojvodine, Srbija postaje i srednjoevropska država, a ne isključivo balknska, dok kraj Drugog svetskog rata donosi razmimoilaženje Jugoslavije i Srednje Evrope oličenih u sukobu sa Sovjetskim Savezom i njenim

partnerima u ovom delu Evrope nakon 1948. godine. Na kraju ovog poglavlja autor taksativno navodi razloge usled kojih je nemoguće da se konstituiše srednjevropski identitet Srbije, kao što su, između ostalih, religijski razlozi i u javnosti potencirani strah od jačanja uloge Nemačke u regionu.

Implikacije spoljnopolitičkih težnji širenja srpske države na Jadransko i/ili Egejsko more, u smislu komercijalnog korišćenja luka predmet su analize prethoslednjeg poglavlja. Posebno mesto u ovoj analizi zauzimaju međudržavni odnosi Srbije i Crne Gore. Autor tvrdi da „čitav kontekst srpsko-crnogorskih odnosa još od 1992. godine treba sagledavati u težnji srpskih elita da se preko Crne Gore (...) obezbedi siguran izlazak na Jadransko more“ (Đukanović 2019, 135). Kada govori o korelaciji sa drugim identitetima, autor napominje da je za vreme prve i druge Jugoslavije jadranski identitet potiskivao podunavski i srednjevropski, koji sada tek pomalo jačaju, ali uz i dalje dominantan balkanski identitet. Iako je izgubio na značaju u društvu nakon osamostaljenja Crne Gore, jadranski region i dalje je važan jer omogućava Srbiji prisustvo u forumima za saradnju, kao što su Jadransko-jonska inicijativa i Jadransko-jonska strategija Evropske unije. Aktuelizaciji ove komponente svakako doprinose i infrastrukturni poduhvati poput Koridora 10 (od Beograda do Soluna). Možda najstigmatizovaniji je jugoslovenski identitet, ocenjuje autor, koji je u Srbiji duboko potisnut.

Monografija *Spoljnopolitički identiteti Srbije: protivrečnosti i refleksije*, pisana je stručnim ali u isto vreme pojednostavljenim rečnikom, prilagođenim studentima osnovnih studija, tako i široj naučnoj i stručnoj javnosti. Delo je koncizno i jasno struktorno podeljeno, što olakšava njegovo savladavanje i dugo zadržava pažnju čitaoca na visokom nivou. Pored toga, na kraju svakog poglavlja nalazi se bibliografija, što čitaocu omogućava da bez muke pronađe izvore za specifičnu temu koja se obrađuje u datom poglavlju.

Vođeni Šopenhauerovim (Arthur Schopenhauer) preporukama iz *Erističke dijalektike*, smatramo da bi snaga iznetih argumenata u monografiji u celini bila znatno ojačana osporavanjem kontraargumenata (Šopenhauer 2017). Pa se tako, primera radi, u delu koji opisuje nerealna očekivanja srpske javnosti od Ruske Federacije zanemaruje njen angažman u Ujedinjenim nacijama kao što je predlog rezolucije iz 1999. godine kojom se treži prekid agresije na SR Jugoslaviju i osuđuje upotreba sile bez mandata UN, ili pak svežiji veto od 2015. godine na Rezoluciju o Srebrenici, koja bi da je usvojena nanela veliku štetu međunarodnom položaju Srbije. Ako ne osporavanjem, onda makar pominjanjem ovih činjenica bila bi pružena šira slika i u mnogome bi se ojačala pozicija koja je stožer ovog dela a to je da Srbija civilizacijski pripada Zapadu a ne Istoku. Zasigurno je da će ovo delo zbog toga podstaći brojne akademske

debate o savremenom spoljnopolitičkom kursu Srbije, kao i njegovim perspektivama. Delo može biti posebno zanimljivo domaćim donosiocima odluka u domenu spoljne politike.

Isidora POP-LAZIĆ

Bibliografija

- Đukanović, Dragan. 2019. *Spoljnopolitički identiteti Srbije: protivrečnosti i refleksije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Hantington, Samjuel. 2008. *Američki identitet: problem dezintegracije Amerike*. Podgorica: CID, SoCEN.
- Šopenhauer, Artur. 2017. *Eristička dijalektika ili umeće kako da se uvek bude u pravu objašnjeno u 38 trikova*. Novi Sad: Svetovi.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodni problemi objavljaju sledeće kategorije radova:

Originalni naučni rad predstavlja rezultate naučnog istraživanja sa jasnim doprinosom u vidu širenja i/ili produbljavanja postojećeg naučnog saznanja o predmetu istraživanja. On mora da bude strukturisan tako da jasno sadrži sledeće elemente:

- opšti kontekst i obrazložen cilj istraživanja;
- teorijski okvir (pregled literature) jasno određen u uvodnom delu članka;
- postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje;
- primenjen naučni metod; predstavljanje dobijenih rezultata i njihovo tumačenje;
- zaključak sa odgovorom na postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje.

Pregledni rad pruža sveobuhvatan sažetak dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičan uvid u trenutno stanje naučne discipline, tako što ukazuje na otvorena istraživačka pitanja, disciplinarna (ne)slaganja i postojeće kontroverze. Pregledni rad utvrđuje praznine u naučnom znanju u posmatranoj oblasti ili problematici, odnosno koja istraživačka pitanja još uvek nemaju odgovore i pruža naznake mogućih pravaca daljeg razvoja obrađene tematike ili naučne discipline.

Prikaz knjige je sistematičan opis i/ili kritička analiza kvaliteta i značaja monografije, zbornika radova ili udžbenika. Prikaz knjige treba da pruži osnovnu biografsku belešku o autoru, sintetizovanu deskripciju teme ili problema koji obrađuje data naučna publikacija, sažetak iznete naučne argumentacije, uočen doprinos naučnoj disciplini i slabosti, te zaključak koji sažima mišljenje autora prikaza o analiziranoj publikaciji.

Autori su dužni da se u pripremi rukopisa pridržavaju sledećih uputstava:

FORMAT

Sve kategorije članaka treba predati u *Word-u* i sačuvati u *.doc* ili *.docx* formatu.

Koristite latinično pismo, font *Times New Roman* veličine 12, prored *Single*, a pasuse odvajajte jednim redom.

Paginacija treba da bude smeštena u donjem desnom uglu i da počinje na prvoj stranici članka.

OBIM

Rukopisi na srpskom ili engleskom jeziku treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez apstrakata i spiska referenci).

Obim prikaza knjiga može da bude do 1500 reči.

NASLOV

Naslov napišite velikim podebljanim slovima veličine 14.

Naslov treba da bude koncizan i da što vernije opiše sadržaj članka, odnosno da odrazi osnovnu ideju predstavljenog istraživanja i naznači važnost dobijenih rezultata.

IME I AFILIJACIJA

Ispod naslova napišite ime i prezime sa pratećom fusnotom u kojoj navodite pun naziv institucije u kojoj ste zaposleni, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. Pod afilijacijom podrazumevamo instituciju u kojoj je sprovedeno istraživanje čije rezultate predstavljate u članku.

U fusnoti navodite naziv projekta u okviru kojeg je sačinjeno istraživanje i izvor finansiranja ili drugu vrstu dobijene podrške. Ovde takođe možete da ukažete čitaocima ukoliko pogledi izneti u članku odražavaju vaš lični stav, a ne stav institucije u kojoj ste zaposleni.

APSTRAKTI I KLJUČNE REČI

Ispod vašeg imena i prezimena stavljate apstrakt na srpskom jeziku obima 150–200 reči. Isti apstrakt preveden na engleski stavljate na samom kraju članka.

Kod originalnih naučnih članaka, apstrakt mora da prikaže predmet i cilj istraživanja, teorijski okvir, osnovne hipoteze ili istraživačko pitanje, korišćen metod, jasan opis najvažnijih rezultata istraživanja, te krajnji zaključak u jednoj rečenici.

Kod preglednih članaka, apstrakt mora da sadrži glavni cilj pregleda dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičnog uvida u trenutno stanje naučne discipline, obrazloženje načinjenog izbora, osnovne rezultate pregleda i izvedeni zaključak, u kojem treba opisati implikacije za dalja istraživanja, primenu ili praksu.

Ispod apstrakta prilažete do 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje članka u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ključne reči ne smeju da ponavljaju reči sadržane u naslovu članka. Ključne reči dajete i na engleskom jeziku i prilažete ih uz apstrakt na engleskom jeziku.

OSNOVNI TEKST

Poravnajte osnovni tekst u skladu sa opcijom *justify*.

Podnaslovi se pišu podebljanim slovima, dok se pod-podnaslovi pišu u *italic-u*; u oba slučaja veličina slova je 12.

Koristite samo tri nivoa podnaslova (svi treba da budu centrirani):

Prvi nivo: **Podnaslov**

Drugi nivo: ***Podnaslov***

Treći nivo: *Podnaslov*

Nemojte numerisati podnaslove.

U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, a prilikom prvog pominjanja u tekstu navesti u zagradi kako ona glase u originalu. Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena). Isto važi za nazive različitih vrsta organizacija.

Latinske, starogrčke i druge strane reči i izraze navodite u kurzivu (*italic*), npr. *status quo, a priori, de facto, acquis communautaire* itd.

Ukoliko želite da koristite skraćenicu, onda kod prvog pominjanja punog termina (bilo u apstraktu, bilo u samom tekstu) navedite željenu skraćenicu u zagradi i potom je koristite dosledno u ostatku teksta. Koristite skraćenice koje su opšteprihvачene u domaćoj naučnoj i stručnoj literaturi.

Koristite samo sledeći oblik navodnika „ ”, a kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni navodnici onda koristite ‘ ’.

Rukopis mora da bude tehnički uredan, a jezički stil mora da bude jasan, čitljiv i usklađen sa pravopisom i gramatikom srpskog ili engleskog jezika. Rukopisi koji ne ispunjavaju ove zahteve neće biti uzeti u postupak recenzije.

NAVOĐENJE IZVORA

Međunarodni problemi koriste navođenje referenci shodno formatu „autor-datum“ zasnovanom na Čikaškom stilu – *The Chicago Manual of Style* (16th ed.), delimično dopunjeno shodno potrebama časopisa.

Izvore navodite u samom tekstu, i to tako što u zagradi dajete prezime autora, godinu izdanja i broj stranice (po potrebi). Pun opis izvora dajete u spisku korišćene bibliografije koji stavljate iza osnovnog teksta.

U samom tekstu, izvor uvek treba da stavite neposredno pre znakova interpunkcije. Kada ime autora pominjete u rečenici nije potrebno da ga ponavljate u zagradi, ali onda godinu i broj stranice navodite neposredno nakon pominjanja imena:

Johnson and Axinn (2013, 136) argue that killing with emotions is morally superior to killing without emotions, because military honour demands a clear will to assume a risk of sacrifice of health and life.

Kada je ime autora već u zagradi, koristite uglaste zgrade za navođenje njegovog rada:

(opširnije o ovom konceptu videti kod Jovanovića [2013, 133–136]).

Kada u zagradi navodite više izvora, onda ih razdvojte tačkom i zarezom:

(Jabri 2007; Herman 2004; Rohrbach 2020)

Kada u istoj zagradi navodite dva ili više rada istog autora, onda ne morate da ponavljate njegovo ime:

(Jabri 2007, 2011; Gregory 2014a, 2014b)

Knjiga

Navođenje u Bibliografiji:

Vučić, Mihajlo. 2019. *Korektivna pravda pred Međunarodnim sudom*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, and Anuradha Chenoy. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*, 2nd ed. Oxon: Routledge.

Vasquez, John A., Sanford Jaffe, James Turner Johnson, and Linda Stamato, eds. 1995. *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bentham, Jeremy (1907) 2018. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Reprint, London: Clarendon Press. www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML.html.

Dal Lago, Alessandro, and Salvatore Palidda, eds. 2010. *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*. Oxon & New York: Routledge.

Hayek, Friedrich A. 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Edited by Ronald Hamowy. Vol. 17 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, edited by Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press, 1988–.

Navođenje u tekstu:

(Vučić 2019, 59)

(Tadjbakhsh and Chenoy 2007)

(Vasquez et al. 1995)

(Bentham [1907] 2018)

(Dal Lago and Palidda 2010)

(Hayek 2011, 258)

Članak u časopisu

Navođenje u Bibliografiji:

Nordin, Astrid H.M. and Dan Öberg. 2015. “Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard”. *Millennium: Journal of International Studies* 43 (2): 395–423.

Kostić, Marina T. 2019. „Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru“. *Međunarodni problemi* LXXI (4): 498–526.

Adams, Tracy, and Zohar Kampf. 2020. “‘Solemn and just demands’: Seeking apologies in the international arena”. *Review of International Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210520000261>.

Navođenje u tekstu:

(Nordin and Öberg 2015, 401)

(Kostić 2019, 500)

(Tracy and Kampf 2020)

Članak u zborniku radova

Navođenje u Bibliografiji:

- Herman, Michael. 2004. "Ethics and Intelligence After September 2001". In: *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, edited by Len V. Scott and Peter D. Jackson, 567–581. London and New York: Routledge.
- Zakić, Katarina. 2019. „Politika ekonomskih integracija Kine u Evroaziji“. U: *Integracioni procesi u Evroaziji*, uredili dr Dušan Proroković i dr Ana Jović-Lazić, 13–44. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privrednu.

Navođenje u tekstu:

(Herman 2004)

(Zakić 2019)

Rad izložen na konferenciji (ako nije objavljen u zborniku sa konferencije)

Navođenje u Bibliografiji:

- Korać, Srđan. 2016. "Human Security and Global Ethics: Can International Organizations be Moral Agents?". Paper presented at the Third International Academic Conference on Human Security, Human Security Research Center (HSRC), Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, November 4–5.

Navođenje u tekstu:

(Korać 2016)

Prikaz knjige

Navođenje u Bibliografiji:

- Firchow, Pamina. 2020. "Measuring Peace: Principles, Practices and Politics". Review of *Measuring Peace*, by Richard Caplan. *International Peacekeeping* 27 (2): 337–338.

- Stekić, Nenad. 2018. „Tesna povezanost ljudske bezbednosti i međunarodnih odnosa u Arktičkom krugu“, Prikaz knjige *Human and societal security in the circumpolar Arctic – local and indigenous communities* Kamrul Hossain, José Miguel Roncero Martín & Anna Petrétei (eds). *Međunarodni problemi* LXX (4): 455–457.

Navođenje u tekstu:

(Firchow 2020, 337)

(Stekić 2018, 455)

Pravni i zvanični dokumenti

Međunarodni ugovori

Navođenje u Bibliografiji:

[PTBT] Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. 1963. Signed by US, UK, and USSR, August 5. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf>.

[TFEU] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012. *Official Journal of the European Union*, C 326, October 26. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>.

[UN Charter] Charter of the United Nations, October 24, 1945. <https://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html>.

Navođenje u tekstu:

(PTBT 1963, Article III, para. 3)

(TFEU 2012, Article 87)

(UN Charter, Chapter X)

Dokumenti Ujedinjenih nacija

Navođenje u Bibliografiji:

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2222, Protection of Civilians in Armed Conflict, S/RES/2222. May 27, 2015. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2015.shtml>.

[UNGA] UN General Assembly. Resolution 67/18, Education for Democracy, A/RES/67/18. November 28, 2012. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/67/18>.

Navođenje u tekstu:

(UNSC Res. 2222)

(UNGA Res. 67/18)

Nacionalno zakonodavstvo

Navođenje u Bibliografiji:

[Constitution RS] Constitution of the Republic of Serbia. 2006. *Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 98/2006.

Homeland Security Act. 2002. United States of America, 107th Congress, 2nd Session (November 25). https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/hr_5005_enr.pdf.

Navođenje u tekstu:

(Constitution RS 2006, Article 111)
(Homeland Security Act 2002)

Zvanični izveštaji

Navođenje u Bibliografiji:

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 2014. Vol. 2, Part Two. https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2014_v2_p2.pdf&lang=ES.

[The 9-11 Commission] U.S. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. 2004. *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. Washington, D.C.: Government Publication Office.

US Congress. 1993. Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence: Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 104th Congress, 1st session, February 2–3, 1993. <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/hearings/103296.pdf>.

[USAFH] United States Air Force Headquarters. 2014. United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038. www.af.mil/Portals/1/documents/news/USAFRPAVectorVisionandEnablingConcepts%202013-2038.pdf.

Navođenje u tekstu:

(YILC 2014, 321)
(The 9-11 Commission 2004, 437)
(US Congress 1993, 125)
(USAFH 2014)

Zakonodavstvo Evropske unije

Navođenje u Bibliografiji:

Regulation (EU) No. 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). *Official Journal of the European Union*, L 295, 6 November 2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1052&from=EN>.

[EC] European Commision. 2010. The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe, COM(2010) 673 final, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, November 22. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0673&from=GA>.

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, L 141, 5 June 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=EN>.

Navođenje u tekstu:

(Regulation [EU] No. 1052/2013, Article 11, para. 4)

(EC COM[2010] 673 final)

(Directive [EU] 2015/849)

Odluke međunarodnih sudova i tribunala

Navođenje u Bibliografiji:

[ICJ] International Court of Justice. Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, 22 July 2010, ICJ Reports. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>.

[ICJ Order 1999] *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. United Kingdom)*. International Court of Justice, Order ICJ Rep. 1999 (June 2). <https://www.icj-cij.org/files/case-related/113/113-19990602-ORD-01-00-EN.pdf>.

[ICTY Indictment IT-98-32-A] *Prosecutor v. Vasiljevic*, Case No. IT-98-32-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Indictment, 30 October 2000. <https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/ind/en/vasonly-ii000125e.pdf>.

Costa v Ente Nazionale per l'Energia Elettrica, Case 6/64, [1964] ECR 585. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

[CJEU Judgment T-289/15] *Hamas v Council*, Case T-289/15. Court of Justice of the European Union, Judgment, 6 March 2019, ECLI:EU:T:2019:138. <http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?language=EN&critereEcli=ECLI:EU:T:2019:138>

[Opinion of AG Bobek] *Région de Bruxelles-Capitale v Commission*, Case C-352/19 P. Court of Justice of the European Union. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 16 July 2020(1), ECLI:EU:C:2020:588. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&pageIndex=0&doctlang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=5064004>.

Navođenje u tekstu:

(ICJ Advisory Opinion 2010, 411)

(ICJ Order 1999, para. 3)

(ICTY Indictment IT-98-32-A)

(*Costa v ENEL*)

(CJEU Judgment T-289/15, para. 23)

(Opinion of AG Bobek C-352/19 P)

Novine i magazini

Navođenje u Bibliografiji:

Gibbs, Samuel. 2017. “Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots”, *The Guardian*, August 20.

Power, Matthew. 2013. “Confessions of a Drone Warrior”, *GQ*, October 22. <https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination>.

Economist. 2015. “Who will fight the next war?” October 24. <https://www.economist.com/united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war>.

Navođenje u tekstu:

(Gibbs 2017, A10)

(Power 2013)

(*Economist* 2015)

Audio-vizuelni mediji

Navođenje u Bibliografiji:

Scott, Ridley. [1982] 2007. *Blade Runner: The Final Cut*. Directed by Ridley Scott. Burbank, CA: Warner Bros. Blue-Ray disc, 117 min.

Future Weapons. 2019. Waddell Media. Emitovano od 7. do 16. avgusta na kanalu Discovery Science HD, 3 sezone, 30 epizoda (svaka 43 minuta). <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>.

Tech Legend. 2020. “Best Drones 2020 – Top 8 Best Drone with Cameras to Buy in 2020”. Uploaded on February 7, 2020. YouTube video, 27:20 min. https://www.youtube.com/watch?v=Z6_4JU5Mspw.

Navođenje u tekstu:

(Scott [1982] 2007)
 (Future Weapons 2019)
 (Tech Legend 2020)

Društveni mediji

Navođenje u Bibliografiji:

National Library of Australia. 2020. “National Library of Australia’s Facebook Page”. Facebook, August 1, 2020. <https://www.facebook.com/National.Library.of.Australia/>.

Kruszelnicki, Karl (@DoctorKarl). 2017. “Dr Karl Twitter post.” Twitter, February 19, 2017, 9:34 a.m. <https://twitter.com/DoctorKarl>.

Trapara, Vladimir. 2018. „Pobeda ili ništa”. *Unwrapping the Essence* (blog). 29 maj 2018. <https://unwrappingtheessence.weebly.com/blog/pobeda-ili-nista>.

Navođenje u tekstu:

(National Library of Australia 2020)
 (Kruszelnicki 2017)
 (Trapara 2018)

Doktorska disertacija

Navođenje u Bibliografiji:

Rohrbach, Livia. 2020. *Beyond intractability? Territorial solutions to self-determination conflicts*. Doctoral dissertation. Department of Political Science, University of Copenhagen.

Navođenje u tekstu:

(Rohrbach 2020)

Izvor sa interneta

U slučaju da navodite nedatirani dokument sa interneta, priložite datum kada ste pristupili tom elektronskom sadržaju i godinu pristupa računajte kao godinu objavljivanja tog izvora.

Navođenje u Bibliografiji:

Oxford Library. 2012. "Library Strategy". Oxford Library. Accessed 3 June 2012. <http://www.ol.org/library/strategy.html>.

Google Maps. 2015. "The British Library, London, UK". Google. Accessed February 5, 2015. <https://www.google.com.au/maps/place/The+British+Library/@51.529972,-0.127676,17z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x48761b3b70171395:0x18905479de0fdb25>.

IMPP [Institut za međunarodnu politiku i privredu]. n.d. „Misija”. Pristupljeno 1. avgusta 2020. <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/misija/>.

Navođenje u tekstu:

(Oxford Library 2012)

(Google Maps 2015)

(IMPP n.d.)

Lična komunikacija

Izvori iz područja lične komunikacije obuhvataju razgovore uživo, intervjuje, materijale sa predavanja, telefonske razgovore, klasičnu i elektronsku prepisku. Izvore ove vrste navedite samo u tekstu, bez stavljanja u Bibliografiju, zato što je najčešće reč o podacima u koje čitalac nema uvid ili se zbog nematerijalnog oblika ne mogu naknadno proveriti:

... kao što je dr Slobodan Janković naveo u mejlu koji mi je poslao 10. decembra 2019. godine ...

Kada su objavljena u zbirkama, pisma se navode prema godini izdanja, s tim što datum kada je poslato pojedinačno pismo navodite u samom tekstu:

U pismu koje je Univerzitet u Beogradu 13. maja 2017. godine uputio Grinovoj (Green 2012, 34) ...

Sekundarni izvor (posredno navođenje izvora)

Kada želite da navedete izvor koji ste pročitali u nekom drugom izvoru, uvek treba da ukažete na oba izvora – originalni i posredni:

Navođenje u tekstu:

U knjizi *Moć*, objavljenoj 1975. godine, Luman shvatanje moći pretežno zasniva na literaturi o društvenoj razmeni i moći zajednice (navedeno prema Guzzini 2013, 79).

Navođenje u Bibliografiji:

Guzzini, Stefano. 2013. *Power, realism, and constructivism*. Abingdon and New York: Routledge.

TABELE, DIJAGRAMI I GEOGRAFSKE KARTE

Grafičke priloge (tabele, dijagrame, geografske karte, grafikone i sl.) numerišete i dajete im pun naslov:

Tabela 1: Indeks ljudskog razvoja u zemljama članicama EU

Dijagram 2: Strane direktnе investicije kineskih kompanija u Africi (u milionima dolara)

Karta 1: Nacionalne pomorske jurisdikcije i granice na Arktiku

Ukoliko je grafički prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ne samo navesti izvor, već i dobiti pisani saglasnost za objavljivanje priloga pre podnošenja rukopisa na razmatranje Uredništvu časopisa *Međunarodni problemi*. Dobijena saglasnost se dostavlja uz rukopis.

BIBLIOGRAFIJA

Na kraju članka, a pre apstrakta na engleskom jeziku, prilažete spisak korišćenih izvora naslovjen **Bibliografija**, koji sme da sadrži samo reference koje ste koristili u tekstu.

Bibliografske jedinice navodite prema prethodno predstavljenim pravilima za navođenje izvora, a redjate ih prema abecednom redosledu.

Ako imate dva ili više radova istog autora objavljenih iste godine, onda uz godinu dodajte slova a, b, c, itd. i ređajte bibliografske jedinice po abecednom redosledu prvog slova naslova rada:

Gregory, Derek. 2014a. "Drone Geographies". *Radical Philosophy* RP 183: 7–19.

Gregory, Derek. 2014b. "The Everywhere War". *The Geographical Journal* 177 (3): 238–250.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa navedenim smernicama neće biti uzeti u postupak recenziranja.

Uređivački odbor

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis u Srbiji i na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon početka rada njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Međunarodni problemi objavljaju rezultate naučnih istraživanja iz oblasti međunarodnih odnosa, međunarodne bezbednosti, međunarodnog prava i studija globalizacije. *Međunarodni problemi* objavljaju originalne i pregledne naučne radove i prikaze knjiga, na srpskom ili engleskom jeziku, koji prethodno nisu nigde objavljeni niti se nalaze u postupku razmatranja za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji. *Međunarodni problemi* ne objavljaju stručne radove, analitičke komentare niti predloge javnih politika, pa Vas najljubaznije molimo da ne šaljete te vrste članaka.

Uređivački odbor daje prednost analizi kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa uz poštovanje bogatstva disciplinarnih i saznajnih perspektiva. Bez zastupanja konkretnog političkog i teorijsko-metodološkog stanovišta, a sa namerom da podstakne obuhvatniji naučni dijalog o ubrzanim promenama u svetskoj politici u 21. veku, Uređivački odbor smatra da su prioritetne sledeće tematske celine:

- Preobražaj prirode svetske politike u ranom 21. veku;
- Fenomenologija i praksa transnacionalnosti i kosmopolitizma;
- Problemi institucionalizacije međunarodnih odnosa;
- Različita teorijska tumačenja aktuelnih globalnih procesa;
- Kontroverzna pitanja upotrebe spoljnopolitičkih instrumenata vodećih globalnih aktera;
- Uticaj naprednih tehnologija Četvrte industrijske revolucije na oblikovanje međunarodnih odnosa u 21. veku;
- Civilizacija, religija i identitet u kontekstu svetske politike i globalizacije;
- Konceptualni i metodološki iskoraci izvan tradicionalnog epistemološkog okvira naučne discipline međunarodnih odnosa.
- Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao nacionalni časopis međunarodnog značaja (M24).

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Članovi Uređivačkog odbora imaju zadatku da u akademskoj javnosti deluju kao svojevrsni ambasadori časopisa, da pruže doprinos u vidu preporučivanja kvalitetnih autora i rukopisa, podsticanja potencijalnih autora da podnose rukopise za objavlјivanje u *Međunarodnim problemima*, te da recenziraju rukopise i pripremaju uvodnike i uredničke komentare.

Glavni i odgovorni urednik odgovara za objavljeni sadržaj i treba da teži stalnom unapređenju časopisa uopšte i procesa osiguranja kvaliteta objavljenog sadržaja, kao i zaštiti slobode izražavanja, integriteta i standarda naučnoistraživačkog rada od upliva političkih, finansijskih i drugih interesa. Glavni i odgovorni urednik treba uvek da objavi ispravku, objašnjenje, obaveštenje o povlačenju članka i izvinjenje.

Glavni i odgovorni urednik donosi konačnu odluku o tome koji će rukopis objaviti na osnovu: 1) ocene njegovog uklapanja u tematski okvir uređivačke politike, 2) ocene naučnog značaja, originalnosti, validnosti i disciplinarne relevantnosti istraživanja predstavljenog u rukopisu, 3) ocene njegove usklađenosti sa zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenje autorskih prava i plagiranje. Glavni i odgovorni urednik zadržava diskreciono pravo da primljeni rukopis proceni i odbije bez recenziranja, ukoliko utvrди da ne odgovara tematskim zahtevima uređivačke politike i opšteprihvaćenim standardima naučnoistraživačkog rada (tj. ako ne sadrži strukturne elemente originalnog ili preglednog naučnog rada). Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, Uređivački odbor obaveštava autora u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa o tome da li se tema rukopisa uklapa u uređivačku politiku i da li je pokrenut postupak recenziranja.

Novi glavni i odgovorni urednik ne sme da preinaci odluku svog prethodnika o objavlјivanju rukopisa, osim ukoliko nisu utvrđene nove činjenice koje ukazuju na sporan kvalitet tog rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora reczenzenta i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru reczenzenta i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donešu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzentata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljinjanje na drugom mestu. Predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad i takav rukopis se isključuje iz daljeg razmatranja.

Autori takođe garantuju da nakon objavljinjanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti Instituta za međunarodnu politiku i privrednu kao nosioca autorskih prava. Takođe, rad koji je već objavljen u nekom drugom časopisu ne sme biti podnet za objavljinjanje u *Međunarodnim problemima*.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu (Nacionalni savet za nauku i tehnološki razvoj, 2018). Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikavu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene.

Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu. Prikazi knjiga moraju da budu činjenično tačni i nepristrasni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovali u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da ih dostave uz rukopis, a ne naknadno. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su suštinski doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su suštinski doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Navođenje kao jednog od autora rukopisa lica koje nije učestvovalo u izradi istraživanja sadržanog u rukopisu predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Rukopisi sa više od dva autora neće biti uzimani u razmatranje, osim izuzetno ukoliko se proceni da rukopis predstavlja rezultate opsežnog empirijskog istraživanja.

Ako su u suštinskim aspektima naučnog istraživanja predstavljenog u rukopisu i/ili u samoj pripremi rukopisa učestvovali i druge osobe koje nisu autori, njihov doprinos mora da bude naveden u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno navedu izvore koji su bitno uticali na istraživanje sadržano u rukopisu i na sam rukopis. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Recikliranje teksta

Recikliranje teksta, odnosno situacija u kojoj isti autor upotrebljava istovetne delove svog teksta u dva ili više svojih objavljenih radova, predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad i izdavaštvo.

Glavni i odgovorni urednik procenjuje ukupan obim recikliranih delova teksta, značaj mesta gde se oni pojavljuju u rukopisu (da li su deo uvoda, odeljka o

primenjenoj metodologiji, diskusije tj. glavnog dela članka ili zaključka), da li je naveden prethodni izvor recikliranog teksta i da li postoji povreda autorskih prava.

Ukoliko je utvrđeno postojanje podudaranja teksta manjeg obima, od autora se može zatražiti da ponovo napiše sporan deo teksta i da navede prethodno objavljen izvor iz kojeg je taj deo teksta preuzet – ako to već nije učinio. Autor ne može da opravda recikliranje teksta samo na osnovu činjenice da je naveo izvor iz kojeg je preuzeo taj deo teksta. Podudaranje delova teksta u značajnom obimu predstavlja osnov za odbijanje rukopisa.

Prilikom postupanja u slučajevima recikliranja teksta glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor rukovode se smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, https://publicationethics.org/files/Web_A29298_COPE_Text_Recycling.pdf).

Plagijarizam

Plagiranje – odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao vlastitih, bez navođenja autora ili izvora – predstavlja grubo kršenje etičkih standarda u izdavaštvu i propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo.

Plagiranje obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili prepričavanje ili sažimanje tuđeg teksta, u celini ili delovima, bez jasnog ukazivanja na njegovog autora i izvora ili bez jasnog obeležavanja preuzetog dela teksta (npr. korišćenjem navodnika);
- Predstavljanje tuđih ideja kao vlastitih, bez navođenja autora tih ideja i izvora u kojem su te ideje prvobitno predstavljene;
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Postupanje u slučajevima kada postoje jasne indicije da primljeni rukopis ili rad objavljen u časopisu predstavljaju plagijat opisano je u odeljcima *Postupanje u slučajevima neetičnog ponašanja i Povlačenje već objavljenih radova*.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti ocenjuju usklađenost teme rukopisa sa tematskim okvirom časopisa, naučnu relevantnost istraživane teme i primenjenih metoda, originalnost i naučni značaj rezultata predstavljenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnom aparaturom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu od strane autora dužan je da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori glavnog i odgovornog urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti glavnog i odgovornog urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika. Glavni i odgovorni urednik uvažiće zahtev autora da određeni pojedinac ne bude recenzent njihovog rukopisa ako proceni da je taj zahtev valjano obrazložen i praktičan.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima. Uputstvo za recenzente detaljnije propisuje merila i smernice za ocenu rukopisa.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u

predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa. U normalnim okolnostima, rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma prijema rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet reczenzenta ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Glavni i odgovorni urednik garantuje da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (prvenstveno ime i afilijacija) i da će preuzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih reczenzenta. Ako odluke reczenzenta nisu iste, glavni i odgovorni urednik može da traži mišljenje drugih reczenzenta.

Izbor reczenzenta spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi; oni ne smeju da budu iz iste institucije kao autori rukopisa niti smeju da sa njima imaju nedavno objavljene zajedničke radove.

Glavni i odgovorni urednik šalje podneti rukopis zajedno sa obrascem recenzije dvojici reczenzenta koji su stručnjaci za naučnu oblast kojoj pripada tema rukopisa. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Glavni i odgovorni urednik može da tokom postupka recenzije zahteva od autora da dostavi dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za ocenu naučnog doprinosa rukopisa. Glavni i odgovorni urednik i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autor ima ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, glavni i odgovorni urednik će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava naučne standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, glavni i odgovorni urednik će tražiti mišljenje dodatnog recenzenta.

POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NEETIČNOG PONAŠANJA

Glavni i odgovorni urednik je dužan da pokrene odgovarajući postupak ukoliko razumno sumnja ili utvrdi da je došlo do povrede etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu – bilo u objavljenim člancima ili u još neobjavljenim rukopisima. Svako može da u bilo kom trenutku prijavi glavnom i odgovornom uredniku sumnju o postojanju povrede etičkih standarda uz dostavljanje valjanih dokaza.

Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza. Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi samo osobama koje su neposredno uključene u postupak. Autorima za koje postoji razumno sumnja da su prekršili etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na predložene dokaze i iznesu sopstvenu argumentaciju.

Glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom – i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka – okončava postupak tako što donosi odluku o tome da li je došlo do povrede etičkih standarda. U slučaju da je postupkom utvrđena povreda, ona se istom odlukom klasificuje kao lakša ili teža. U teže povrede etičkih standarda ubrajaju se plagijat, lažno autorstvo, izmišljanje i krivotvorene podatke i/ili naučnih rezultata i ekstenzivno autoplagiranje (preko 50% od ukupnog teksta rukopisa ili objavljenog članka).

Pored odbijanja predatog rukopisa ili povlačenja već objavljenog rada (u skladu sa procedurom opisanom u odeljku *Povlačenje već objavljenih radova*) predviđene su i sledeće mere, koje se mogu primenjivati zasebno ili kumulativno:

- U slučaju lakše povrede etičkih standarda, autorima se izriče zabrana objavljivanja u trajanju od dve godine;
- U slučaju teže povrede etičkih standarda ili dva ili više puta ponovljene lakše povrede, autorima se izriče zabrana objavljivanja u trajanju od pet do deset godina;
- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kojem se opisuje utvrđen slučaj povrede etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja neposrednom rukovodiocu i/ili poslodavcu prekršioца;
- Upoznavanje relevantnih naučnih i stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom postupanja u slučajevima neetičnog ponašanja glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor se rukovode smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštву (<http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima težih povreda etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

U pogledu povlačenja rada, glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor rukovode se odgovarajućim smernicama Odbora za etiku u izdavaštvu (<https://publicationethics.org/files/retraction-guidelines.pdf>).

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na Institut za međunarodnu politiku i privредu kao izdavača časopisa *Međunarodni problemi*.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača.

U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava.

Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autori potpisuju nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove glavnog odgovornog urednika i Uređivačkog odbora.

Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

MANUSCRIPT SUBMISSION GUIDELINES

International Problems publishes the following types of articles:

Original research article presents the results of research with clear contribution with a view of expanding and/or deepening of existing knowledge. It should be structured to include the following elements: general context and aim of research; theoretical background (review literature) clearly stated in the introduction; departing hypothesis or research question; applied methods; presentation and explanation of the results; conclusion discussing the main research findings departing hypothesis or research question.

Review article provides a comprehensive summary of research on a certain topic or a perspective on the state of the field by describing current areas of agreement as well as controversies and debates. Review article identifies gaps in knowledge and the most important but still unanswered research questions and suggest directions for future research.

Book review is a systematic description and/or critical analysis of the quality and significance of a book, edited volume, and textbook. Book review should include a general description of the topic and/or problem addressed by the work in question, summary of the book's main argument, basic biographical information about the author, summary of contents, strengths and weaknesses, as well as a concluding statement summarizing reviewer's opinion of the book.

In preparing manuscripts authors are kindly requested to comply with the following rules:

FORMAT

All types of manuscripts should be submitted in Word and saved in .doc or .docx format.

Use Times New Roman font in size 12, with single-lined spacing, and with an empty line between paragraphs.

Use continuous line numbers starting on the first page, with page numbers on the right side of the bottom of the page.

LENGTH

Articles range from 6000–8000 words (excluding abstracts and bibliography).

The length of book review essays is up to 1500 words.

TITLE

Use bold for the article title (size 14).

The title should not only accurately describe the content of manuscript (i.e. convey the main topics of the study and highlight the importance of the research) but it should be concise.

NAME AND AFFILIATION

Below the title is given the author's full name, with a footnote that refers to her/his institutional affiliation (the name of the institution and its seat), and her e-mail address. Author's affiliation is the affiliation where the research was conducted.

In the footnote, the author also provides all details regarding the project under which the research presented in her article is conducted and/or sources of financial and other support. The author also may point to readers that some of the views presented in the article express her own opinion and not the one of the institution she works for.

ABSTRACT AND KEY WORDS

Below the author's name include abstract of 150–200 words that describes the material presented in the manuscript.

For original research article, the abstract must summarise the entire article, including theoretical background, the departing hypothesis or research question, the aim, a concise account of the methods, a clear description of the most important findings, and a brief presentation of the conclusions.

For review article, the abstract should include the primary objective of the review, the reasoning behind choice, the main outcomes and results of the review, and the conclusions that might be drawn, including their implications for further research, application, or practice.

The author provides up to 10 key words for the main idea of the article which can be used for indexing purposes. Key words should not repeat the title.

MAIN TEXT

The basic text should be justified.

Use no more than three levels of headings (all should be centred):

First-level headings – **Heading**

Second-level headings – **Heading**

Third-level headings – **Heading**

Do not number headings.

Define all abbreviations at first mention in the abstract and in the main text by giving the full term, then the abbreviation in parentheses, and use them consistently thereafter.

Only the following form of quotation marks should be put in the text: “ ”. In case the additional quotation marks are to be put within these ones it should be done in the following way: ‘ ’.

The text should be clear, readable, and concise. Manuscripts should be well presented, with correct grammar, spelling and punctuation. If the English is unsatisfactory, we will return the manuscript for correction without review.

Please use British (-ise) spelling style consistently throughout your manuscript.

Latin, Old Greek and other non-English words and terms in the text should be italicised (e.g. *status quo, a priori, de facto, acquis communautaire*).

CITATION STYLE

International Problems uses the author-date reference style based on *The Chicago Manual of Style* (16th ed). Sources are cited in the text, usually in parentheses, by the author's surname, the publication date of the work cited, and a page number if necessary. Full details are given in the reference list (use the heading References).

In the text, the reference should be placed just before punctuation. If the author's name appears in the text, it is not necessary to repeat it, but the date should follow immediately:

Johnson and Axinn (2013, 136) argue that killing with emotions is morally superior to killing without emotions, because military honour demands a clear will to assume a risk of sacrifice of health and life.

If the reference is in parentheses, use square brackets for additional parentheses: (see, e.g., Johnson and Axinn [2013, 133–136] on this important subject).

In text, separate the references with semicolons:

(Jabri 2007; Herman 2004; Rohrbach 2020)

If citing more than one work by an author, do not repeat the name:

(Jabri 2007, 2011; Gregory 2014a, 2014b)

Book

Reference list entry:

Jabri, Vivienne. 2007. *War and the Transformation of Global Politics*. Basingstoke and New York: Palgrave MacMillan.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, and Anuradha Chenoy. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*, 2nd ed. Oxon: Routledge.

Vasquez, John A., Sanford Jaffe, James Turner Johnson, and Linda Stamato, eds. 1995. *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bentham, Jeremy (1907) 2018. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Reprint, London: Clarendon Press. www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML.html.

Dal Lago, Alessandro, and Salvatore Palidda, eds. 2010. *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*. Oxon & New York: Routledge.

Hayek, Friedrich A. 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Edited by Ronald Hamowy. Vol. 17 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, edited by Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press, 1988–.

In-text citation:

(Jabri 2007, 59)

(Tadjbakhsh and Chenoy 2007)

(Vasquez et al. 1995)

(Bentham [1907] 2018)

(Dal Lago and Palidda 2010)

(Hayek 2011, 258)

Journal article

Reference list entry:

- Nordin, Astrid H.M. and Dan Öberg. 2015. "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard". *Millennium: Journal of International Studies* 43 (2): 395–423.
- Adams, Tracy, and Zohar Kampf. 2020. "'Solemn and just demands': Seeking apologies in the international arena". *Review of International Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210520000261>.

In-text citation:

- (Nordin and Öberg 2015, 401)
- (Tracy and Kampf 2020)

Article in edited volume

Reference list entry:

- Herman, Michael. 2004. "Ethics and Intelligence After September 2001". In: *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, edited by Len V. Scott and Peter D. Jackson, 567–581. London and New York: Routledge.

Reference list entry:

- (Herman 2004)

Conference paper (if not published in conference proceedings)

Reference list entry:

- Korać, Srđan. 2016. "Human Security and Global Ethics: Can International Organizations be Moral Agents?". Paper presented at the Third International Academic Conference on Human Security, Human Security Research Center (HSRC), Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, November 4–5.

Reference list entry:

- (Korać 2016)

Book review

Reference list entry:

Firchow, Pamina. 2020. "Measuring Peace: Principles, Practices and Politics", Review of *Measuring Peace*, by Richard Caplan. *International Peacekeeping* 27 (2): 337–338.

Reference list entry:

(Firchow 2020, 337)

Legal and official documents

International treaties

Reference list entry:

[PTBT] Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. 1963. Signed by US, UK, and USSR, August 5. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf>.

[TFEU] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012. *Official Journal of the European Union*, C 326, October 26. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>.

[UN Charter] Charter of the United Nations, October 24, 1945. <https://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html>.

In-text citation:

(PTBT 1963, Article III, para. 3)

(TFEU 2012, Article 87)

(UN Charter, Chapter X)

UN documents

Reference list entry:

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2222, Protection of Civilians in Armed Conflict, S/RES/2222. May 27, 2015. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2015.shtml>.

[UNGA] UN General Assembly. Resolution 67/18, Education for Democracy, A/RES/67/18. November 28, 2012. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/67/18>.

In-text citation:

(UNSC Res. 2222)

(UNGA Res. 67/18)

National legislation

Reference list entry:

[Constitution RS] Constitution of the Republic of Serbia. 2006. *Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 98/2006.

Homeland Security Act. 2002. United States of America, 107th Congress, 2nd Session (November 25). https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/hr_5005_enr.pdf.

In-text citation:

(Constitution RS 2006, Article 111)

(Homeland Security Act 2002)

Official reports

Reference list entry:

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 2014. Vol. 2, Part Two. https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2014_v2_p2.pdf&lang=ES.

[The 9-11 Commission] U.S. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. 2004. *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. Washington, D.C.: Government Publication Office.

US Congress. 1993. Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence: Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 104th Congress, 1st session, February 2–3, 1993. <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/hearings/103296.pdf>.

[USAFAH] United States Air Force Headquarters. 2014. United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038. www.af.mil/Portals/1/documents/news/USAFRPAVectorVisionandEnablingConcepts%202013-2038.pdf.

In-text citation:

(YILC 2014, 321)

(The 9-11 Commission 2004, 437)

(US Congress 1993, 125)

(USAFH 2014)

EU legislation

Reference list entry:

Regulation (EU) No. 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). *Official Journal of the European Union*, L 295, 6 November 2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1052&from=EN>.

[EC] European Commission. 2010. The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe, COM(2010) 673 final, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, November 22. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0673&from=GA>.

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, L 141, 5 June 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=EN>.

In-text citation:

(Regulation [EU] No. 1052/2013, Article 11, para. 4)

(EC COM[2010] 673 final)

(Directive [EU] 2015/849)

Decisions of international courts and tribunals

Reference list entry:

[ICJ] International Court of Justice. Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, 22 July 2010, ICJ Reports. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>.

[ICJ Order 1999] *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. United Kingdom)*. International Court of Justice, Order ICJ Rep. 1999 (June 2). <https://www.icj-cij.org/files/case-related/113/113-19990602-ORD-01-00-EN.pdf>.

[ICTY Indictment IT-98-32-A] *Prosecutor v. Vasiljevic*, Case No. IT-98-32-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Indictment, 30 October 2000. <https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/ind/en/vasonly-ii000125e.pdf>.

Costa v Ente Nazionale per l'Energia Elettrica, Case 6/64, [1964] ECR 585. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

[CJEU Judgment T-289/15] *Hamas v Council*, Case T-289/15. Court of Justice of the European Union, Judgment, 6 March 2019, ECLI:EU:T:2019:138. <http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?language=EN&critereEcli=ECLI:EU:T:2019:138>

[Opinion of AG Bobek] *Région de Bruxelles-Capitale v Commission*, Case C-352/19 P. Court of Justice of the European Union. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 16 July 2020(1), ECLI:EU:C:2020:588. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&pageIndex=0&doctlang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=5064004>.

In-text citation:

(ICJ Advisory Opinion 2010, 411)

(ICJ Order 1999, para. 3)

(ICTY Indictment IT-98-32-A)

(*Costa v ENEL*)

(CJEU Judgment T-289/15, para. 23)

(Opinion of AG Bobek C-352/19 P)

Newspapers and magazines

Reference list entry:

Gibbs, Samuel. 2017. “Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots”, *The Guardian*, August 20.

Power, Matthew. 2013. “Confessions of a Drone Warrior”, *GQ*, October 22. <https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination>.

Economist. 2015. “Who will fight the next war?” October 24. <https://www.economist.com/united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war>.

In-text citation:

(Gibbs 2017, A10)

(Power 2013)

(*Economist* 2015)

Audio and visual media

Reference list entry:

Scott, Ridley. [1982] 2007. *Blade Runner: The Final Cut*. Directed by Ridley Scott. Burbank, CA: Warner Bros. Blue-Ray disc, 117 min.

Future Weapons. 2019. Waddell Media. Aired on August 7–16 on Discovery Science HD, 3 seasons, 30 episodes (43 min. each). <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>.

Tech Legend. 2020. “Best Drones 2020 – Top 8 Best Drone with Cameras to Buy in 2020”. Uploaded on February 7, 2020. YouTube video, 27:20 min. https://www.youtube.com/watch?v=Z6_4JU5Mspw.

In-text citation:

(Scott [1982] 2007)

(*Future Weapons* 2019)

(Tech Legend 2020)

Social media

Reference list entry:

National Library of Australia. 2020. “National Library of Australia’s Facebook Page”. Facebook, August 1, 2020. <https://www.facebook.com/National.Library.of.Australia/>.

Kruszelnicki, Karl (@DoctorKarl). 2017. “Dr Karl Twitter post.” Twitter, February 19, 2017, 9:34 a.m. <https://twitter.com/DoctorKarl>.

Trapara, Vladimir. 2018. “Victory or nil”. *Unwrapping the Essence* (blog). May 29, 2018. <https://unwrappingtheessence.weebly.com/blog/pobeda-ili-nista>.

In-text citation:

(National Library of Australia 2020)

(Kruszelnicki 2017)

(Trapara 2018)

Doctoral dissertation

Reference list entry:

Rohrbach, Livia. 2020. *Beyond intractability? Territorial solutions to self-determination conflicts*. Doctoral dissertation. Department of Political Science, University of Copenhagen.

In-text citation:

(Rohrbach 2020)

Internet source

If citing an undated online document, give an access date and use the year of access as year of publication.

Reference list entry:

Oxford Library. 2012. "Library Strategy". Oxford Library. Accessed 3 June 2012. <http://www.ol.org/library/strategy.html>.

Google Maps. 2015. "The British Library, London, UK". Google. Accessed February 5, 2015. <https://www.google.com.au/maps/place/The+British+Library/@51.529972,-0.127676,17z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x48761b3b70171395:0x18905479de0fdb25>.

IIPE [Institute of International Politics and Economics]. n.d. "Mission". Accessed August 1, 2020. <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/en/mission/>.

In-text citation:

(Oxford Library 2012)

(Google Maps 2015)

(IIPE n.d.)

Personal communication (letter, emails, telephone conversation)

Personal communications include conversations, interviews, lecture material, telephone conversations, letters and e-mail messages. Place references to personal communications such as letters and conversations within the running text and not as formal end references, because they do not contain recoverable data:

... as mentioned in an e-mail to me from Dr Slobodan Jankovic, December 10, 2019 ...

When in published collections, letters are cited by date of the collection, with individual correspondence dates given in the text:

In a letter to Mary Louise Green from University of Belgrade, May 13, 2017 (Green 2012, 34), ...

Secondary source

If you read an article or book which cites or quotes some information that you want to use, always refer to both the original source and the source where you found the information:

In-text citation:

In his 1975 book *Power* [Macht], Luhmann bases his understanding of power mainly on the social exchange and community power literature (cited in Guzzini 2013, 79).

Reference list entry:

Guzzini, Stefano. 2013. *Power, realism, and constructivism*. Abingdon and New York: Routledge.

TABLES, FIGURES AND GEOGRAPHICAL MAPS

It is necessary to give their number and full title – e.g. *Table 1: Human Development Index among EU members* or *Figure 2: State-Building or Sovereignty Strategy* or *Map 1: Maritime jurisdiction and boundaries in the Arctic region*.

It is particularly important that you have been given written permission to use any tables, figures, and geographical maps you are reproducing from another source before you submit manuscript.

REFERENCE LIST

The list of references should only include works that are cited in the text, tables, figure legend, and footnotes, and that have been published or accepted for publication.

Personal communications and unpublished works should only be mentioned in the text. Do not use footnotes or endnotes as a substitute for a reference list.

Reference list entries should be alphabetised by the last name of author or editor. If no author/editor, order by title.

If the reference list contains two or more items by the same author in the same year, add a, b, etc. and list them alphabetically by title of the work:

- Gregory, Derek. 2014a. "Drone Geographies". *Radical Philosophy* RP 183: 7–19.
- Gregory, Derek. 2014b. "The Everywhere War". *The Geographical Journal* 177 (3): 238–250.

Manuscripts that do not comply with the above-mentioned guidelines will not be taken into consideration for reviewing process.

Editorial Board

EDITORIAL POLICY

International Problems is the oldest peer-reviewed journal in Serbia and the Balkans publishing original research focused on international affairs. Its first issue was published in April 1949. *International Problems* is quarterly journal brought out by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

International Problems welcomes the submission of scholarly articles on matters of international relations, international security, international law, and globalisation studies. *International Problems* publishes original and review research articles and book reviews, in Serbian or English, that have not been published before and that are not under consideration for publication anywhere else. *International Problems* does not publish foreign policy commentary or policy proposals.

The Editorial Board favours manuscripts that present the research addressing contemporary controversial issues in international relations from various disciplinary and methodological perspectives. Espousing no specific political or methodological stance and willing to advance our understanding of and provoke deeper dialogue on rapidly changing world politics in the 21st century, the Editorial Board prioritizes the following themes:

- Transformation of world politics in the early 21st century.
- Phenomenology and practice of transnationalism and cosmopolitanism.
- Institutionalisation of international relations and its challenges.
- Various theoretical standpoints on current global processes.
- Controversial use of foreign policy instruments by major global actors (old and emerging).
- The impact of the Fourth Industrial Revolution and its advanced technologies on international relations in the 21st century.
- Civilisations, religion, and identities in the context of world politics and globalisation.
- Conceptual and methodological innovations in epistemology of International Relations.

RESPONSIBILITIES OF EDITORIAL COUNCIL, EDITORIAL BOARD, AND EDITORS

Editorial Council is an advisory body that actively contributes to the development of the journal. The tasks and duties of the Editorial Council include: the support to the development of the journal, its promotion, encouraging scholars and academicians in the area of political, security, and legal aspects of international relations to get involved as journal's authors and/or reviewers, writing editorials, reviews and commentaries.

Members of Editorial Board have tasks to act as the journal's ambassadors in the academic community, to contribute with a view to identifying key topics, suggesting quality manuscripts on these topics, and encouraging potential authors to submit to *International Problems*, as well as to review submitted manuscripts and prepare editorials and comments.

Editor-in-Chief is accountable for published content and should strive to constantly improve the journal and the processes for assuring the quality of published material, as well as the protection of freedom of expression, integrity and standards of the research from the influence of political, financial and other interests. Editor-in-Chief should always be willing to publish corrections, clarifications, retractions, and apologies.

Editor-in-Chief is responsible for the final decision to accept or reject a manuscript, and the decision should be based on: 1) evaluation of the manuscript relevance to thematic scope of the journal defined by the editorial policy, 2) assessment of importance, originality, validity and disciplinary relevance of the study presented in the manuscript, 3) assessment of manuscript's compliance with legal requirements regarding libel, copyright infringement and plagiarism. Editor-in-Chief has the discretionary power to reject a submitted manuscript without peer review process if it does not meet the requirements regarding thematic scope of the journal and universal standards of the research (i.e. if it does not have structural elements either of original or review article). Submitted manuscripts that do not meet technical standards defined in Instructions for authors will be sent back to the authors for correction. In normal circumstances, Editorial Board informs the author within seven days from the date of the manuscript submission whether the topic of the manuscript complies with thematic scope of the journal and if peer review process starts.

New Editor-in-Chief must not overturn decision to publish a manuscript made by the previous editor-in-chief unless new facts are established referring to serious problems in quality of the manuscript.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board must not have a conflict of interest with regard to the manuscript they consider for publication. Members of Editorial Board who have conflict of interest will be excluded from the decision making on the submitted manuscript. If a conflict of interests is identified or declared, Editor-in-Chief selects reviewers and handles the manuscript. Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board are obliged to disclose a conflict of interests timely.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board decisions' to accept or reject manuscript should be free from any racial, gender, sexual, religious, ethnic, or political bias.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board must not use unpublished material from submitted manuscripts in their research without written consent of the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts must be kept confidential and must not be used for personal gain.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board shall take all reasonable measures to ensure that the reviewers remain anonymous to the authors before, during and after the evaluation process and the authors remain anonymous to reviewers until the end of the review procedure.

RESPONSIBILITIES OF AUTHOR(S)

By submitting the manuscript, the authors warrant that the entire manuscript is their original work, that it has not been published before and are not under consideration for publication elsewhere. Multiple submission of the same manuscript constitutes ethical misconduct and eliminates the manuscript from consideration by *International Problems*.

Authors warrant that the manuscript, once published in *International Problems*, will not be published elsewhere in any language without the consent of Institute of International Politics and Economics as the copyright holder. In addition, an article published in any other publication must not be submitted to *International Problems* for consideration.

In the case a submitted manuscript is the result of a research project, or its previous version has been presented at a conference (under the same or similar title), detailed information about the project, the conference, etc. shall be provided in a footnote attached to the manuscript title.

It is the responsibility of authors to ensure that manuscripts submitted to *International Problems* comply with ethical standards in scientific research. Authors

warrant that the manuscript contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of third parties. The Publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Content of manuscript

Submitted manuscript should contain sufficient detail and references to allow reviewers and, subsequently, readers to verify the claims presented by authors. The deliberate presentation of false claims is a violation of ethical standards. Book reviews should be accurate and unbiased.

Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions and must make sure that, if necessary, they have permission from all parties involved in the presented research to make the data public.

Authors wishing to include figures, tables or other materials that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s), and provide it with the submission, not later. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authorship

Authors must make sure that only contributors who have contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have contributed to the submission are listed as authors. A manuscript with more than two authors shall not be considered for publishing unless it undoubtedly presents the results of a large-scale empirical study.

If persons other than authors were involved in important aspects of the presented research study and the preparation of the manuscript, their contribution should be acknowledged in a footnote.

Acknowledgment of sources

Authors are required to properly acknowledge all sources that have significantly influenced their research and their manuscript. Information received in a private conversation or correspondence with third parties, in reviewing project applications, manuscripts and similar materials must not be used without the written consent of the information source.

Text recycling

Text recycling occurs when an author uses the identical sections of her/his text in two or more published articles, and it is considered a scientific misconduct and breach of publishing ethics.

Editor-in-Chief considers how much of text is recycled in a submitted manuscript, the significance of places in which the text recycling occurs in the manuscript (e.g. whether are they part of the introduction, section on applied methodology, discussion or conclusion), whether the source of the recycled text has been acknowledged, and whether there is a breach of copyright.

If detected overlap is considered minor, action may not be necessary or the authors may be asked to re-write overlapping sections and cite their previous article(s), if they have not done so. The authors cannot justify the text recycling only on the ground that she/he cited the source. More significant overlap constitutes a basis for rejection of the manuscript.

When handling the cases of text recycling, the Editorial Board will follow guidelines and recommendations issued by the Committee on Publication Ethics – COPE (available at https://publicationethics.org/files/Web_A29298_COPE_Text_Recycling.pdf).

Plagiarism

Plagiarism – that is when someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own without referring to original authors and source – is a clear scientific misconduct and breach of publishing ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright law, punishable by legal action.

Plagiarism includes the following:

Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author's work without clearly indicating the source or marking the copied fragment (for example, using quotation marks).

Assuming other people's ideas without stating the authorship and sources in which those ideas are originally presented.

Copying equations, figures, or tables from someone else's paper without properly citing the source and/or without permission from the original author or the copyright holder.

The procedure in cases where there are clear indications that a submitted manuscript or published article fall under the definition of plagiarism is described in the sections *Dealing with unethical behaviour* and *Retraction policy*.

Conflict of interests

Authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflict of interest that might have influenced the presented results or their interpretation.

Fundamental errors in published works

When authors discover a significant error or inaccuracy in their own published work, it is their obligation to promptly notify Editor-in-Chief or the publisher and cooperate to retract or correct the paper.

By submitting a manuscript, the authors agree to abide by *International Problems'* editorial policies.

RESPONSIBILITIES OF REVIEWERS

Reviewers are required to provide competent, explained, and unbiased feedback in a timely manner on the scholarly merits and the scientific value of the manuscript.

The reviewers assess manuscripts for the compliance with the thematic profile of the journal, the relevance of the investigated topic and applied methods, the originality and scientific relevance of results presented in the manuscript, the presentation style and scholarly apparatus.

Reviewer should alert the Editor-in-Chief to any reasonable doubt or knowledge of possible violations of ethical standards by the authors. Reviewer should recognise relevant published works that have not been cited by the authors. Reviewer should alert the Editor-in-Chief to substantial similarities between a reviewed manuscript and any manuscript published or under consideration for publication elsewhere, in the event they are aware of such. Reviewers should also alert the Editor-in-Chief to a parallel submission of the same paper to another journal, in the event they are aware of such.

Reviewer must be free from disqualifying competing interests with respect to the authors and/or the funding sources for the research. If such conflict of interest exists, the reviewers must report them to the Editor without delay.

Reviewer who feels unqualified to review the research topic presented in manuscript – or is not familiar with the research area in which it falls – should notify the Editor-in-Chief. Editor-in-Chief will respect requests from authors that an individual should not review their submission if these are well-reasoned and practicable.

Review must be conducted objectively. Reviewer's judgement should be stated in a clear manner and supported with arguments. Instructions for reviewers provide detailed guidelines and criteria for the assessment of manuscripts.

Any manuscripts received for review must be treated as confidential documents. Reviewers must not use unpublished materials disclosed in submitted manuscripts without the express written consent of the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts shall be kept confidential and must not be used for personal gain.

PEER REVIEW

The submitted manuscripts are subject to a peer review process. The purpose of peer review is to assist the Editor-in-Chief in making decisions whether to accept or reject manuscript as well as the author in improving the paper. In normal circumstances, the journal strives to provide authors with the decision within 30 days of submission.

Peer review is double-blinded – both authors and reviewers are unknown to each other before, during and after the reviewing process. Editor-in-Chief is obliged to exclude all personal data on authors (name and affiliation) before sending manuscript to reviewers and to act in all reasonable ways to prevent the disclosure of authors' identity to reviewers. Reviewers of a manuscript act independently from each other during the reviewing process. Reviewers are not aware of each other's identities. If judgements of reviewers differ, Editor-in-Chief may ask for additional assessment.

The choice of reviewers is at the Editor-in-Chief's discretion. The reviewers must be knowledgeable about the subject area of the manuscript; they must not be from the authors' own institution and they should not have recent joint publications with any of the authors.

Editor-in-Chief sends a submitted manuscript along with the Review Form to two reviewers with the expertise in the field in which the manuscript's topic falls. The Review Form includes a series of questions to help reviewers to cover all aspects that can decide the fate of a submission. In the final section of the Review Form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript.

During the reviewing process, Editor-in-Chief may require authors to provide additional information (including raw data) if they are necessary for the evaluation of the scientific contribution of the manuscript. These materials shall be kept confidential and must not be used for personal gain.

With respect to reviewers whose reviews are seriously and convincingly questioned by authors, Editor-in-Chief will examine whether the reviews are objective and high in academic standard. If there is any doubt regarding the objectivity of the reviewers or quality of the reviews, Editor-in-Chief will assign additional reviewers.

DEALING WITH UNETHICAL BEHAVIOUR

Editor-in-Chief has a duty to initiate adequate procedure when she/he has a reasonable doubt or determines that a breach of ethical standards has occurred – in published articles or submitted manuscripts. Anyone may inform the Editor-in-Chief at any time of suspected unethical behaviour by giving the necessary evidence.

Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board will decide on starting an investigation aimed at examining the reported information and evidences. During an investigation, any evidence should be treated as strictly confidential and only made available to those strictly involved in investigating procedure. The authors suspected of misconduct will always be given the chance to respond to any evidences brought up against them and to present their arguments.

Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board – and, if necessary, with a group of experts – concludes the investigation by making decision whether a breach of ethical standards has occurred or has not. In the case of determined breach of ethical standards, it will be classified as either minor or serious. Serious breaches of ethical standards are plagiarism, false authorship, misreported or falsified data or fabricated or falsified research results, and substantial text recycling (over 50% of a manuscript/article body text).

Along with the rejection of manuscript or retraction of published article from the journal (in accordance with the *Retraction Policy*), the following actions can be pursued, either individually or cumulatively:

A ban on submissions for a two-year period in the case of a minor breach of ethical standards.

A ban on submissions for a period 5–10 years in the case of a serious breach of ethical standards or repetitive minor breaches.

Publication of a formal announcement or editorial describing the case of breach of ethical standards.

Informing the wrongdoer's head of department and/or employer of the breach of ethical standards by means of a formal letter.

Referring a case to a professional organisation or legal authority for further investigation and action.

When dealing with unethical behaviour, the Editor-in-Chief and the Editorial Board will rely on the guidelines and recommendations provided by the Committee on Publication Ethics – COPE (available at <http://publicationethics.org/resources/>).

RETRACTION POLICY

Legal limitations of the publisher, copyright holder or author(s), infringements of professional ethical codes, such as multiple submissions, bogus claims of authorship, plagiarism, fraudulent use of data or any major misconduct require retraction of an article. Occasionally a retraction can be used to correct errors in submission or publication.

In dealing with retractions, Editorial Board complies with guidelines developed by Committee on Publication Ethics (available at <https://publicationethics.org/files/retraction-guidelines.pdf>).

COPYRIGHT

Authors transfer the copyright to the Institute of International Politics and Economics, Belgrade, as the publisher of journal *International Problems*.

Once the manuscript is accepted for publication, authors shall transfer the copyright to the Publisher.

If the submitted manuscript is not accepted for publication by the journal, all rights shall be retained by the author(s).

The rights related to the manuscript that authors grant to the publisher, including any supplemental material, and any parts, extracts or elements, are detailed by the Copyright Transfer Agreement, which authors sign once the manuscript is accepted for publication.

DISCLAIMER

The views expressed in the published articles and other materials do not express the views of Editor-in-Chief and Editorial Board.

The authors take legal and moral responsibility for the ideas expressed in the articles. Publisher shall have no liability in the event of issuance of any claims for damages. The Publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

МЕЂУНАРОДНИ problemi = International problems :
časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu /
glavni i odgovorni urednik Srđan Korać. - Latinično izd. -
God. 1, br. 1 (apr. 1949)- . - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949- (Beograd :
Donat graf). - 24 cm

Tromesečno. - Drugo izdanje na drugom medijumu
: Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

**NOVIJA IZDANJA
INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU**

KONTROVERZE SPOLJNE POLITIKE SAD I MEĐUNARODNIH ODNOSA U TRAMPOVOJ ERI,
Vladimir Trapara, Aleksandar Jazić (ur.), broširano, 2019, 216 str.

Miloš M. Petrović, NASTANAK UKRAJINSKE KRIZE: OD POLITIČKE ILUZIJE EVROPSKE UNIJE
DO BITKE ZA POSTSOVJETSKU EVROPU, broširano, 2019, 120 str.

BALKAN U DOBA GLOBALNOG PREUREĐIVANJA, Slobodan Janković, Marina Kostić (ur.),
broširano, 2019. 204 str.

Miloš V. Jončić, MEĐUNARODNOPRAVNI POLOŽAJ CIVILNOG STANOVNIŠTVA U ORUŽANIM
SUKOBIMA, broširano, 2019, 366 str.

Dragan Petrović, KRALJEVINA JUGOSLAVIJA I SSSR 1929–1935., broširano, 2019, 290 str.

DAVID vs. GOLIATH: NATO WAR AGAINST YUGOSLAVIA AND ITS IMPLICATIONS,
Nebojša Vuković (ur.), tvrd povez, 2019, 482 str.

ENERGETSKA DIPLOMATIJA REPUBLIKE SRBIJE U SAVREMENIM MEĐUNARODNIM
ODNOSIMA, Dušan Proroković (ur.), broširano, 2019, 274 str.

Mihajlo Vučić, MEHANIZMI OSTVARIVANJA NAČELA NEUZROKOVANJA ŠTETE
U PRAKSI UPRAVLJANJA MEĐUNARODnim VODOTOKOVIMA, broširano, 2019, 276 str.

Srđan T. Korać, DISCIPLINSKO RATOVANJE U DOBA DRONOVА I ROBOTA,
broširano, 2019, 212 str.

Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović, SVETSKA TRGOVINSKA
ORGANIZACIJA, ŽIVOTNA SREDINA I SISTEM ZDRAVSTVENE ZAŠTITE,
tvrd povez, 2018, 309 str.

UPOTREBA SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA, Žaklina Novičić (ur.),
broširano, 2018, 286 str.

Dragoljub Todić, UJEDINJENE NACIJE, MEĐUNARODNI UGOVORI I ŽIVOTNA SREDINA,
broširano, 2018, 372 str.

Dobrica D. Vesić, KONSTRUKTIVNA I KREATIVNA DESTRUKE – U EKONOMIJI
I MENADŽMENTU, broširano, 2018, 222 str.

BUDUĆNOST SARADNJE KINE I SRBIJE, Ivona Lađevac (ur.), broširano, 2018, 150 str.

Dragan Petrović, KRALJEVINA SHS I SOVjetska RUSIJA (SSSR) 1918–1929,
tvrd povez, 2018, 402 str.

SRBIJA I SVET U 2017. GODINI, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.),
broširano, 2018, 244 str.

Ivana Božić Miljković, EKONOMIJE BALKANSKIH ZEMALJA NA POČETKU XXI VEKA,
broširano, 2018, 204 str.

KOSOVO: *SUI GENERIS* OR A PRECEDENT IN INTERNATIONAL RELATIONS,
Dušan Proroković (ur.), tvrd povez, 2018, 344 str.

INITIATIVES OF THE 'NEW SILK ROAD' – ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES,
Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), broširano, 2017, 530 str.

SPAJAVAĆI ISTOK I ZAPAD – SPOMENICA PROFESORA PREDRAGA SIMIĆA,
Jasminka Simić (prir.), tvrd povez, 2017, 624 str.

MEĐUNARODNO JAVNO PRAVO I MEĐUNARODNI ODNOSI – BIBLIOGRAFIJA 1834–2016.,
Đorđe Lopičić, Jelena Lopičić Jančić (prir.), tvrd povez, 2017, 912 str.

Izazovi savremenog sveta:
strateško delovanje država ili
rezultanta globalnih i lokalnih
procesa i povoda?, Zoran Jeftić
i Nenad Stekić (ur.), 2020.

Dragan Petrović, Rajko Bukvić,
*Europa i migrantsko pitanje
2014–2020.*, 2020.

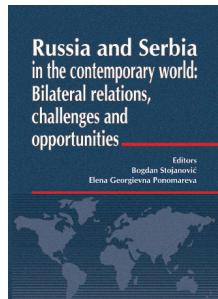
Zarazne bolesti kao globalni bezbednosni izazov – Pandemija COVID-19:
stvarnost i posledice, Zoran Jeftić i
Mihajlo Kopanja (ur.), 2020.

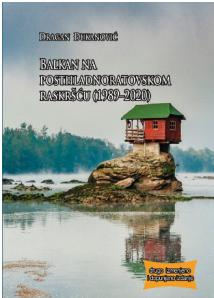
Čovek, prostor, tehnologija,
ideje, Vladimir Ajzenhamer,
Nebojša Vučović (ur.), 2020.

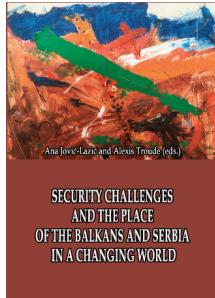
Nedržavni akteri
u međunarodnom pravu,
Mihajlo Vučić (ur.), 2020.

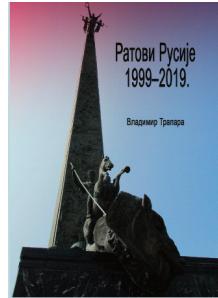
Russia and Serbia
in the contemporary world,
Bogdan Stojanović, Elena
Ponomareva (eds.), 2020.

Dragan Đukanović, Balkan na
posthladnoratovskom raskršću
(1989–2020),
drugo dopunjeno izdanje, 2020.

Security Challenges and the Place
of the Balkans and Serbia
in a Changing World, Ana Jović-
Lazić and Alexis Troude (eds.), 2020

Vladimir Trapara,
Ratovi Rusije 1999–2019.
2020.

Nova izdaja Instituta